

3/5m

अथगागाभंडुकृत कायस्थपद्धति प्रारंभः

गा.का.
९.

हा ग्रंथ फार दुर्मिळ असून श्रीमंत राजश्री सदाशिवराव देवासी दादासाहेब दिघे मुंकाय कडोदे यांनी संपादन केला तो त्यांच्या आ-
लेवरून यथाप्रत उतरून छापून प्रसिद्ध केला आहे. यातील अनुक्रमणिका

प.प्र.
९

पत्र	प्रथम प्रकरणम्.	पत्र	द्वितीय प्रकरण	पत्र	द्वितीय प्रकरण	पत्र	द्वितीय प्रकरण
२	मंगलाचरणः १५३२	१	पुण्याहवाचन पद्धतिः .	१६	जातकर्म पद्धतिः .	१९	अन्नप्राशन पद्धतिः .
३	सर्वजात्युत्पत्तिः १५३२	४	नादीश्राद्ध पद्धतिः .	१६	षष्ठीपूजन पद्धतिः .	१९	अब्दपूर्ति पद्धतिः .
१०	विभ्रगुप्तकायस्थोत्पत्तिः .	६	सर्व होम साधारणविधिः .	१६	दत्तक पुत्रविधिः .	२०	चौलकर्म पद्धतिः .
११	चांद्रसेनीयकायस्थोत्पत्तिः .	८	ग्रह मख पद्धतिः .	१७	सूतिका स्नान पद्धतिः .	२१	उपेनयन पद्धतिः .
११	संकरजकायस्थोत्पत्तिः .	१२	दुष्ट रजो दर्शन शांतिः .	१७	नामकरण पद्धतिः .	२३	उत्सर्जनोपायकर्म पद्धतिः .
१३	विभ्रगुप्त नाद्रसनीययोर्धर्मक- थनेग्रंथांतर निरूपणं .	१४	गर्भाधान पद्धतिः .	१७	दौळा रोहण प-	२५	समावर्तन पद्धतिः .
१६	वि. चांद्र सनीयानां स्पष्टधर्माः	१५	पुंसवन पद्धतिः .	१८	निष्क्रमण पद्धतिः .	२५	विवाह पद्धतिः .
		१५	सीमंतोन्नयन पद्धतिः .	१८	उपवेशन .	२९	अंत्येष्टि पद्धतिः .

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीगुरुभ्योनमः श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः अथगागाभट्टीलिख्यते - हरिः
 ॐ नत्वाभीरकिशोरंचोरंविद्युद्ददंबुदप्रख्यं कायस्थधर्मदीपंगागाभट्टस्तनोतिलीलातः १ गागाभट्टपराख्यस्यविश्वे
 धरमनीषिणः स्तमनोमानसेशर्मममनिर्मातुसन्मतिः २ तदुपोद्याततत्त्वेनजातीनीर्णयः क्रियतेतत्रचातुर्वर्ण्यप्रयोजकमाह
 महायाज्ञवल्क्यः सर्वणोभ्यः सर्वणासृजायंतेहिसजातयः अनिद्येषुविवाहेषुपुत्राः संतानवर्धनाः ४ स्वर्णेभ्योब्राह्मणा
 दिभ्यः सवर्णोसृब्राह्मणादिषु विवाहेषुसत्सृजाताःपुत्राः संतानवर्धनाः सजातयः मातृपितृसमानंजातीयाभवंतीत्यर्थः अत्र
 वर्णत्वंब्राह्मणत्वादिजातिचतुष्कान्यतमत्वं जातिचतुष्कव्यापकजात्यंतरेव चातुर्वर्ण्येदिभैवेत्यमाचरेदित्यादिप्रयोगात्
 तेनविप्रार्याब्राह्मण्यांवेत्तुब्राह्मणादुत्पन्नत्वंमिवब्राह्मणस्यप्रयोजकं एवंसत्रियाद्वपि, एवंचविप्रायामसवर्णायामुत्पत्तेर्मूर्धा
 वसिक्तादौसवर्णायामविप्रार्यामुत्पन्नकुंडगोलकेक्षेत्रजादौअसवर्णायामविप्रार्यांचोत्पन्नेप्रतिलोमजादौब्राह्मणत्वाद्यभावः
 कथंतर्हिसृष्ट्यादिब्राह्मणेविश्वामित्रेदेवरोत्पन्नेचब्राह्मणत्वंमितिचेत्तत्रउचुः ब्राह्मणत्वजातिर्भेदचतुष्टयमिनाकचिदाश्वर
 मुखजन्यतावच्छेदिकासृष्ट्यादिब्राह्मणे कर्मजन्यतावदविच्छेदिकाविश्वामित्रे ऊढायांब्राह्मण्यांवोदुब्राह्मणजन्यतावच्छेदिका
 सर्वेषुब्राह्मणेषुदेवरोत्पन्नेतुशास्त्रबोध्यमिति योर्गंधरेतु देवरोत्पन्नेप्यूढायांवोदुत्पन्नत्वमेवब्राह्मण्यं तत्रापिदेवरःपुत्रका

स्यया घृताभ्यक्तं कृतावदित्युक्ता यस्य स्त्रीधेतकन्यायावाचास्त्येकतेपतिः तासनेन प्रथमेन त्रिजो विंदेत् देवरः इति वाक्येन विधानेन विंदेतेति पूर्ववाक्योक्तघृताभ्यक्तत्वाविशिष्टवेदेन रूपविलक्षणविवाहस्योक्तत्वात् एवं च तत्रापि विलक्षणविवाहसत्वे न बोद्धव्यत्वं न लक्ष्यमाहृतं श्राद्धे कुंडगोलकनिषेधोऽप्येव द्विषय एव संगच्छते न च तत्र कुंडत्वा संभवः स्त्रीयेतैतस्य महारोगाद्युपलक्षणत्वात् कुंडत्वादिकं तु न जातिः येन ब्राह्मणत्वादिना संकरः स्यात् किंत्वमृतपतिक स्त्रीजारोत्पन्नत्वादिरूप उपाधिः अतादृशदेवरोत्पन्ने तु व्यभिचारजत्वेन न ब्राह्मण्यं भूतत्वे वा गदानोत्तरविवाहस्य युगांतरविषयत्वात् देवरोत्पन्नब्राह्मणो युगांतरविषय एवेति एतेन श्राद्धे कुंडगोलकनिषेधो भ्रमप्रत्युक्तिविषय इति वदन् विज्ञानेश्वरो न विकथनीयः एवं ज्ञात्युत्कर्षवतिकर्मोत्कर्षवत्त्वत्वात् एवं क्षत्रियत्वादिकं नपि बोध्यं न च स्त्रीष्वनंतरजातास्तद्विजैरुत्पादिता न संस्तान् सदृशानेव तानाह मीतृदोषवः इति वाच्यं मातृधर्मप्राप्तिमात्रबोधने वचसस्तात्पर्यात् न चैवंपांडवे क्षत्रियत्वं न स्यात् न स्याच्च योनिजेषु वसिष्ठादिषु ब्राह्मण्यमिति वाच्यं इष्टापत्तः षट्कर्मप्रयोजकी भूता दृष्टविशेषवचनब्राह्मणादिपदप्रयोगसंभवान्न च वाच्यं ब्राह्मणान्त्र

विजोणीते पुत्रिकां पुत्रपरगोत्रजसहोदकानि नानुजावरहि प्रवंशान्परिहार्येति बौ धायन निषेधानुपपत्त्यात्थ्ये च कुंडगोल
कादिनिषेधानुपपत्तेरितितेषां नित्यानुवादत्वात् नोतरिक्षेन दिवीति वत् एतच्च सर्वमभिसंधायामनुः सर्ववर्णेषु तुल्यासु
पलीष्वक्षतेयोनिषु आनुलोम्येन संभूता जाता ज्ञेयास्त एव त इति देवलोपि ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातः संस्कृतो ब्राह्मणो भवे
त् एवं क्षत्रियविदभूदाः श्रेयः स्वयः स्वयोनिजा इति इदमपि याज्ञवल्क्यमनुभ्यामुपसंहाराद्विप्रपरं अतएव संस्कृतप
दमुच्चार्य अतो मूर्धावसिक्तादौ कुंडगोलकादौ च ब्राह्मण्यं वर्णस्त्वं च नस्तीति निश्चितं अतएव तेषु न वं धर्मप्राप्तिः किंलाभमा
दि धर्मप्राप्तिः तथाच यमः असवर्णास्तु मारीषु द्विजैरुत्पादिता भव्ये परपत्नीषु सर्वासु कुंडास्ते गोलकाः स्मृताः अविद्यायाः सु
ताश्चैषां बंधुभ्यः पितृमातृत इति अतएव कृत्वा तपनं कुर्यादत्वा संकीर्णयोनिजामिति यमोक्तं प्रायश्चित्ताल्पत्वमप्युपप
न्नमिति दिक् असवर्णोत्पन्ना द्वादशभेदाः अनुलोमषट्कं प्रतिलोमषट्कं भेदात् तथाच मनुः विप्रान्मूर्धावसिक्तरतु क्षत्रिया
यां विशस्त्रियां जातिं बध्नाश्चूद्रायां निषादः पार्थवोपि च माहिष्योग्रौ प्रजायेते विदभूद्रा यनयोर्नृपात् शूद्रायां करणो वैश्यादिभ्य
स्वेषु विधिः स्मृत इति अनुलोमषट्कं ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सूतो वैश्याहैहिकः स्मृतः शूद्राज्जातस्तु चांडालः सर्वधर्मबहिष्कृ
तः क्षत्रियं मां गधं वैश्याश्चूद्रास्तारमेव च शूद्रादायोगवं वैश्याज्जनया मांसधंसूत इति प्रतिलोमषट्कं अथ तेषां क

मृणिविष्णुभरवास्तुशास्त्रं क्षात्रेभ्यो विप्रसंयोगाज्जातो मूर्धावुसिक्तकः राजन्यः क्षत्रधर्मेणाभ्यधिकः संप्रकीर्तितः एत
 स्यैवाग्निहोत्रस्य दर्शपो णमासज्योतिषो मादावध्यधिकारः उभौ वर्णावुभिरुग्रः उपोषेति लिङ्गात् अतएव त्वार्हदिराधि
 करणेभीवर्तो ब्रह्मसामेति सामान्यवचसो मूर्धावुसिक्तादिकर्तृकं प्रयोगविषयत्वं राणाककारेणोक्तं वैश्यस्त्री द्विजसंभूतो
 बध्नः स्यादनुलोमकः अन्येभ्यो वैश्यजातिभ्यः षट्कर्मस्वधिकः स्मृतः षट्कर्मातः पातिकर्मत्रय इत्यर्थः नरबाजिगजानां
 च विविक्तित्वात्स्यजीविका द्विजोत्रब्राह्मणः अयमंबध्नो यौडप्रसिद्धां बध्नात्मीनः शूद्रां शयनमारोप्य ब्राह्मणश्च कथंचन
 जनयेद्भामधर्मेण तस्यां पाराशवं सुतं : महाशूद्र इति ख्यातः शूद्रेभ्यः किंचिदुत्तमं : स्वर्गकारस्य तस्येह स्नानं धोत्रं पवित्रकं
 शौचं शूद्रस्य धर्मेण वर्तनं न स्य च स्मृतं शयनारोपणं विवाहः एतस्यैव संज्ञांतरं निषादः अस्य कर्म स्वधिकारः याज्ञेयास्त
 पंचजनामहोत्रं जुषध्वमिति ब्रह्मलिङ्गात् आदितिर्योरिति ब्रह्मख्यारख्याने पंचजनपदस्य च त्वारोवर्णी निषादः पंचम इत्यौपम
 न्यव इति यास्केन निषादस्य गणनात् एवं च यस्मिं शूद्रस्येति व्रतद्रव्यनियमोपि संगच्छते वैश्यायां क्षत्रिबाज्जातो माहि
 ष्यस्त्वनुलोमकः अष्टाधिकारनिरतश्चतुःषष्ट्यंगकोविदः व्रतबंधादिकास्तस्य क्रियास्युः सकला विशाः ज्योतिषं शाकुने
 शास्त्रं स्वरशास्त्रं च जीविका अष्टाधिकाराः स्रगंधवनिता वस्त्रांगीततां बूलभोजनं शय्याचकुसुमं चैव भोगाष्टकमुदाहृत

मिति भोगाद्यं भूतुः षष्ठ्यङ्गानि त्रुतुः षष्ठिकलास्ताश्च वेदाङ्गागमशास्त्रवित्त्वकवितावत्कृत्यतौर्यधिक्युतास्माद्भुत
वादसूपरचनाश्चित्रपणोवैद्यकं नामारत्नपुरादिलेखपुरुषरूपाध्यातुभाषालिपिप्रज्ञानादककेलिदन्तितुंगप्रस्ताचसामु-
द्रिकं शब्दाभोजनबुद्धमर्दनविभूषाबंधसेवंगितज्ञानराजतरांसभारतकृतिः सौख्येषुभोगेषुधीः प्राणचारिविषाग्निना
रिषुरथाखेटाङ्गशीर्षेषुयद्गुणगुणकृतिः पशुद्विपचमत्कारः शिकार्चादय इति अधिकाराः वृत्तय इत्यर्थः शूद्रायंक्षत्रियादुग्रः
क्रूरकर्माप्रजायते शस्त्रास्त्राभ्यासकुशलः संग्रामकुशलोभवेत् तथावृत्त्यासजीवेत्सच्छूद्रधर्माच्चजायते अयंचरजपूतइ-
तिभाषाप्रसिद्धः वैश्याधर्मेणशूद्रायांजातोवैतालिकाभिधः चारणोसावधिभवेन्त्यूनोवृषलधर्मात् राज्ञांचब्राह्मणाञ्च
गुणवर्णनतत्परः संगीतकामशास्त्रचञ्जीविकान्नस्यविश्रुता अयमेवकरेणः नटवाइतिभाषाप्रसिद्धः अत्रचिन्तास्वित्क-
रैरविनेत्यन्नामांनानुलोमत्वंकिंतु व्यभिचारोत्पन्नव्येनकुंडगोलकान्यतरत्वमिति इत्यनुलोमषट्ककर्माणि अनेनैवप्रकारे-
णोत्पन्नानांरूपाणामनुलोमज्ञानानामिमान्येषट्कनामानिकर्माणि यथा मूर्धावसिक्ताः अंबष्टाः निषांकाः पारसवाः माहि-
व्याः उग्राः करणा इति अथप्रतिलोमषट्ककर्माणिविधंभरवास्तुशास्त्रे ब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतःप्रतिलोमेषुजायते क्षत्रियाणां
पुस्तौधर्मकर्तृपहृत्यशेषतः किञ्चि क्षत्रियजातिभ्योन्यूनतातस्यविद्यते गजबेधनमभ्यानांवाहनं कर्मसौरथैः वैश्यधर्मेषुसू-

तस्य नाधिकारः कचिद्वेत् क्षत्रियाणां धर्मेषु ह प्रजापालनादिवृत्तिः न तु वेदाध्ययनादिः प्रतिसोमाधर्मधर्महीना इति स्मर-
णात् ब्राह्मण्यां जायते वैश्याद्योसौ वेदे हि काभिधः शुद्धांतरक्षणं कुर्याद्राज्ञा मनुषसंहितः सामान्यवद्विवापोष्यतासांचोक्ता
च जीविका तस्योक्तशूद्रधर्माणां नाधिकारोऽस्ति कर्हिचित् पण्यांगनानां राज्ञांच कुर्यात्संगंतदिच्छया रूपजीवान्स्कतां स्तेषां
निशियः संगतो विदः स एव तासां प्राणेशो नान्यः को तो पितत्यतिः चतुःषष्टिकलाः कामशास्त्रं तदुपजीवनं ब्राह्मण्यां शूद्रवीर्येण-
जातश्चांडालसंज्ञिकः सर्वेषामेव तत्स्पर्शात् स चैलस्नानमुच्यते स वसेत्तत्र गृहात् सर्वधर्मबहिष्कृतः ये वध्यास्ते न ते वध्यावि-
विधैर्यातनाशतैः तेषां वस्त्राद्यलंकारा जीविका तस्य च स्मृता क्षत्रियामागंधं वैश्याज्जनयामास वैस्कृतं सबंदीजन इत्युक्तो ब्रत-
बंधादिवर्जितः शूद्रेभ्योऽप्यधिकः किंचित्तस्य जीवनमुच्यते कथालंकारगद्यादिषट्भाषां स्तुविशारदः गद्यपद्यादिविभ्राणिवि-
रूढानिमंहीभुजां भाट इति भाषा प्रसिद्धः क्षत्रिणी शूद्रसंयोगात्क्षतारं जनयेत्स्कृतं निषाद इति विख्यातः सर्ववर्णबहिष्क-
तः शूद्राचारविहीनश्च पापधीनिरतः सदा वागुरापां शपाणिस्तृगबंधनकोविदः आरण्यपशुजातीनामंतकश्च वने चरः ओ-
धान्वितो मंसहृत्वा तया जीवेत्सदैव हि घंटापापार्थिकं कुर्याद्रात्रौ विस्मयकारिणिम् द्विधा पापधीरस्योक्ता व्योमशूचरिणी
मिह विक्रयं मधुनः कृत्वा धनमिद्धुत्स्ववृत्तये पारधी इति महाराष्ट्रभाषया करवळ इति मध्यदेशभाषया प्रसिद्धः वैश्य

स्त्रीशूद्रसंयोगादायोवाचकसंज्ञकः, सशूद्राद्वीर्यतेधर्मेपापायतदकर्मकृतः सत्कुर्यात्कुटुम्बमाभूमिं चूर्णेनास्येहजीवनं इति
 प्रतिलोमचट्टककर्मणि अनेनैव प्रकारः. णोत्पन्नानां प्रतिलोमजानां स्त्रीणामिमान्येव नामानि कर्माणि च अथा सूता वैदेही
 चांडाळी मागधी क्षेता अयोगवी विंशंभरवास्तुशास्त्रे विप्रः संस्कारहीनश्च ब्राह्मण्यतामभिगच्छति ब्राह्मण्यांतस्य यः पु-
 त्रो भृजुकंठः सहिस्मृतः ब्राह्मण्यां भृजुकंठाच्च सतस्त्वावर्तको भवेत् ब्राह्मण्यावर्तकाभ्यां यः पुत्रः सकट धानकः ब्राह्मण्यां
 कटधानेन सुतो सौ पुष्पशेखरः भृजुकंठादयः प्रोक्ताश्चत्वारः पूर्वतः क्रमात् तेषां कर्माणि वक्ष्येहं जीवनाय विशेषतः वर्ण्येह
 रिहरीतैश्च गीतगाथाप्रबंधकैः चरितैर्देशभाषाभिर्गानैस्तज्जीविकास्मृताः २० लोकाचाराः स्मृतास्तेषां शूद्रधर्मे न हि कचि-
 त् एते च नानुलोमजातप्रतिलोमजाः अपितु ब्राह्मणा एव मद्यपी पक्षितब्राह्मणवत् दुर्ब्राह्मणव्यभिचारजा इति संप्रदा-
 यः विप्रः स्त्रीकृत्यसंन्यासमारूढपतितो भवेत् ब्राह्मणां कारयेद्रंडां यंतस्थानं नयेत्सतं सदाचः कर्मचांडाळोत्तत्स्य शीत-
 पातकं महत् वीपीकूपतडागानां प्रवाहानां च सर्वशः रक्त्वनं जीवितार्थाय तस्य प्रोक्तं विशेषतः कौंडुरी इति भाषा प्रसि-
 द्धः तथा शूद्रायाश्च त्रिणीसूते ब्राह्मण्यक्षत्रियमैथुनात् पुत्रः सजल इत्युक्तः शूद्रधर्मविधायकः सकुर्याद्राजपुत्रांश्च शास्त्रा-
 न्नुकुशलान् जनं तेभ्यो लब्ध्वा सवत्स्यर्थं स्वधर्ममनुपालयेत् क्षत्रिणीमह्यसंयोगज्जातो मृदाभिधः परिलब्ध्वा सावरणं सस्य

इबलदर्पेणशर्विता राज्ञां कौतुकमुत्पाद्यनियुत्थेन धनार्जनं कुर्यात्स्ववृत्तिनिपुणः शूद्रधर्ममशेषतः क्षत्रिणीमल्लुसंयो-
गाच्छिलींघ्रइतिजायते सहीनः शूद्रधर्मेष्वेवाजीविकास्यागमर्हन् नापितमेदोमर्दनीतिभाषाप्रसिद्धः शिलींघ्रः क्षत्रि-
णीगच्छन्जनयेत् नटसंज्ञकः हीनोसौ शूद्रधर्मेष्वेवानाटकानिसमभ्यसेत् कोल्हारिकः स एवेत्तो बहुरूपाणि विश्रुतः अ-
त्रापि दुष्टक्षत्रियत्वमेव न त्वलोमजा इत्यादि शूद्रकर्मसमुत्पन्नो ब्राह्मणेन न संस्कृतः अपरो नापितः प्रोक्तः शूद्रधर्मी धिक्कोपि-
तं अभीरपत्या माभीरमिति तं विधिरब्रवीत् तेषां संघो वसेद्दोषे बहुशय्यजलाकुल अर्जितंगो महिष्यादिपोषयेत्तृण-
वारिणा दुग्धं दधिघृतं तक्रं विक्रीणीते धनं जय शूद्रैष्वेन्यूनताधर्मे तस्य सर्वस्य विश्रुता अत्र माहिष्यायां वैश्यस्त्रियां क्षत्रि-
यजातत्वेनानुलोमत्वात् तस्या ब्राह्मणा दुत्यन्त्वेनाभीरोप्यनुलोमः शूद्राक्षत्रिययोजातावनि तोयाभिधानिका ब्राह्मणा-
जनयेत्पुत्रमावृत्तं कुम्भकारकं सशूद्रादीयते धर्मे घटयेन्मृन्मयान् घटान् अयमप्यनुलोमः वैश्यस्त्रीहिंजसंभूता क-
न्यां ब्रह्माभिधानिका सा त्वं ब्रह्मा हि जाश्लिषा जनयेत्तनयं रहः सकांसार इतिख्यातः सततं कालिकां यजेत् कांस्यपात्राणि
चित्राणिरचयेज्जीवनाय च शूद्रधर्मेण सर्वत्र स्थितिरस्य विधीयते हि जाश्लिषा ब्राह्मणाश्लिषेत्यर्थः अयं कांसारोप्यनुलो-

मः द्विजशूद्रासंयोगान्निषादीवधिताभवेत् निषादीद्विजतः सूतेतनयान्मौष्टिकाभिधान् तदोलावाहकाराज्ञां विशोषा
द्रुतगामिभिः आरात्वावाहकास्तेस्युः कावडीवाहकामनाः विक्रयश्चैधनानांच तेषाधर्मेन कश्चन अयं मप्यनुलोमः ब्राह्मण्यां
वैश्यजनितावैदेहीति निगद्यते सासंगता ब्राह्मणेन धृत्रयं जनयेत्सुतं सस्याच्छत्रधरो राज्ञां लोके वाहीति कथ्यते समस्तेषु
च वर्णेषु कुर्यात्पानीय विक्रिमां हस्यैवं जीविका प्रोक्ता शूद्रधर्मान हि क्वचित् वैदेह्याः प्रतिलोमत्वादयं प्रतिलोमज इति के
चित् तस्याः प्रतिलोमत्वेऽपि ब्राह्मणजन्यत्वाद् अनुलोम इत्यन्ये वैश्यस्त्रीशूद्रसंयोगाज्जाता योगविक्रमभिधा अयोगवी ब्राह्म
णाभ्यां धिवणस्य समुद्रघः सत्त्वमणश्च पर्याणं यद्यार्शो भं प्रकल्पयेत् अध्यानां पारस्वः सौमिकर्तुश्चित्तास्तथार्हद्वि न
द्रव्यं जीविका तस्य विहिता लोकविश्रुता अयं मोचीति प्रसिद्धः शूद्राक्षत्रिययोः पारसवी संज्ञा तु जायते सा सूते क्षत्रिया
त्पुत्रं विंशान्तं ताम्रकुट्टनं संसर्गसहकासारैः कुर्यात्सितुं विशेषतः घटनं ताम्रपात्राणां तत्पर्यावर्त्तजीघनं यो मागधी क्षत्रि
ययोजीतश्चो-लूक संज्ञकः सलोह कर्मास्य विश्रुतं तेषां तु गुणसंयोगं राज्ञां शस्त्रविधायकः अयमनुलोमः वैश्यवीर्येण
शूद्रायां जाता सा करणी स्पृता करणी वैश्यसंयोगाज्जातो वत्स संज्ञकः हीनः स शूद्रधर्मेभ्यः शाडुलं गेह्यपालयेत् अय
मनुलोमः प्राहिष्येण करण्यां तु रथकारः प्रजायते नैवोपनयनं तस्य शूद्रधर्मादंहिः क्वचित् धर्मनं शिल्पवत्पानं लोके शिल्प

स्तशस्त्रवित् अयमनुलोमः एतस्यैव रथकाराधानेधिकार इति मंत्रलिङ्गात् सामानाधिकरण्येन सौधन्वनारव्य-
 क्रतुविशेषस्यैवाधिकार इत्याहुः माहिष्यवनितासूनु वै देह्यं प्रसूयते सकायस्थ इति प्रोक्तः तस्मिन् कर्मविधीयते लि-
 पीनादेशज्जतानालेखनं स समाचरेत् गणकलं विचित्रं च बीजपाठी विभेदतः कृत्या तथा वर्तनं स्यात्कायस्थस्य विशेषतः
 अधमश्च द्रजातीभ्यः पंचसंस्कारवानसौ अयं प्रतिलोमः पंचसंस्काराजातकर्मतथानामवपनं कर्णवेधनं उद्वाहान्धैव विज्ञे-
 याः कायस्थे पंचसंस्काराः इति छागले बोक्ताः पयपुराणेरेणुकामहात्म्ये तु कायस्थान्स्त्रिभिधाः चित्रगुप्ताः चन्द्रसेनीया
 संकरजाश्च तच्च चित्रगुप्तः सागरमंथनकाले कालीशरीरोत्पन्नः तस्य च दाक्षायिण्या विचित्रगुप्तः सतो जज्ञे तस्या-
 पि मनुकन्यायां धर्मगुप्तो नाम पुत्रः सोपि गंधर्वकन्ययारुद्रगुप्तनामानं तस्य च पुत्रं चतुष्टयमासीत् तैश्च माथुरगौडनागर-
 नैगमाः इति प्रसिद्धाः जायदग्न्यकर्तृकक्षत्रियवधकाले चन्द्रसेनस्य राज्ञो भार्यायाः सगर्भायाः दालभ्याश्च मंगतायाः
 गर्भवधार्यं मामन्नस्य जामदग्न्यस्य दालभ्यमुनिप्रार्थितस्य शापेन क्षत्रियत्वमुत्सृज्य कायस्थत्वं प्राप्तस्य संततिः सा च द-
 क्षिणदेशे प्रभुनामकत्वेन प्रसिद्धा संकरजातास्तूक्ता एवाविशिष्यते चेदमुपरिष्ठात् वैश्यक्षत्रिययोर्जातो माहिष्य इति
 गोपतो माहिष्यो हि निषादस्त्रीसंघमाज्जनयेत्स्फुटं माळाकारमसौ लोके माळाकारः प्रकीर्तितः कुसंमानिसंशाकानि

वर्धयेत्थनलब्धयेः सहीनः शूद्रधर्मेभ्यः संस्कारे गुप्तके प्रभुः ब्राह्मण्यां जायते वैश्याद्योसौ वै देहिकाभिधः सोमं षाज्जन-
येत्पुत्रवैदेहादेन संज्ञितः स शूद्रधर्मरहितोभ्यसनाद्यं सलाघवं जीविकातस्य कथिताहारिमेखललेखनं अयं प्रतिलो-
मः वैश्याक्षत्रियसंयोगान्माहिष्याज्जायतेः कृता क्षत्रिणी वैश्यसंयोगाज्जातोसौ मागधाभिधः माहिष्यामागधाश्चैव शु-
र्ध्वमार्दकं संज्ञिकं जनयेत्प्रयंसोपिशूद्रधर्मे विनाकृतः गीतं वतुर्विधं वाद्यमभ्यसेज्जीवनाय च अयं प्रतिलोमो मृदंगवा-
द्यकारः शूद्रादयोगवीजिता वैश्यकन्याः समुद्रवाः अयोगवीसा सैरंध्रं कायस्थाज्जनयेत्कृतं सहीनः शूद्रजातीभ्यः सेवां कुर्या-
द्द्विजातिषु पादयोः क्षालनं तेषां धमिलानां प्रसाधनं अभ्यंगं मर्दनं चैव चंदनेनानुलेपनं मृगनाभेभ्यश्च द्रव्यो गंशृंगार रचनं
नव जीविकातस्य संप्रोक्ता स्त्री च सैरंध्रिकां स्पृष्ट्वा प्रसाधने पिचतुरा सैरंध्रीति प्रकीर्तिता अनुलोमे पुजन्यत्वादयमनुलोमः
विश्वशूद्रां समुत्पन्नो नरः पारसवाभिधः स एव स्यान्निषादोत्र लोके व्यापारविभुतः उग्राङ्गुर्द्व्योसमुत्पन्ना क्षत्रिया देवला-
भिधा सोमनिषादसंयोगाच्च अधिकं जनयेत्कृतं स शूद्रधर्मरहितो द्विजानां खलहारकः देशादेशांतरे गच्छेच्छीघ्रचरण-
वेगतः अयमनुलोम एव इति मध्ये देशभाषाप्रसिद्धः क्षत्रिणी शूद्रसंयोगात्क्षत्रारं जनयेत्कृतं उग्रोऽङ्गुर्द्व्योसमुत्पन्नः क्ष-
त्रियादेव केवलात् क्षत्रुरुग्राच जनयेत्क्षेमकं तनयं क्षितौ सहीनः शूद्रधर्मेभ्यो द्वारस्थास्य जीवनं अयं प्रतिलोमो दरवाण-

इतिभाषाप्रसिद्धः ब्राह्मण्यांवैश्यजनिताज्ञातावैदेहिकामता । विप्रद्वैश्यांगनाजातेर्वैश्यइत्यभिधीयते सावैदेही सचांब
 पृस्तेयोजातः कुशीलकः नृत्यकर्त्ता संगीतज्ञो देशादेशांतरं व्रजेत् सास्यवार्त्तात्रंकथिताचारणस्य स्वयं भुवा अयमनुलोमः
 शैवाः पाश्र्वापताश्चैव योगधर्मपरायणाः आरूढपतितास्तेभ्यः शूद्राः पण्यांगनारताः तेभ्यस्ताभ्यश्च संभूतो भस्माकर इती
 रितः सजटाभस्मधारी च शिवलिंगं प्रपूजयेत् तांबूलमक्षताद्रव्यं गावः क्षेत्राणि शाकिनी शिवाय प्राणिभिर्देत्तमन्यत्कि
 मपि भक्तितः चंडीशान्तदितिख्यातं तेन तस्येह जीवनं आरूढपतिताः शूद्राः शूद्रोपीत्यर्थः अयमनुलोमो गुरव इति म
 हाराष्ट्रभाषाप्रसिद्धः शूद्रादायोगवीजातावैश्यायामिति विश्रुता ब्राह्मण्यांवैश्यजनिताः सच वैदिहिकः स्मृतः आयोगवी
 सावैदेहान्मैत्रेयं जनयेत्कृतं स्यादुषः समये निख्यं धंटावादनं तत्परः प्रबोधं नागराणां च कुर्यान्मंगलगायकः ललितां भैर-
 वी गायन् धनं सातस्य जीविका अयं प्रतिलोमः टाकणकार इति महाराष्ट्रभाषाप्रसिद्धः ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सूतः संजात
 इति कीर्तितः ब्राह्मण्यामपि वैदेही वैश्याज्जातेति कीर्तिता वैदेही सूतसंयोगात्कृतं सूते कृतः कृतः लेह्यादीनां चतुर्णां
 च पाकं कुर्याच्च आविधि आतानाम तु योगेन मांसस्त्रावकं भेदतः रसैः स्वादुस्ललवणतिक्तौषण्यकपायकैः वातपित्तकफा
 दीनां क्षयोपचयकारकैः शूद्रधर्मानधिकृतः सूपशास्त्रविशारदः पार्वती नलभीमानां मतेषु परिनिश्चितः अयं प्रतिलोमः

सूपकारः क्षत्रिणीवैश्यसंयोगाज्जाता मागधिकानुसा वैश्यशूद्रासमायोगाद्भवेदायोगवामिधः मागधायोगवाभ्यांचपु
कुशइतिजायते सवर्णबाह्योधर्मेषुसम्यक् संगीतकोविदः कांतानांनृत्यशालासुनित्यंलास्यंचशिक्षयेत् अयमनुलोमः
का अयंप्रतिलोमः शिकिलीकारइतिमध्यदेशभाषाप्रसिद्धः क्षत्रिणीतनयावैश्याज्जनयामासनंदिनीं सानंदिनीं द्विजा
त्सूतेतनयं पंगुसंज्ञकं संपंगुःकुंभकारस्यमहिषीयदिकामयेत् तस्यांचजनयेत्पुत्रं सप्तवेच्छाम्ललाभिधः सहीनःशूद्रधर्म
भ्यःपर्णवल्लीविधायकः नांबूलवल्लीसंभूतद्रव्यं तस्येहजीवनं अयमनुलोमस्तांबूलीइतिमध्यदेशभाषाप्रसिद्धः ब्राह्म
ण्यांवैश्यजनितोयोसौसौदेहकाभिधः तस्यशूद्रांगनासूनुजनिस्त्वंधार्मिधाभिधः कुर्यादन्नानिचत्वारिवि क्रयार्थंससं
ततं अन्नविक्रयतो लब्धतत्पुनर्मस्यजीवनं अयंप्रतिलोमोभट्टिहारइतिभाषाप्रसिद्धः कटधानः समंगुनांकामतोयदिग
छति तयोर्योजांयतेपुत्रः सत्रच्छायलिसंज्ञिकः सहीनःशूद्रजातिभ्यः उगलो नम कृच्चसः उगलेष्वोधनंजातंतस्यत
जीवनंस्मृतं अयंप्रतिलोमोगडरीयाइतिमध्यदेशभाषायांप्रसिद्धः मंकुसैरंध्रयोज्जातः शय्यापोलकुसंज्ञकः तंचापि
सुवर्तराजाशय्याकर्मणि योजयेत् अयंप्रतिलोमः कर्मचांडालधनिता पुष्पशेखरसंज्ञिता जनमेघं सूनसोपिरव्यातोमंड

लक्ष्मिभिः युगलं शुनकानां सं धर्तुं योज्यो महीभुजा. आखेटकपणेश्वश्च शुनां जीवनं मुच्यते अयं प्रतिलोमः बंदिनीभूद्र
संयोगाज्जातः संदोलकाभिदः चतुर्थमविहीनस्य मंजिष्ठारंगकारकः तेन रंगेण वासांसि चित्राणि रचयेत्सदा स एव सूति-
काख्यातः कर्त्तरी सूतिका र्जकः अयमनुलोम रंगारी सिंहाल इति मध्य देशभाषा प्रसिद्धः निषादकन्यकाभूद्रसंगाद्यं जनये
त्सुतं सक्रोधकः ककुट इति प्रोक्तो हि संज्ञकः टंकशाकासु सर्वा सुनाणकानां विधायकः जीवनाया पृथातूना मंस्थजैः समतां
यजेत् अयं प्रतिलोमः उग्रवैदेहिका योगाज्जातो मंडूष संज्ञकः राजको वर्णतो हीनः प्रथमाश्वत्थजेषु च वस्त्र निर्णेजनं कुर्या
दात्मकृत्यर्थमेव सः अयमनुलोमः उग्रपारसवाभ्यां योजातो मोष्कलिकोभिधः वह्नेदसौ तैल यंत्र मुत्तमस्त्वन्यजातितः जीवि
कास्य समुद्दिष्टा शुद्धतैलस्थ विक्रयः तिलहिंसा पत्रैर वा कर्णनासाय संभवः आतो मौ धुलिको नित्यं निर्वास्यो नगराद्दहिः
अयमनुलोमः रथकारस्य वनिता सा योगवसमागताः सूतेयं तनयं सोपि सूत्रधार इतीरितः जायाजीवश्च शैलूषो नात्यशा
स्त्रविशारदः जलमंडलकादीनि सूत्राणि रचयेत्सदा लोकविस्मयकारीणि वसेत्स नगराद्दहिः गारुडी इति भाषा प्रसिद्धः
कुकुटस्ये हजनिता कुम्भकारेण संगतां तस्याः सूनुः संविख्यातः कुरुविंद इति स्फुटं कौशेयानि सबस्त्राणि रचयेदात्मवृत्त
ये तुल्यो सावंत्यजातीनां स्वधर्ममनुपालयेत् अयं प्रतिलोमो जालहा इति भाषा प्रसिद्धः संगतावेन वनितावर्त्तकेन यदारहः

तस्याशांवरकाभिः पुत्रो सौलकसंमतः सहीनस्त्वन्यजातिभ्यः शुचिवासे विधायकः अयं साली इति भाषाप्रसिद्धः अ-
भीरकु कुटाभ्यां योजातः सौवीर संज्ञकः सकुर्यात्तसरीणां च वसनान्यात्मवृत्तये तद्वैपरीत्याद्योजातो निक्कीकर्त्ता सकथ्यते कौश-
टा इति बंगालदेशभाषाप्रसिद्धः मार्गो नापित योजार्तो योऽसौ सांख्यसंज्ञकः हीनः समुत्थकां सानां कुर्यादपनमंजसा जल्लका
स्तचभृंगाणिरक्ताकृष्टौ प्रयोजयेत् मार्गो मार्दलिकातेरिव इति भाषाप्रसिद्धः जातो मैत्रेयशक्रेण जां धिका यो नुयः सतः अ-
सिद्धः निषादनारी संयोगात् यौष्टिको जनयेत्सतं सपशुलकसंज्ञो हि प्रसिद्धः औरभ्रंछागली सूते मृजुकंठा द्वि चंतुसः कुर्यान्नव-
पदांश्चित्रान्मेषाणां चैव पोषणं अयेधणगर इति भाषाप्रसिद्धः आवर्त्तवनितां सूतक्षेमकादत्र पुत्रकं समहांगुरिति ख्यात उष्ट्रवा-
हनतत्परः क्षेमको द्वारपालकः आवर्त्तवनितां सूते समदोमिकसंज्ञकं सक्षारोदकमानीय बध्वा केदार खंडके तज्जातं लवणं
तस्य जीवने भुवि विभुतं कारावारिपदानारी वैदेहाज्जनयेत्सतं समेदसंज्ञः कथितस्तुल्योत्पैः फलजीविकं वातंडवेषः सचरे द-
रण्ये वृक्षसंयुते कारावारी कोलस्त्री अयोगपारसवयोज्जातः कैवर्त्तकाभिदः सहीनस्त्वन्यजातिभ्यो जालं स्वीकृत्य सर्वतः मत्स्यांज-
लवरी श्वात्यां विक्तीतेत्यात्मवृत्तये नाव्यं चर्म प्रवहणं नद्यं वर्षां स्वर्वाहयेत् नदीमुत्तारयेत्सोकांस्तेभ्यश्च यद्नैततः जातो विषा-

दंभीर्येणशुघ्राशुल्कलसंज्ञकः अंत्यजामांश्चसहशोधर्मेषुविविधेषुच आरण्यपशुघोषेणवृत्तिरस्यात्मपोषणं श्येनपापर्दिका
तस्यकथिताकविसंमता कोलीइतिभाषाप्रसिद्धः निषादधिदणीजातः प्राणीकारीचराभिधः सहीनस्त्वंत्यजातिभ्योजीवि
कातस्यचोच्यंते उपानदंगन्त्राणानिकुर्यात्तेषांचविक्रयः मोचर्मणामहिष्याश्चचर्मणातस्यजीवनं धिग्वणीमोचिका अयंचा
भारइतिभाषाप्रसिद्धः आभीरीवेनसंयोगस्तसौष्कलंजनयेत्कृतं असावधर्मइत्युक्तः सर्वधर्मबहिष्कृतः सैरास्तकृत्वा
विक्रीयकुर्यात्सधनवर्धनं कलवारइतिप्रसिद्धः कैवर्त्तजाधिकाभ्यांनुजातोर्मसुष्टसंज्ञकः सस्फोटयेच्चरवटकान्कृत्वानू
र्णविशेषतः तत्धनंजीवनायालंसोपिकुर्यान्निरन्तरं नस्पर्शनंचकर्त्तव्यं कदाचिदपिमानवैः चूर्णीकारुः धिग्वणीकुंभकाराभ्यां
जातोसौचित्रकारकः संचित्राणिचित्राणिलेखयेद्दात्मवृत्तये चित्रकारः कुरुविंदांगजासूतेधीधरोकिंशुकाभिधः असा
वंत्यजइत्येवंवंशपात्राणिजीविका बुरडइतिभाषाप्रसिद्धः वैदेहीतनयासूतेनिषादादाहितुंडिकं महासर्पानुकंडेषुक्षि
त्वाविषवरान्बहून्तैः खेलनंजीविकास्यसेवकस्येवभूभृतां गारुडीइतिप्रसिद्धः शौनिककर्मचांडालात्सूतेदारावधूसु
तं सकुर्यादजमेषाणांवधंतन्मांसविक्रयी तद्धनंजीवनंतस्यसहीनस्त्वंत्यजातितः खाटिकइतिप्रसिद्धः व्याधाहितुंडि
काभ्यांयोजातोधोधीकसंज्ञकः सकुर्यान्मूषकादीनांहननंभूमिवासिनां जनेभ्योयाचयेद्विज्ञतेनतद्वर्त्तनंस्मृतं मेदस्यवंश-

जनिता तथा संगता सासूते यवनं पुत्रं तुरुष्कः संप्रकीर्तितः तस्माद्दरिष्ठश्चांडालो दयावान् सोतिनिष्ठुरः यवनः चां
डालः पुल्कसीसंगाश्रणकं जनयेत्कृतं गोगर्दभशुनां कुर्याद्भामानिः सरणं बहिः साजीविकास्य कथिता सर्वतो लोकविश्र
ता महार इति प्रसिद्धः निषादवनितासूते चांडालाड्डो बसंज्ञिकं असावेत्यावसायीति शमशाननिलये वसेत् तत्र रक्षां
प्रकुर्वीति प्रेतानां वस्त्रजीवनः ङोब इति महाराष्ट्रभाषा प्रसिद्धः आंध्रस्य वनितासंगा चांडालो जनयेत्कृतं पूवसंज्ञं सहाडी
तिलोके सर्वत्र विश्रुतः अंधोष्ट्रगर्धभानां च मृतानां कालयोगतः कुर्यान्निर्हरणं सोपि मांसभक्षणजीवनः मेदजा युवतीसंगा
चांडालो जनयेत्कृतं समांगस्य पचो लोके स्पृश्यः साहसकारकः जीविका तस्य कथिता आर्द्रगोचर्म रज्जुभिः एवं चांडालपर्य
ता ब्राह्मणाद्याः प्रकीर्तिताः प्रातिलोम्येन च तं श्चास्फुटाः संक्रजातयः उशनेः स्मृतौ तु नामांतराण्युक्तानि तत्र निषादपारसवत्
नाम मात्र कृतं भेदो न जातीवृत्ति कृत इत्यवधेयं गोणवादि हनोक्तं मनुः रजकं श्वर्म कश्चैव नटो बुरुड एव च कैवर्त मेदभि
लुश्व सप्तैते अंत्यजाः स्मृता इति कायस्थाचारदीपिकायां जातिविवेकनिरूपणं मागासदेन विदुषान्त्वा श्रीराममादहीत् जा
तिर्विचित्र्यसंस्कारः कायस्थानां निरूप्यते तथान्वपाद्ये सृष्टिखंडे सृष्ट्यादौ सदसत्कर्मज्ञस्यै प्राणिनां विधिः क्षणध्याय
स्थितस्तस्य शरीराभिर्गतो बहिः दिव्यरूपः पुमान् हस्ते मर्षी पात्रं च लेखनी दंष्ट्रानां श्वित्ररूपेण रक्षितो देवतैर्हृदि चित्र

प. प्र.
१

बभूवुस्तापसाः केचिद्द्वनमाश्रित्यतद्रयात् तेवैष्णवजनाः केचिद्बभूवुनटनर्तकाः केचिद्वैतालिकाः शूरा राजानस्तद्रयादिनाः
सगर्भचन्द्रसेनस्यभार्यादाल्भ्याश्चमंगता ततो रामः समायातो दाल्भ्याश्चममनुत्तमं पूजितो मुनिनारामो ह्यर्घपाद्या सनादि
भिः स्कंद उवाच अथ माध्याह्न समयेस्तस्मै भोजनमादरात् ततो दाल्भ्यामुनिः श्रेष्ठो भार्गवाय महात्मने भोजनावसरे तत्र
गृहीत्वा पोशनं करे रामस्तु यत्प्रयामास हृदि स्थं स्वमनोरथं तस्मै प्रादादृषिः कामं भार्गवाय महात्मने यत्प्रयामास रामा द्वै कामं
दाल्भ्यो महा मुनिः ततो द्वौ परमप्रीतौ भोजनं च कर्तुमुदा भोजनांते महाभागौ आसने उपविश्य च तां ब्रूयानंतरं दाल्भ्यो प्रप
च्छ भार्गव प्रति यत्प्रया प्रार्थितं स्वतत्वं शंसितुमर्हसि राम उवाच तवाश्रमं महाभाग सगर्भास्त्री समागताः चन्द्रसेनस्य राजर्षेणा दैर्हितं महामुने ततो दाल्भ्यः प्रब्रुवा
च ददामितव कं च्छितं यन्मया प्रार्थितं देवं तन्मे दातुं त्वमर्हसि ततः स्त्रियं समाह्वय चन्द्रसेनस्य वै मुनेः प्रीता सा च पलापांगी
कंपमाना समागत रामाय प्रददौ तत्र ततः प्रीतमन्नाजभूत् राम उवाच यत्प्रया प्रार्थितं विप्रभोजनावसरे शूरा तन्मेशं समहा
भाग ददामितव कं च्छितं दाल्भ्य उवाच प्रार्थितं यन्मया पूर्वं रामदेवजगद्गुरो रुग्णगर्भस्थममुं बालं तन्मे दातुं त्वमर्हसि त
तो रामो ब्रवीद् दाल्भ्यं यथार्थमिह मागतः क्षत्रियां जकरश्वाहं तत्त्वं याचितवानसि प्रार्थितं च त्वया विप्रकायस्थगर्भमुत्तमं त
स्मां कायस्थ इत्याख्या भविष्यति शिशोः शुभाजायमानो तदा बालः क्षत्रधर्मा भविष्यति दुष्टा द्वैक्षाधर्मांस्तु वारितुं च त्वमर्हसि

ततो दालभ्यः प्रत्युवाच भार्गवं प्रति हर्षितः मा कुरुष्वान्न संदेहो दुर्बुद्धिर्न भविष्यति एवं रामो महाबाहुर्हित्वा तंगर्भमुत्तमं नि
 जगामाश्रमात्तस्मात्क्षत्रियो न करः प्रभुः स्कंद उवाच कायस्थ एवैत्यन्तः क्षत्रिण्यां क्षत्रियात्ततः रामाक्षया स दालभ्ये न क्षत्रध-
 र्माद्वहिष्कृतः दत्तः कायस्थधर्मोऽस्मै चित्रगुप्तस्य यः स्मृतः प्रास कायस्थनामत्वा ह्येखां वृत्तिस्तु भूषतां तस्य भार्या कृता चित्र-
 गुप्तकायस्थवंशजा तद्देशजाश्च कायस्था दालभ्यगोत्रास्ततो भवन् दालभ्योपदेशतस्ते वै धर्मिष्ठाः सत्यवादिनः सदाचाररता
 नित्यं रता हरिहरार्चने देवविप्रपितॄणां वै अतिथीनां च पूजका यज्ञदानतपःशीला व्रततीर्थरताः सदा इति स्कांदोक्तचंद्रसेनी
 यकायस्थोत्पत्तिः अथ संकरकायस्थानां जातिनिरूपणं माहिष्यवनितासूनु वै देहाद्यं प्रसूयते सकायस्थ इति प्रोक्त तस्य कर्म
 विधीयते लिपीनां देशजातानां लेखनं सममाचरेत् गणकत्वं विचित्रत्वं बीजपाठी प्रभेदतः अधर्मः शूद्रजातिभ्यः पंच संस्का-
 रवानसौ चानुर्वर्ण्यस्य सेवा हि लिपिलेखनसाधनं व्यवसायः शिल्पकर्म तज्जीवनमुदाहृतं शिरसां यज्ञोपवीतं च वस्त्रमारक्त-
 मंभसा स्पर्शनं देवतानां च कायस्थः परिवर्जयेदिति कायस्थाचारदीपिकायां त्रिविधकायस्थजातिनिरूपणं अथ तेषां वि-
 शेषधर्मा संस्काराश्च निर्णीयन्ते पराशरः कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणी गमनेन च वेदाक्षरविचारेण कायस्थः पतितो भवेत्
 विचारस्त्रिविधः पठनं श्रवणं मर्थविभावनं च तत्र वेदश्रवणनिषेधेन श्रवणे पठने च नाधिकारः स च पारिजाते अथास्य वै

दमुपशृण्वतः पुंजतुल्याकर्णपूरणमिति उदाहरणे जीवच्छेदोधारणेशरीरभेदइतिच उदाहरणउच्चारणे तन्निषेधादेवा
थविचारनिषेधः तस्यपदवाक्यश्रवणमूलकत्वात् अतश्च मीमांसाध्ययनेनाधिकारः तस्यवेदवाक्यार्थविचारात्मकत्वात् ए
वं व्याकरणाद्यंगी ध्ययनेपि केचित्तु इति हासपुराणादिश्रवणेपि नाधिकारः इति हासपुराणाभ्यां वेदः समुपबृंहयेदिति स्मृ
त्वा तस्य वेदार्थोपबृंहणार्थत्वात् तस्मादिदं वेदविचाराध्येतव्यमलपत इति वाक्यात् पुराणं पंचमो वेद इति वेदत्वस्मृतेश्चेत्या
हुः तेन एव तस्य ज्ञानाभावेन कर्मधिकारानुपपत्तेः अतः पुराणश्रवणमात्रजन्यार्थज्ञाने तस्य सर्वकर्मस्वधिकारः स्त्री-
शूद्र द्विजबंधूनां त्रयीनश्रुतिगोचरा तेन भारतमारव्यातं मुनिनां कृपया कृतमिति भारतात् द्विजबंधवो नुलोमाः ये च ध
र्मपरा राजन् वेद द्विज वरायणाः तेषां मध्ये हरिरग्रे कथनीयं प्रयत्नतः इति नास्तीत्येनानुलोमजादीनामपि तच्छ्रवणविधा
नाच्च यत्तु नाध्येतव्यमिदं शास्त्रं वृषलस्य च संविधावितिकौर्मि न वेदविन्यः कथनीयमेतत्पुराणरत्नं पुरशासनस्येति वा
यवीयं च तत्प्रविलोमपरं शूद्रप्राध्यायेन श्रवणनिषेधयरंवाश्रावयेच्च पुराणानि कृत्वा ब्राह्मणमग्रत इति स्मृत्यनुरोधात् अतः
स्मृतिपुराणश्रवणे तस्याधिकारः तज्जन्यज्ञानेनैव तस्य तद्विधिकर्मत्वेधिकारइत्याहुः मदनपारिजातादयोप्येवं अन्येतु
नैतस्य पुराणबोधितसर्वकर्मस्वधिकारः मानाभावात् किंतु स्वोद्देशेन विहितकर्मस्वधिकारः तज्ज्ञानं रक्षकाराध्यय

मवत्तदध्ययनाक्षेपकं अतस्तद्विधायकवेदस्मृतयश्च येतेष्वेवाधिकार इत्याहुः न च धर्मेशवस्तु धर्माज्ञाः सति धर्ममनुसृ-
ताः मंत्रवर्जनदुष्यन्तिप्रशंसां प्राप्नुवन्ति चेति वचनादेतस्य सर्वश्रौतस्मार्त्तकर्मोपपत्तौ मंत्रवर्ज्यमधिकार इति वाच्यं तस्य व-
चसामंत्रवर्जनानुष्ठिता इति नार्थः किंतु मंत्रवर्जसमान् धर्ममित्यमंत्रकोत्पन्नकर्मसंस्नातोपवास देवतार्चनगुरुब्राह्मणनम-
स्कारादिष्वधिकारविधायकत्वात् न चैवं तुल्यपुरुषदानादौ समुत्पन्ने कथं तस्याधिकार इति वाच्यं अधिकारी भवेत्सर्वः
पूर्वधर्मेण वैदिक इति वचनेन प्रतिप्रसवात् एवं पौष्टिकेष्वपि मंत्रवर्जमधिकारः मंत्रवर्जनदुष्यन्ति कुर्वाणाः पौष्टिकीं क्रिया-
मिति मेधातीथो वचनमित्याहुः श्रीदत्तकल्पतरुपुत्रनंदोऽप्येतदाहुः ब्राह्मे न दर्शानुद्धरेच्चैव न पिबेत्कापिलंपयः नो-
द्धरेत्पणवं मंत्रं पुरोडाशं न भक्षयेत् एते निषेधाश्च प्रतिग्रहेष्टिनयेन विधिप्राप्तानामेव तत्र दर्शोद्धरणस्य निषेधः प्रोक्ष-
णं विहितस्य दर्शोद्धरणस्य द्वितीयः प्रायश्चित्तादौ विहितपंचगव्यां तर्गतकापिलंपयसः तृतीयः काम्यप्रणवं जप-
स्य चतुर्थः पुरोडाशपदोपलक्षितसर्वश्रौतकर्मणां काम्यनित्यविधिप्राप्तानां ते औषधार्थकापिलंपयः प्राशनं न दोष इति
केचित् अन्यधर्मविशेषे नोभयविषयत्वमाहुः जाबालिः पंचगव्यंच कुर्वीत स्नात्वा पीत्वा शुचिर्भवेत् आरंभे सर्वकृद्गु-
णां समासौ च विशेषतः आज्येनैव च शालाघ्रीजुहुयाद्ब्रह्महती पृथक् श्रद्धं कुर्याद्भूतं कुर्याद्भूता ते तु गोहिरण्यादिदक्षिणा

अत्र व्यासवाक्ये ब्रतचतुष्टयपरिसंख्यानादिब्रतदेशां तास्मानं विवाह इति नचैवमुपनयने सति द्विजत्वापत्तिः तदंगी
 करेचाद्यास्त्रयो द्विजा इति निदेशानुसंपत्तिशतवाच्यं, सूर्धावसिक्तादौ तवेवममाप्युत्तरसत्वात् नचैवं तस्योपनयनं सत्येव
 वेदाध्ययनापत्तिः अन्यथोपनयनाभावेन शूद्रस्य वेदाध्ययनाभावोक्तिर्नसंगम इति वाच्यं अष्टवर्षादिवाक्ये बिल्यन्यस्य वसं
 तादिवाक्योत्पन्नस्य चोपनयनस्य तमध्यापयतीति वाक्येन वेदाध्ययनांगतया ब्राह्मणत्वादिविशिष्टोपनयनाभावेनाध्ययना
 भावोक्ती तेषां तात्पर्यत्वात् वेदाध्ययनांगोपनयनाभावेऽपि शौचाचारशिक्षारूपस्मृत्यध्ययनानांगोपनयनसत्वे बाधकाभावाच्च
 उपनीयगुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकं वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारंश्च शिक्षयेति याज्ञवल्क्यो नोपनयनस्य स्मृत्यध्ययनांगता
 बोधनस्य स्पष्टत्वात् तेन वेदाध्ययनांगोपनयनप्रसंगसिद्धेः स्मृत्यध्ययनस्य नोपनयनप्रयोजकत्वमिति निरस्तं उक्तवाक्ये
 संयोगपृथक्त्वेन तु व्यबहुभयोगत्वावगते रुभयत्र उक्तता याः सत्वात् श्रुत्या ब्राह्मणाद्यंगत्वेनावगतस्योपनयनस्य त
 दूतद्विजत्वसिध्यर्थत्वावगतेऽपि उपनीयाध्यापयेदुपनीयशौचाचारशिक्षयेदिति स्मृतौ भावमाविशिष्टभावमाविध्यावग
 ते रुभयांगत्वबोधादवेष्टित्सर्वकामप्रयोग यद्वा प्रयोगत्रयनिश्चयागाभावेऽपि आचारोपदेशार्थोपनयनमावश्यकं त
 थाचशिष्टाचारोप्यनुरुध्य ते एवं चोपनयनस्य द्विजत्वसिद्धिरूपा ब्राह्मणादिसंस्कारिवेदाध्ययनं शौचाचारशिक्षा चेति-

प्रयोजनत्रयं सिध्यति तत्र हि जत्वोत्पत्तौ ब्राह्मणत्वादेरपि हेतुत्वात् मूर्धावसिक्कादौ प्रयोजनद्वयं चांद्रसेनीयं कायस्थत्वाच्चा
रवशादाचारशिक्षारूपमेकमेव प्रयोजनमुपनयनस्येति न चैवं शूद्रस्याप्याचारोपदेशार्थं तत्स्यादिति वाच्यं न शूद्रोपातके
किञ्चिन्नचसंस्कारमर्हति नास्याधिकारो धर्मस्ति न धर्मात्प्रतिषेधनमिति मनुचवसाविवाहमात्रसंस्कारं शूद्रोपिलभतां स
देति विवाहातिरिक्तं संस्कारपरिसंख्यापकेन यमवचसा चोपनयननिषेधात् तत्र च समीपेन यनमात्रस्य प्राधान्येन तदं
गभूतोपदेश्यत्वाभिव्यंजकवस्त्राजिनयनौपवीतदंडमेखलापरिधानादिकममंत्रवद्भवत्येव दीक्षितदंडदानवत् ए
वं तदभिव्यंजकभिक्षायाचनमापेन च कायस्थानां प्रतिलोम्येनात्रापितद्रभावः शंकनीयः साहिष्यवनितास्तूते वैदेहाद्यं प्र
सूयते सकयस्थ इति प्रोक्तस्तस्य कर्मविधीयते लिपीनां देशजातानां लेखने स समाचरेत् गणकत्वं विचित्रं च बीजपाठी वि
भेदतः दृश्यातया वर्तनं स्यात्कायस्थत्वाविशेषतः अधमः शूद्रजातीयः पंचसंस्कारवानसौ जातकर्माद्वाशनं च वपनं कर्णवेध
नं विवाहं पंचमस्तस्य नात्यः संस्कार इष्यत इति कायस्थस्य प्रतिलोमे पिचांद्रसेनीयानां शुद्धक्षत्रियजयत्वेन प्रतिलोम
त्वाभावाच्च अतः शारंगधरव्यासवाक्ययोरयमेव विषयः वस्तुतस्तु मात्रकायस्थत्वं कायस्थपदस्य प्रतिलोमज एव
रूढत्वात् पद्मपुराणां तरंगत्रयेणुकामहात्म्यात्केचित्पुत्रयोगवशेनात्रयोगत्वाच्च न चैवं क्षत्रियत्वेन मंत्रवदुपनयनं

स्त्राणाहोमो न दत्तव्यः पंचगव्यं तथैव च अत्र स्त्रीणां पंचगव्यनिषेधात् स्त्रीभूद्रयोः स्वधर्मत्वाच्चूद्राणामपि निषेधः प्राप्नोति तथापि
 होमवर्जं पंचगव्यं अन्येषां न हि जन्मनां मिति महार्णववचनाच्चूद्रविकृत्यः अनुलोमानां तु विष्णुपुराणे स्वाहाकारो नमस्कारो मंत्रस्त
 स्य विधीयते यतः होममंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिकं विनोति अतोत्रधिकृत्यः याज्ञवल्क्यः नमस्कारेण मंत्रेण पंचयज्ञान्
 वहापयेत् अत्र नमस्कारमंत्रं इंद्राय नम इत्यादिरिति केचित् नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नम इति अन्ये इति गागाभट्टक
 तकायस्थधर्मदीपे बाळाजी प्रभुंकारिते सामान्यधर्मनिरूपणे ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अथैतस्य संस्काराः तत्र
 प्रतिलोमकार्यस्थस्य पंचसंस्काराः जातकर्मनामान्नप्राशनकर्णवेधविवाहाः प्रतिवाचनिकाः चित्रगुप्तचांद्रसे नीय गर्भाधाना
 दिचौलांताः अष्टौ उपनयनादिश्मशानां तस्मिन् अष्टौ इति भवन्तीति स्मृतिशिष्टचारा नुरोधेन पुंसवनसीमंतजातकर्मनामकरण
 नि क्रमणान्नप्राशनचौलांतानष्टौ गणयित्वा तेषां बीजगर्भसंमुद्रवैभौ निबर्हणं फलमुक्तं तदुत्तरमुपनयनं वेदव्रतचतुष्टयं स्नानं
 विवाहस्मशानंचेष्टौ संस्कारानुक्त्वा तेषां च फलं वैदोध्ययनशौचाचारशिक्षादिरूपं दृष्टमदृष्टरूपं च फलमुक्तं एतत्सर्वं वक्ष्य
 माणं मनसि निधाय ब्रह्मक्षत्रियविद्वत्सूद्रावर्णास्त्वाद्यास्त्रयोहिजः निषेकाद्याः श्मशानां तास्तेषां वैमंत्रतः क्रिया इति वचनादन्ये
 षाममंत्रका एताः क्रिया भवन्तीति स्मर्यते गर्भाधानं पुंसवनं सीमतो जातकर्मच नाम क्रियानि क्रमोन्नप्राशनं वपनक्रिया

कर्णवेधोव्रतोद्देशो वेदारेभ्यः क्रियाविधिः केशांतस्नानमुद्वाहो विवाहानिपरिग्रहाः त्रैताग्निसंग्रहश्चेति संस्काराः षोडशस्मृ-
ताः इति द्विजातिसंस्कारान् गणयित्वा नवेताः कर्णवेधोतोः प्रवर्ज्य क्रियाः त्रिचित्रगुप्तचांद्रसेनीयकायस्थयोः वेदोक्तमंत्रस-
हिताः क्रियास्तस्मात्कृतमत्कृतकायस्थप्रदीपयज्ञाः अत्रतु कपिलाक्षीरपानेनेत्यादिकायस्थानां वेदाधिकारनिषेधपराणि वा-
क्यानि यान्युक्तानि तानितु संकरजकायस्थपराणीति बोध्यं चित्रगुप्तकायस्थचांद्रसेनीयकायस्थसंकरजकायस्थ इति कायस्थ-
पदस्य जातित्रयैः पिसत्वात् कायस्थपदेन भ्रमात् धर्मसंकरो भवत्यतः आदौ अस्मिन् ग्रंथे संकरजकायस्थानां धर्मकर्माण्यु-
च्यन्ते अथ कायस्थप्रदीपयज्ञे चित्रगुप्तचांद्रसेनीयचकायस्थयोर्धर्मान्वक्ष्यामि विवाहो मंत्रवत्तस्याश्चूद्रस्यामंत्र-
कादशेति व्यासोक्तिः सचूद्रस्य गर्भाधानादिकर्णवेधांतानवविवाहश्चेति दश असचूद्रस्य विवाहमात्रसंस्कारः शूद्रस्तु ल-
भतांसदेति हारीताद्विवाहमात्रं अन्येषां तु द्विजाणां षोडशैव स्युरन्येषां द्वादशैव हि पंचैव मिश्रजातानां संस्काराः कुलधर्म-
तः वेदव्रतोपनिषदमहानास्ती महाव्रतं हित्वा द्वादशसंस्काराः मदस्तरत्नरूपनारायणोतु हिरण्यगर्भदानप्रकरणे गर्भा-
धानजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्मशाशनविवाहः षट्पंचमहायज्ञाश्चेत्येकादशसंस्कारान् चतुः अत्र मतत्रयेश्मशान-
कर्मन संस्कारः किंतु शरीरप्रपत्तिमात्रं अनग्निमत उक्तांतेः सागैः संस्कारकर्मणीत्यत्र संस्कारपदं लाक्षणिकं इति ज्ञेयं

वेदाध्ययनं चास्तीति वाच्यं नदानं क्षत्रियकुलं क्षत्रियत्वममीनशदिति श्रीभागवतबोधितक्षत्रियत्वनाशेन तदसंभवा
त् तथैव शिष्टाचाराच्च अतस्तेषां द्वादश संस्कारवत्तूपनयनं भवतीति स्थितं समावर्तनस्य स्नानरूपतया स्नानस्य च वेद
स्नानकव्रत स्नातकोभयस्नातकाधिकारत्वेन कार्यस्थस्य वेदव्रताभावात् समावर्तनं नास्तीति केचित् अन्ये तु समावर्त
नस्य आश्रमांतरे प्राप्त्यर्थं गुरुकुलादागमनरूपतया विदव्रताभावेऽपि समावर्तनबाधकाभावः अतः समावर्तनं भवतीत्याहुः
अत्र स्वाध्यायेनैव विप्राणां पौरोहित्येन भूभुजां अमंत्रकं तुष्टूद्राणामन्येवाजसनेयिव इति स्मृतेर्वाजसनेयिशाखया संस्कारा
न्निह कानुष्ठाने इति मदने अस्य हेमाद्र्यादिआहूयदीयते शक्त्यलं कृता यज्ञस्थत्रलिजैर्देव आदायार्पणं गोह्वयं इत्युक्त्वा च
रताधर्मसहायादीयते र्थिनः सकांयः पांक्थे तज्जः पट्षट् वंश्यात्सहात्मना आसुरीद्रविणो दानाद्रांधर्वौ समया निमिथः राक्षसो
युत्थहरणात्पैशाचः कन्यकाञ्जलादिभि ब्राह्मदेवार्पणजापत्यगांधर्व राक्षसपैशाचां अष्टौ विवाहः अत्र कायस्थस्वास्तरगांधर्व
पैशाचाधर्म्याः राक्षसो धर्म्यः दैवो नास्त्येषा र्त्विज्याभावात् ब्राह्मदेवो मध्यमाः नदाहमनुः पडानुपूर्यात् विप्रस्य क्षत्रस्य
चतुरावरान् विदूषूद्रयोस्तु ताने बविद्यादुर्म्या नसक्षसान् तानासुरगांधर्वपैशाचान् कर्णतयेव ब्राह्मो देवो विप्रस्यैव अन्येत्र
प्राणान्तुल्या इत्युक्तं हेमाद्रौ पैठीनसिः राक्षसो वैश्यस्य पैशाचः शूद्रस्य सर्वे वा सर्वेषां प्रचेताः पैशाचो संस्कृतप्रसूतानां प्रतिलो

भजानांचेति वसिष्ठः नोदकेन नवावाचाकन्यायाः पतिरुच्यते पाणिग्रहणसंस्कारासंति त्वंसममेपदे गांधर्वास्तरपेशाचावि
वाहाभावेन्यस्मैदानमुक्तं बलादपहृताकन्यामंत्रैर्यदिनसंस्कृता अन्यस्मैविधिवद्देयायथाकन्यातथैवसा इदं राक्षसपेशाचपरं
तयोरेवबलादपहृतत्वात् तत्रपाणिग्रहणं सवर्णविषयं पाणिग्राह्याः सवर्णास्त्वित्यविशेषेण याज्ञवल्क्याक्तेः उदकपूर्वकन्यादान
स्यविकल्पः उक्तं तु पाणिग्रहणं सर्ववर्णेषु सर्वशः जलपूर्वं तु विप्राणामन्येषामपिकमयेति कौमुद्यां ब्राह्मणान् अन्यत्वेनेन ब्राह्मणोपि भव
ति अलंकृतकन्यामुदकपूर्वादद्यात् एष ब्राह्मणो विवाह इत्याचलायनेन ब्राह्मणे विवाहे एव जलपूर्वतोक्तेरित्याहुः तत्र विशेषः उदगयन
आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्याः पाणिग्रहणीयान् त्रिषु त्रिषु त्तरादिषु स्वातोमृगशिरसि रोहिण्यां च तिस्रो ब्राह्मणस्य वर्णानुपूर्व्येण
हेराज न्यस्य वैश्यस्य सर्वेषां शूद्राणामप्येके मंत्रवर्जमिति सूत्रं कुमार्याः अनन्यपूर्वाया इत्यर्थः तेनोदाया उद्वाहनिषेधो धिसिद्धः
याज्ञवल्क्यः अत्रन्यपूर्विकां कांतामसपिंडाय वीयसी अरोगिणीं भ्रातृ मती मसमानार्धगोत्रजां उद्वाहेदित्यन्वयः कांता संदरीय
स्यामनश्चक्षुषोर्बिर्बिधस्तस्यामृद्धिरिति गोतमोक्तैः असेपिंडांसापिंड्यरहितां सापिंड्यैकपिंडदानक्रियासंबन्धिजन्यत्वजनकत्वा
न्यतरत्वं लेपभाजश्चतुर्थ्याद्याः पिंडभागिनां पिंडदः समस्तेषां सापिंड्यं सामपुरुषमिति मात्स्यात् अत्रपितृपदं माता महस्याप्युपलक्षणं
तथा माता महादित्र्योर्ध्वभूता अपिलेपभाजो भवन्ति एवंच पिंडदातुः पितृमाता सहकुलयोः पिंडदेवता भूतपुरुषसंततिः सपिंडाभा

वंति नचैवं मातुलपितृव्यभ्रातृपत्नीपुसापिंड्यं न स्यादिति वाच्यं इष्टापत्तः तत्संतति तथैव सापिंड्यांगीकारे बाधकाभावात् अनेकत्व
 पदेन तत्सं हाराद्दानदोषः नचैवमपि पिंडदातृदौहित्र्याभ्रमेन लेपभाजा उद्वाहप्रसंगः इष्टापत्तेः एवं च योयत्पिंडदानक्रियासंबं
 धिसंतानः सतेन सापिंड इति फलितं अत्र नियममाह याज्ञवल्क्यः पंचमान्सप्तमादूर्ध्वमातृतः पितृतस्तथेति पितरमवधिंकृत्वा
 सप्तमादूर्ध्वमातरमवधिंकृत्वा पंचमादूर्ध्वमित्यर्थः वधावरस्यवातातः कूटस्थाद्यदिसप्तमः पंचमीतयोर्मातातत्सापिंड्यं निवर्त्तत
 इति वचनात् कूटस्थो मूलपुरुषोयमारभ्यगणना एवमुक्तप्रकारेण पितृबंधुषु सप्तमादूर्ध्वमेव विवाह्यत्वं पंचमान्मातृबंधुतः संतानो
 भिद्यते यस्मात्पूर्वत्रादुभयत्र च तन्मादासंगणेद्दीमान् परं यावच्च कन्यका मिति निबंधाच्च सात्वेत्थं उद्बोदुः पितरोपितुश्च पितरोत्तं
 जन्म कूटपतीर्द्दं तस्य चतुष्क्रमष्टमभवत्ततोऽप्यस्य क्रमात्षोडश वंशारंभकंदंपती प्रमिति रित्या सप्तकक्षरं दाएकैकान्वयकन्यकाः
 पितृकुलेत्वासप्तकक्षेत्रुवे यद्यप्येकस्य बहवः सृतास्युक्तदपीह तु संबंधसाम्यादेकैव गणितेऽवधार्यतां यानित्येतद्विरुद्धानि व
 चनानि तानि सर्वाणि निषेधपराण्यनुवादः सापलमातृकुले त्रिपुरुषसमपिंड्यं यद्येकजाता बहवः पृथक्क्षत्राः पृथक्जनाः एक
 पिंडाः पृथक्शौचाः पिंडरूपावर्त्तवाचकः कायस्थ एष उत्पन्नक्षत्रिण्याक्षत्रियात्ततः रामाज्ञया सदात्म्येन क्षात्रधर्माद्विष्कृतः
 दत्तकायस्थधर्मोसौ चित्रगुप्तस्य यस्मृतः ग्राहकायस्थवंशजातदंशमीश्वकायस्थादाल्पम्यगोभ्रातृतो भवन् दाल्प्योपदेशात्तस्मै

वैधर्मिष्ठाः सत्यवादिनः सदाचाररतानित्यंरता हरिहरार्चने देवविप्रपितृणां वैअतिथीनां च पूजकाः यज्ञदानतपः शीलाव्रततीर्थ-
रताः सदा गर्भाधानं पुंसवनं सिमंतो जातकर्म च नामकार्यं निष्क्रमणं मन्त्रप्राशनं चौलकं मौंजीबंधनदानाय मेहाव्रतमतः परं उप-
निषद्गतगोदाने समावर्तनं नामकं विवाहसुत्रकामाय संस्काराः षोडशस्मृताः यत्किंचिद्वैधिकं जाप्यं नवग्रहं मखादिकं नानाशांतिश्च
विधिवद्वृत्तिभिरेव कारयेत् षण्णां च कर्मणां मध्ये त्रीणिकर्माणि जीविकेति अथैषां स्पष्टधर्माः अस्य क्षत्रियबीजत्वात् पुरो-
हितगोत्रं पुरोहितो दालयः तद्गोत्रं तद्दंशस्थानां मपि दालयगोत्रं तथा येषां ये पुरोहिता उदिता स्तेषां पुरोहितगोत्राणि भवन्तीत्याहुः ना-
नागोत्राः च तद्दंशाः कायस्थाप्सु विसन्ति वै तथा शस्त्रास्त्रराहित्यात् क्षत्रियधर्माणि भवन्ति शस्त्रास्त्रधारणं चैव प्रजानां परिपालनं
एतानि मुख्यकर्माणि तद्दंशस्थोऽपि सर्वदेति स्मृति संग्रहोक्तैः धर्मिष्ठाः सत्यवादिनः सदाचारसंपन्नाः नित्यं हरिहरार्चनं देवविप्रपितृ-
णामतिथीनां च पूजनं तपोनानजपादिकं दानं नित्यदानादि व्रतं एकादश्यादिः तीर्थं तीर्थवासः गमनं च गर्भाधानं १ पुंसवनं २
सिमंतोन्नयनं ३ जातकर्म ४ नामकर्म ५ निष्क्रमणं ६ अन्नप्राशनं ७ चूडाकरणं ८ उपनयनं ९ वेदारंभः १० महाना-
मव्रतं ११ महाव्रतं १२ उपनिषद्गतं १३ गोदानव्रतं १४ समावर्तनं १५ विवाह १६ यजनं अग्निहोत्रादिकर्म अध्यय-
नं ब्राह्मणमुखाद्ध्ययनं स्नानं त्रिकालस्नानं सायं प्रातर्मध्याह्नं च ब्रह्मयज्ञः तर्पणं देवर्षि मनुष्यपितृ तर्पणं पंचमहायज्ञाः

यथाविधिभोजनं नवग्रहादिजपनानां शांतयश्च ब्राह्मण द्वारा सर्वं कारयेत् चंद्रसेनभार्येत्यन्वयः सदात्म्यं मुनिना चित्रगुप्तवंशस्थकन्यया
विवाहितस्तस्मै चित्रगुप्तधर्मालेखनदृष्टादिरपि दत्तस्तस्मात्तदुत्पन्ना ये चांद्रसेनीयका यस्यास्ते चित्रगुप्तका यस्थसमानधर्माणो भवन्ति सं
बंधतत्वेन नानाविधास्तका यस्या ब्रह्मकायोद्वादयः चित्रगुप्ताश्चांद्रसेनास्तेषां धर्मः समो भवेदिति ते त्रिष्विति वचनात् पुरुषा एकजाताः एकजा
तीयाः पृथक् जनानां भिन्नजातीया वा पृथक् क्षेत्राः पितृस्त्री धन्यत्राः एकपिंडा एकपुरुषजनितास्ते पृथक् शौचा अपितृतेषां विवाहे त्रि पुरुषसापिं
ड्यमिति वचनार्थः त्रिपु संबंधं चैवं पितृपत्न्यः सर्वा मातर तद्भातरो मातुलास्तद्गिन्यो मातृष्वसारस्तद्दहितरो भगिन्यस्तदपत्या निभागिनेया
नीति एवं च सापत्न मातुलं दोहित्री पौत्र पर्यंतं सापिंड्य ऊर्ध्वं सत्यमांस्तितृबंधुभ्यो विजनश्चेति गौतमौक्तैः अत्राग्रे विजनश्चेति जनकग्रह
णात् पूर्वे पितृपदं प्रतिगृहीतुं परमभिधीयते नक्तस्य जनककुले सापिंड्यमेव नास्ति गोत्ररिक्ते जन्मपितुर्न भजेदंति मः सुतः गोत्ररित्यानुगः पिंडो
व्यपेति दत्तस्वधेति वचनादिति वाच्यं स्वधादत्त इति परिसंख्यानादाशौचे सापिंड्यं निषेधेपि विवाहे तं निषेधाभावात् अतः सापिंड्य
कृताशौचे प्राप्तं भावेपि विवाहनिषेधप्राप्तिरस्त्येवं अतोत्रसप्तपुरुषं सापिंड्यं परंतु प्रतिगृहीतुं भार्यायाः पितृपत्नीत्वेन सापत्न मातृवत्कु
ले त्रिपुरुषं सापिंड्यं अतएव तत्पितुर्वमाता महत्वं सपत्न मातृजनकवत् मातुलादिकं त्वस्येवं अतो दत्तकस्या मादिभ्रातृषु प्रतिगृहीतुं पार्ष
णं स्वमातामहपार्षणं चेति केचित् अन्येतु तत्र पितृवत्मातुरपि प्रतिगृहीत्वा पितृवंमातृत्वमपितृत्वं एवं च तत्पितुर्माता महत्त्वमित्या

हुः यत्पराकेण त्रीन्मातृतः पंचपितृतः पुरुषानपि च दूहेदिति पैठिजसिवाकं सुदाहृत्य दंदत्तकस्य पालककुले सापिंड्यमित्युक्तं
न तुच्छं पूर्वगौतमविरोधात् मदनपरिजातस्तु इदं दत्तकानुप्रवेशविषयं तथा हि कस्यचित्पुत्रीकेन चिदत्तकत्वेन गृहीता तत्पुत्रे साप-
लमातां महवत्पालकमातामहकुलेऽपि त्रिपुरुषे सापिंड्यमिह तदपितुच्छं तत्र पालकस्य पितृतया गौतमं वा व्योक्तं सातपुरुषसापिंड्ये वा-
धकाभावात् एतस्यावडि निषेधपरतया प्युपपत्तेः अत उक्तमेव सापिंड्यप्रत्येतव्यमिति यवीयसीं कालतः प्रमाणतश्च अरोगिणीं अचि-
किंत्स रोगरहितां भ्रातृमतीं इदं च पुत्रीकरणायौग्यता संपत्तये असमानार्थगोत्रजांति न कायस्थपरं सर्वेषां दालभ्य गोत्रतया तदसं-
भवात् वस्तुतो नैतेषां दालभ्य गोत्रं दालभ्यस्य पालकतया तल्लोत्रप्रभृत्य पत्यत्वाभावात् दालभ्य गोत्रव्यवहारस्य तद्रक्षितत्वेन गोणत्वात्
अत एतेषां विवाहे गोत्रपरिक्षेपनास्ति यद्वैतेषां पुरोहितगोत्रेण विवाहं न च पुरोहितं वृणीत इति विधेराने प्रत्येव वृत्ते नैतेषां पुरोहितः सं-
भवतीति वाच्यं पुरोहितां वैधेण वाक्षत्रियवैश्ययोश्चैत्यमिति कात्यायनसूत्रव्याख्याने ब्राह्मणादीनां सर्वेषां पुरोहितसाधनात् वस्तु-
तश्चांद्रसेनीयकायस्थानां शूद्रक्षत्रियत्वेन पुरोहितसत्त्वेन किंचिद्वाधकमिति पुरोहितगोत्रेण विवाहगोत्रप्रवरनिर्णयश्चात्मत्पूरितसंस्क-
रदिनकरोद्योतावगंतव्यः इति कायस्थधर्मदीपसंस्कारनिरूपणं ॥ ॥ अथैतदंगभूतगणपतिपूजनग्रहशांतिपुण्याहवाचनमातृकापू-
जननादिश्चाहविधिः याज्ञवल्क्यः एवं विनायकं पूज्य गृहांश्चैव विधानतः कर्मणां सिद्धिमाप्नोति धैर्यश्चाथोत्तमं एवं पूर्वोक्तं विनायक

शांतिविधिनेत्यर्थः तदशक्तौ पूजामात्रे श्रेयश्चेति संयोगपृथक्त्वेन पुरुषार्थत्वमपि व्यासः संपूज्यगंधमाल्याद्यैर्ब्राह्मणान् स्वस्ति
वाचयेत् काम्ये कर्मणि मांगल्ये संग्रामे भूतदर्शने अवनिहृतजानुमंडल इत्यादि गृह्यपरिशिष्टोक्तपुण्याहादिवाचयेदित्यर्थः अत्रापि
तत्र जयां जुहुयांदिमितं गत्व बोधः अत्र विशेषमाह यम् सैकारो ब्राह्मणो कुर्यान्निरोकारं महीपताविति अत्र महीपतिग्रहणं वैश्यानुमाप
तक्षणार्थं तेनैतत्कायस्थानामपीति रोकारं कात्यायनः कर्मादिषु च सर्वेषु मातरः सगणाधिपः पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयंति ताः
आदिदारंभः सवाप्रवृत्तप्रवर्त्तनं तेन कर्मावृत्तौ तस्य नावृत्तिः विवाहोपनयनादीनु संस्कार्यभेदात्कर्मभेद एवेति तत्रावृत्तिः पूजयंतिकर्मज
न्यफलं प्रयच्छंतीत्यर्थः अत्रापि पूर्ववदेव कर्मांगत्वे तेन मातृपूजायां नां दीप्राह्णांगत्वेन तदभावे मातृपूज्यभावः परास्तः शततातपेन नां दीप्रा
ह्णं मदनरत्नधृतब्रह्मांडपुराणोक्तकर्माणोक्तकर्मांगलक्षणार्थं तानि कर्माण्यथाभ्युदयिके मांगल्ये चातिशोभने जन्मन्यथोपनयने चै
लेस्मान्नेत्रवेष्टुवा पितृनां दीमुखानामतर्पयेद्दिधिपूर्वकं जाबालिरपि यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासमेखलाबंधमोक्षयोः पुत्रजन्मवृषोत्सर्गनां दीप्रा
ह्णसमाचरेत् वृषोत्सर्गः काम्यः विष्णुपुराणेपि कन्यापुत्रविवाहे पुत्रवेशेन ववेश्मनः नाम कर्मणि बालानां चूडाकर्मादिकेतथा सीमंतो
न्नयने चैव पुत्रादिमुखदर्शने जातकर्मणीत्यर्थः अग्न्याग्निषेकादादिपत्तेः स्थिराक्रंतौ वस्तौ आद्ये वृत्तिर्मातृकर्मंगवृद्धिसंज्ञितं

अत्र कर्माणि प्राप्ते तदा वृत्त्यापवादमाह कात्यायनः अर्पितकृतानि कर्माणि क्रियन्ते कर्मकारिभिः मतिप्रयोगेनेतास्युर्मातरं श्राद्धमेव च ता
निच कर्माणि आधाने होमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च पत्निकर्मणि दर्शौ च पौर्णमास्यां तथैव च एकमेव भवेत् श्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् केषुच
दारेभ्योऽपि न हृत्विश्राद्धं नाष्टकास्तु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धं मिष्यते तमांस्यर्हो जातकर्मश्रोत्रिणागतकर्मसु प्रसवादवर्गवेदनायां विहिते
सौम्यंतिकर्मणीत्यर्थः द्वादशवर्षोत्तरागतमीलूनकर्मणि इत्येके जातकर्मणि तिष्ठदोगविवरणं स्वकान्ना निष्पातिकर्माणि सहक्रीयन्ते ते
षुनां दीश्राद्धं सकृत् गणेशः क्रियमाणानां मातृणां पूजनं सकृत् सकृदेव भदे द्वादशमादौ न पृथगादिष्विति शांतातयोक्तेः उशानाः स्व-
पितृभ्यः पिता दद्यात्सूत संस्कारकर्मसु पिंडतो द्वाहनात्तेषां तस्याभावे तु न ल्कमात् तेषां संस्कार्यणां तस्य पितुः क्रमात् संस्कार्यं पि-
तृकर्मादित्यर्थः अत्र पूर्वधर्मनुवादः अभ्यकर्तृकत्वे संस्कार्यं पितृभ्यां दानं विधीयते तेन जीवत्पितृकस्य पितुः स्वस्य वाकर्तृत्वे ये
भ्य एव पिता दद्यादिति वाक्या त्रिणयः प्रपंचितदिनवैरोद्योते संस्कारकांड इति स्वस्तिवाचनादिविधिः ॥ ॥ ॥ ॥

इति गागाभट्टकृतं कायस्थपद्धतीप्रथमप्रकरणसमाप्तः

अथ गागाभट्टकृतकायस्थपद्धतीद्वितीयप्रकरणप्रारंभः

गा. कां
१

श्रीगणेशायनमः अथ पुण्याहवाचनप्रयोगः कर्मसंकल्पोत्तरं गणेशपूजनपूर्वकं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूज-
नंनादिश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्य हे हे रं बत्वमेत्येहि ह्यं विकार्यं बकात्मजं कृद्विसिद्धियुतत्र्यक्षसर्वलोकपितः प्रभो
नागास्यनागहारत्वं गणनाथचतुर्भुज भूषितः स्वायुधैर्द्विजैः पाशांकुशपरश्वधैः आवाहयामि पूजार्थं रक्षार्थं च मम प्रभो ।
इहागच्छ गृहाण त्वं पूजां रक्ष च मे क्रतु इत्यवांस्यासनपाद्यार्घ्याचमनीयस्नानवस्त्रं यज्ञोपवीतगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफ-
लतांबूलदक्षिणाषोडशोपचारैः संपूज्य पुष्पफलयुतमर्घ्यमादाय रक्षरक्षगंगाध्यक्षममत्रैलोक्यरक्षकं भक्तानाम-
भयं कर्ता त्राता भव भवार्णवात् द्वैमातुरकृपासिंधोषाप्मातुराग्रजप्रभो वरदत्वं वरं देहि कच्छितं वांछितार्थद गृहाणा
र्घ्यमिदं देव सर्वदेवं नमस्कृतः अनेन फलदानेन फलदो भव मे प्रभो इत्यर्घ्यं दत्वा प्रार्थयेत् विघ्नेश्वराय वरदाय सराधिपा-
य लंबोदराय सकलाय जगत्स्थिताय नागाननाय सितसर्पविभूषिताय गौरीरक्ताय गणनाथ नमोनमस्ते भक्तार्तिनाश-
नपराय गणेश्वराय दारिद्र्यदुःखशमनाय करेश्वराय विद्याधराय विक्रताय च वामनाय भक्तप्रसन्नवरदाय नमोनमस्ते
नमस्ते ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः नमस्ते रुद्ररूपाय करिरूपाय ते नमः वक्रतुंड महाकाय सूर्यकोटिसमप्रभेति प्रा-
र्थयत् ततः पुण्याहवाचनं कुर्यात् यथा स्वपुरतः प्रस्थपरिमितस्य शक्त्या नूनस्य बाधान्यराशेरुपरि दक्षिणोत्तरयोः रुच-

प. प्र.
२

१

र्णरजतताम्रसृग्मन्यान्यतमं पात्रं मत्तोहरमलंकृतं शङ्खजलपुण्यपूरितं कृत्वा दक्षिणोत्तरतो भूमिं स्पृशेत् जगत्त्रयं प्रभूता
त्वं सर्वेषां कामदा सदा कर्मो गेषु सदा श्रेष्ठे भूमे देवि नमोस्तुते इति भूमिं स्पृश्य ओषध्या यज्ञियाः पुण्या जीवानामादिकार
णं तस्मादासां प्रविरणात्संतु कामाः सदा मम धाम्यं शशिं कृत्वा कनककमनीयश्च लक्ष्म्या यो विधृतः पुरा देवानाममृ
ताधारं तमिह स्थापयाम्यहम् कलशं स्थापयित्वा गङ्गे च यमुने चैव गोदावरिसरस्वति नर्मदे सिंधुकावेरि जले स्मिन्सं-
न्निधो भवे इति पात्रे जलं क्षिपेत् चंद्रनागरुकपूरकस्तूरीप्रभृतीनि च रुगंधिपुण्यद्रव्याणि गंधार्थं प्रक्षिपाम्यहम् इति
गंधं कांडे कांडे धिरो हंति अजरा चामृता सदा तस्यात्यस्याः प्रदानेन भूया समंजरः सदा दूर्वाः अन्धत्थच्युतचंपादि पद्मवानि
र्मितः सूरैः क्षिपामि कलशे नित्यं तेन मे स्तुतिं शिवं सदा ॥ पंचपल्लवाः पवित्राः पुण्यवल्मीकात्मं ममादाहृतान् हृदात् मृत्तिकाः पंचपुण्याश्च सर्वकर्मशुभाक्काः
मृत्तिकाः वज्रवैद्युत्स्यमाणिस्यंगीलकं पुष्पागकं रत्नातानि पंचरत्नानि कुंभे स्मिन् प्रक्षिपाम्यहम् पंचरत्नानि शरण्यं सर्वलोकाणां लज्जा
योरक्षणां परं रत्नवेषधारिवस्त्रत्वमतः शांतिप्रयच्छमे पूर्णपात्रे पाशहस्तचक्रं पयसां पतिमीश्वरं आवाहयामि यज्ञे
स्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यतां इति वरुणमावात्यसंपूज्य कलशस्य मुखे विष्णुः कंठेरुद्रः समाश्रितः मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा म
ध्यमां तृगणाः स्मृताः कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्त द्वीपा वसंधरा गायत्री चैव सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा आयांतु मम

शांत्यर्थे दुस्त्रिंक्षयकारकाः कलेशोऽप्राक्षतानि क्षिपेत् मातापितृभ्यां नमः इष्टदेवताभ्यो नम इति नत्वा अवनि कृतजानुमं
 डलः कमलमुकुलसदृशमंजलीं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना सुवर्णकलशं धारयित्वा आशिषः प्रार्थयेते एताः सत्या आ
 शिषः सन्तु दीर्घानागानद्योगिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि च तेनायुः प्रमाणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु अपांमध्ये स्थितो ब्रह्मा अ
 पांमध्ये प्रजापतिः अपांमध्ये स्थिता देवा शिवा आपो भवन्तु नः शिवा आपः सन्तु लक्ष्मीर्वसतिपुण्येषु लक्ष्मीर्वसतिपुष्क
 रे लक्ष्मीर्वसेत्सदा सौमे सौमनस्यं सदा स्तु नः सौमनस्यमस्तु अक्षतं चास्तु दीर्घमायुः शांतिः पुष्टिः स्तुष्टिश्चास्तु अ
 क्षताः पांतु आयुष्यमस्तु पुष्पाणि पांतु सौम्यियमस्तु तांबूलानि पांतु वैश्वर्यमस्तु दक्षिणाः सन्तु बहुधेयं चास्तु चतुरो वि
 प्रान्गंधादिभिः संपूज्य यं कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाकरणं कर्मरंभाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहनत्वा भवद्भिरनुज्ञातः
 पुण्यं पुण्याहं वाचयिष्ये वाच्यतामिति ब्रूयुः मध्विघ्नमाहमेपापं मासंतु परिपांथिनः सौम्या भवन्तु सुखिनः सर्वलोकाः
 सुखवावहाः इति कर्त्तव्यं विप्रस्तथा स्तित्युक्तं करोतु स्वस्तिते ब्रह्मा स्वस्ति चापि द्विजातयः तुभ्यं राजर्षयः सर्वे
 स्वस्तिकुर्वन्तु नित्यशः स्वस्वस्त्यदिपदेभ्यश्च चतुष्पादेभ्य एव च स्वस्त्यस्तेकपदेभ्यश्च सर्वेभ्यः स्वस्तिते सदा असि
 तो देवलश्चैव स्वस्तिकुर्वन्तु ते सदा धाता विधाता लोकेशो दिशश्चैव दिगीश्वराः स्वस्तिते ह्यप्रयच्छंतु कार्तिकेयश्च षण्मु

स्वः विवस्वान् भगवान् शक्तिः करोतु तव सर्वशः दिग्गजाः श्वेव चत्वारः क्षितिश्च गगनं ग्रहाः अंधस्तात् धरणीं यो सो ना
गो धारयते सदा शेषश्च पन्नगः श्वेष्ठः स्वस्तितुभ्यं प्रयच्छतु पुष्टिरस्तु तुष्टिरस्तु वृद्धिरस्तु अविघ्नः आयुष्यम्
आरोग्यं शिवं कर्मास्तु कर्मसंमृद्धिः पुत्रसंमृद्धिः धनधान्यसंमृद्धिः इष्टसंपदस्तु अरिष्टनिरसनं यत्पापं तत्प्र
तिहते मस्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु उत्तरे कर्मण्यविघ्नमस्तु उत्तरोत्तरमहरहरभिवृद्धिरस्तु उत्तरोत्तराः क्रियाः शक्ताः शोभनाः संप
द्यन्तां इष्टकामाः संप्रद्यन्तां तिथिकर्णमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु तिथिकर्णमुहूर्तनक्षत्रगृहलग्नाधिदेवताः प्रीयन्तां तिथिक
र्णमुहूर्तनक्षत्रप्रीयतां अग्निपुरोगां विश्वेदेवाः प्रीयतां इन्द्रपुरोगां मरुद्गणाः प्रीयं ब्रह्मपुरोगां सर्वदेवाः प्रीयं वसि
ष्ठपुरोगां ऋषिगणाः प्रीं अरुंधतीपुरोगां एकपत्न्यः ब्रह्मचब्राह्मणाश्च श्रीसरस्वत्यौ श्रद्धामेधे भगवती का
त्यायनी भगवती माहेश्वरी भगवती पुष्टिकरी भगवती तुष्टिकरी भगवती पुभगवती ऋत्विक् भगवन्तो विघ्नवि
नायकौ प्रीयेतां भगवान् स्वामी महासेनः सपत्नीकः ससुतः सपार्षदः सर्वस्थानगता प्रीयन्तां हरिहरं हिरण्यगर्भाः प्री
सर्वा ग्रामदेवताः प्रीं सर्वाः कुलदेवताः प्रीं सर्वा इष्टदेवताः प्रीं हताः ब्रह्मद्विषः हताः परिपंथिनः हता अस्य कर्म
णो विघ्नकर्तारः शत्रवः पराभव्यान्तु शाम्यन्तु घोराणि श्याम्यन्तु पापानि शम्यन्तीत्यः शक्ता निवर्धन्ता शिवा आपः

संतु. शिवां क्रतवः संतु शिवा अग्नयः संतु शिवा आहुतयः संतु शिवा ओषधयः संतु शिवा वनस्पतयः संतु शिवा अ-
 तिययः संतु अहोरात्रं शिवे स्यातां शक्रा गारकं बुधं बृहस्पतिं शनैश्चर राहुकेतुसोमसहितादित्यपुरोगाः सर्वग्रहाः प्री-
 यंतां भगवान् आरायणः प्री० भगवान् पर्जन्यः प्री० भगवान् स्वामी महासेनः प्रीयतां पुण्याहं कालानं वाचयिष्ये वाच्य-
 तां ब्राह्मं पुण्यं महर्ष्यं च सृष्ट्युत्पादनकारकं वेदवृत्तोद्भवं नित्यं तत्पुण्याहं भवन्तु नः दीयंते यज्ञदानानि पूज्यंते च द्विजा-
 नयः दृश्यंते तत्र मागं त्यं तत्पुण्याहं सदास्तु मे मत्स्यं सहकुटुंबिने महाजं नान्ममस्तु कर्वाणाय शीर्वचनमपेक्ष्यमाणायास्य
 कर्मणः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु स्वस्ति पुण्याहमिति ब्रूयुः एवंत्रिः स्वस्तिर्यात्विनाशारख्या पुण्या कल्याणसिद्धिदा
 विनायकः प्रीयतां नित्यं तां स्वस्तिं भो ब्रुवन्तु नः मत्स्यमित्यादि अस्य कर्मणः ममग्रहे स्वस्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु आयुष्मते स्वस्ति
 सागरस्य तु यावृद्धिर्महालक्ष्म्यादिभिः कृता संपूर्णा चैव चंद्रेण तां सृद्धिं भो ब्रुवन्तु नः मत्स्यमित्यादि अस्य कर्मणो म-
 मग्रहे कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु कल्याणमिति विप्राः एवंत्रिः अस्तु श्रीरिति विप्राः वर्षशतं पूर्णमस्तु वंशाभिर्बुद्धिरस्तु प्र-
 जापतिः प्रीयंतां इति॥ ततः उत्तरकलशं दक्षिणहस्ते दक्षिणकलशं वामहस्ते गृहीत्वा धाराद्वयं पातयन् वदेत् शक्रादय-
 स्तु देवताश्च प्रीयंतां इति वदेत् ततः स्ववामभागे पत्नीमभिषेकार्थमुपवेशयेत् आशीर्वादोभिषेके च पत्नी चोत्तरतो वि-

शोदिति प्रयोगपरिजातात् ततस्ताभिरद्भिः पल्लवदूर्वाभिर्दुग्धसुरवाविप्रा अभिषिंचेयुस्तिष्ठंतः तत्रमंत्राः स्फुरास्त्वा-
 मभिषिंचंतु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविष्णुः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते (औ-
 रवंडलोग्निर्भगवान्तथासंकर्षणोविष्णुः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते) आरवंडलोभिर्भगवान्यमोवैनिर्ऋति-
 स्तथा । वरुणः पवनश्चैव धन्वाध्यक्षस्तथाशिवः ब्रह्मणासहिताः सर्वे दिक्कालाः पांतुते सदा कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापु-
 ष्टिः श्रद्धाक्रियामतिः बुद्धिर्लज्जावपुः शांतिः कांति स्तुष्टिश्चमातरः एतास्त्वामभिषिंचंतु देवपूतः समागताः आदि-
 त्यश्चंद्रमाभौमोबुधजीवसितार्कजः गृहास्त्वामभिषिंचंतुराहुः केतुश्चतर्पिताः देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः
 ऋषयोमनवो गावो देवमातर एव च देवपूतः दुर्मानाग्नदेत्याम्बाप्सरसांगणाः अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानां वाह-
 नानि च औषधानि च रत्नानि कालश्चावयवाश्च यैः सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदानदाः एतैस्त्वामभिषिंचंतु स-
 र्वकामार्थसिद्ध्ये अमृताभिषेकोस्तु ततः पिबोपरिवर्त्तन्निधाय तदुपरितंदुलपूजां कृत्वा उदकं संस्थामातुरावाह-
 येत् तत्रमंत्राः हिमाद्रितनयां देवीं वरदां भैरवप्रियां लंबोदरस्य जननीं गोसीमावाहयाम्यहम् विश्वस्मिन् भूरिवदनां
 जरानिर्जरं सेविताम् बुधप्रबोधिनीं सौम्यां मेधाभावाहयाम्यहम् जगत्सृष्टिकरीं धात्रीं देवीं प्रणवमातृकां वेदगर्भा-

ज्ञानमयीं सावित्रीं स्थापयाम्यहं सर्वास्त्रधारिणीं देवीं शक्तिरवङ्गदाधरां आवाहये देवसेनां तारकासरमर्दिनीं ह
विर्गृहीत्वा सततं देवेभ्यो या प्रयच्छति तां दिव्यरूपां परमां स्वाहामावाहयाम्यहम् अग्निष्वात्तपितृभ्यो वै कव्यार्थया-
प्रतिष्ठिता पितृसंतोष्यये देवीं स्वधामा रक्षन्ति सततं यस्माज्जगत्स्थावरजंगमं अचित्यशक्तिरूपास्तामातुरा-
सरासरनरैर्नित्यं पूज्यं ते या सरवावहा भक्तिभावेन या लोके मातृ- सरस्वहर्षकरीं धात्रीं भक्तानामभयं करी हर्षो-
त्फुल्लास्य कमलादृष्टिमा- षोषयन्ती जगत्सर्वं स्वदेहप्रभवैर्वरैः शाकैरन्ध्रैः फलैर्मूलेः पुष्टि- पत्तने नगरे ग्रामे विपि-
ने पर्वते गृहे नानाजाति कुलेशानीं देवीं षण्मुखाम् कर्मलोचनां तारकासरसंधात्रीं कौमारीं स्थापयाम्यहम् नीलांगी-
गरुडारूढां पीतवस्त्रविराजितां आबद्धमुकुटां देवीं वैष्णवीं स्थाप- ऐरावतसमारूढां कुलिशायुधराजितां सहस्रन-
यनां देवीं माहेद्रीं स्थापयाम्यहं रक्तबीजवधोदक्तां महाबलपराक्रमां चंडमुंडप्रमथिनीं चामुंडां स्थापयाम्यहम् मातृ-
णां पुरतोऽस्तुष्टः सदा रवे लति चालवत् सर्वदुष्टहरः क्षेत्रपालतं- एवमावाह्यताः सदा पूजयित्वा विशेषतः नैवेद्या-
दिबलीदत्वा दीपान् प्रज्वाल्य सर्वतः ततो नां दीपान् कुर्वन् तद्यथा द्वारिकृतगोमयमण्डलं विप्रह्वयं प्राङ्मुखं पाद-
योः स्वागतं चामिन्का उपविश्य स्वयमुदङ्मुखः पादौ प्रक्षाल्य आद्यकर्तव्यकर्मनिमित्तकाभ्युदयिकश्राव्यं चैश्वदेवि

के भवन्तौ मयानिमंत्रितौ इति ज्ञानुपांतेन विप्रदक्षिणपाणिं स्पृशन् निमंत्रविपितनिमंत्रितौ स्वः प्रतिवचनं सत्यवत्संज्ञ-
 का विश्वे देवाः इदं वः पाद्यमेषोर्घ्यमिदमाचमनं तथैव विप्रद्वयजानुनी स्पृशन् अमुकगोत्राणां नादीमुखानां पितृमातामहीनां
 नामधेयानां कर्तव्यवृत्तिश्चाद्देमयानिमंत्रितौ भवन्तौ इत्यामंत्र्य अमुकगोत्रानां दीमुखः मातृपितामहीप्रपितामहः इदं वः
 पाद्यमेषोर्घ्यमिदमाचमनं तथैव विप्रद्वयमुकगोत्राणां नादीमुखः मातृपितामहप्रपितामहानां अमुकनाम्नां कर्तव्यवृत्ति-
 श्चाद्दे भवन्तौ मयानिमंत्रिता वित्यामंत्र्य अमुकगोत्रानां दीमुखः पितृपितामहप्रपितामहाः इदं वः पाद्यं एषोर्घ्यं इदमा-
 सनं तथैव विप्रद्वयमुपवेश्यामुकगोत्राणां नादीमुखः मातामहप्रमातामहानां अमुकनाम्नां कर्तव्याभ्युदायिकं चाद्दे भवन्तौ
 मयानिमंत्रिता वित्यामंत्र्य अमुकगोत्राः नादीमुखः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमात्ममहाः इदं वः पाद्यं इषोर्घ्यं इदमाचमनं अ-
 कोधनैः शौचमरैः सततं ब्रह्मचारिभिः भवितव्यं भवद्विश्चमयाचमनाद्धारिणाः इति ब्राह्मणान् वृत्तमंत्रणानंतः प्रवेश्य उ-
 चितासने उपवेश्य ततः प्रत्यासनं दीपं दद्यात् स्वयं मुपविश्य विष्णुं स्मृत्वा अद्यामुकगोत्राणां नादीमुखः मातामहप्रमातामहानां दे-
 वतानां उपक्रांतं श्राद्धारव्यं कर्म करिष्ये श्राद्धं भूमौ गयां ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरं वस्त्रादींश्च पितृन् ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रव-
 र्त्तते इत्युक्त्वा यवोदकं नश्चाद्धोपस्कारान् प्रोक्ष्य प्रागृग्रकुशद्वयमादाय सत्यवत्संज्ञकानां विश्वेषां देवानां इदमासनं स्म-

स्वासनं आस्थतांधर्मोसि नांदीमुखश्चादेविश्वेदेवस्थानेक्षणः क्रियतां तथाप्राप्नोतुभवान्प्राप्नवानीत्यंतंकृत्वैवंमातृ
 पितामहादीनांनांदीमुखमासनं एवंपितृमातामहप्रमातामहानांएवंमातामहंवृद्धप्रमातामहानांसपत्नीकानांइदमासनं
 इत्यादिप्राप्नुवानीत्यंतंकृत्वा सत्यवस्तुसंज्ञकाविश्वेदेवाएषगंधइमानिपुष्पाणिएवमेषधूपदीपइदमाच्छादनंइयंवृ
 द्धिरितिगंधादिदत्त्वा एवंमातृपितामहादीनांसपत्नीकानांविप्रान्गंधपुष्पधूपदीपाच्छादनादिभिःसंपूज्यआमान्नपूरि
 तानिपंत्ताशादिभिःपत्रनिर्मिताविपत्राण्यासाद्व्य सत्यवस्तुसंज्ञकाविश्वेदेवानांदीमुखाः यः युग्मब्राह्मणभोजनपर्या-
 त्यमाममुत्सृजेत्तनममेयंचवृद्धिरिति आमान्यद्वयं दद्यात् दूर्वायाःअग्रेरेरवात्रयंकृत्वा देवताभ्यःपितृभ्यश्चम-
 हायोगीभ्यएवच नमःस्वाहाधैस्वधांयैनित्यमेवनमोनमं इतित्रिः पठित्वा गंधपुष्पयुतंयवोदकंनांदीमुखमातरः
 श्रुंधंतामितिदत्त्वैवं पितामहांदिभ्योयवान्दत्त्वा दूर्वाभिःप्रच्छाद्य दध्यक्षतबदरघृतमधुमिश्रंपिंडंगृहीत्वा मातर्नांदीमु
 खंएषतेपिंडोनमइयंचवृद्धिः मातापितामह्यादिभ्योदत्त्वा दूर्वामूलेषु हस्तंनिमृज्यश्वासंनियम्यपर्याप्तइयंचवृद्धिः वृत्त्य
 पर्वचत्विंशेष्ववनेजनजलंदत्त्वा हरिंस्मृत्वा वासांस्यादायपिंडेषुसमर्प्यपिंडान्गंधादिभिःसंपूज्य पिंडोपरिधारांदत्त्वापिंडानु
 त्थाप्यविकिरंदद्यात् ततःसुप्रोक्षितमस्तुइतिभूमिंप्रोक्ष्य विप्रहस्तेशिवा आपःसंत्वितिजलं सौमनस्यमस्त्वितिपु

ष्यं अस्तं चारिष्टं चोस्त्विति चवान्दत्त्वा मात्रादिसंबन्धिनो विश्वे देवाः प्रीयंतामिति अमुकगोत्रा मातरो मुकनाम्नो नां दी-
 मुरव्यो न्नपानादिभिः प्रीयंतामित्यादि प्रकारेण मातृपितृब्राह्मणहस्ते जलं दत्त्वा अघोराः पितरः संतु इति पिंडो परिधारां
 कृत्वा गोत्रं नो वर्धतां दातारो नो भिवर्धतां श्रद्धा च नो मां व्यगमत् बहु धेयं च नो रतु माचया विष्मकं च नेत्याशिषः प्रार्थ-
 येत् कृतं नां दी श्राद्धे सांगता संसिद्ध्यर्थं द्राक्षा मलक निम्बि यभूतं द्रव्यं दक्षिणां संप्रददे इत्युक्त्वा इति विस्मर्जयेत् अथ
 पिंडकनां दी श्राद्धस्य सांक्रान्तिकप्रयोगः कर्ता यवान् दूर्वा श्रादाय सत्यवस्तु संज्ञिका विश्वे देवा नां दी मुरवा इदं वः पाद्यं स्वधानमइ-
 यं च वृद्धिः मातृपितामही प्रपितामत्य नां दी मुरवा इदं वः पाद्यं स्वधानमइयं च वृद्धिः मातामह मातुः पितामह मातुः प्रपिता-
 महा पत्नी सहिता नां दी मुरवा इदं वः पाद्यं मि यं च वृद्धिः सत्यवस्तु संज्ञिका विश्वे देवा नां दी मुरवाः वः एतदासनगंधाद्युपचार-
 कल्पनं स्याहा नमइयं च वृद्धिः मातृपितामही प्रपितामत्यः नां दी मुरवाः वः एतदासनगंधा पितृपितामह प्रपितामह
 प्रपितामहाः नां दी मुरवाः वः एतदासन उप मातामह मातुः पितामह मातुः प्रपितामहाः पत्नी सहिताः नां दी मुरवाः वः एत-
 दासनगंधाद्युपचारकल्पनं स्व नमइयं च वृद्धिः सत्यवस्तु संज्ञिका विश्वे देवा नां दी मुरवाः वः युग्म ब्राह्मण भोजन पर्याप्त मा मां न्न
 स्नाहानमइयं च वृद्धिः मातृपितामहि प्रपितामत्य नां दी मुरवा युग्म ब्राह्मण भोजन पर्याप्त मा मां न्न स्वः नमइयं च वृद्धिः पितृपि

गा.का.
६

तामहमातुः प्रपितामहाः नांदीमुखः वः युग्मब्राह्मणः ० मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहाः नांदीमुखः वः युग्मब्राह्मणः ० द्वाष्टामलकंतत्रिंश्रयीभूतद्रव्यं वा नांदीमुखश्चंद्रसांगतासिध्यर्थं दक्षिणात्वेन स्वाहानम इयं च वृद्धिः मातापितामही चैव तथैव प्रपितामही पितामातामहश्चैव तथैव प्रपितामहः मातामहस्तपिता च वृद्धमातामहादयः एते भवन्तु संप्रीताः प्रयच्छन्तु च मंगलं अनेन नांदीश्चाद्धेन नांदीमुखदेवताः प्रीयतां मंगलवादित्रादिकं कारयेत् इति गागां भट्टकृते कायस्थधर्मदीपे पुण्याहवाचनादिप्रयोगः अथ सर्वहोमसाधारणविधिः चतुर्विंशत्यंगुलमशक्तां वंशादशांगुलं वा मृदचतुरस्रं स्थंडिलं परिकल्प्य गोमयेनो लिप्य तत्पश्चिमभागे यज्ञियकाष्ठेन प्रादेशरेखा मुदगायतां कृत्वा दक्षिणोत्तरतः प्रागायतं रेखा इयं कृत्वा मध्ये रेखा त्रयं परिकल्पयेत् मध्ये यज्ञियकाष्ठसंस्थाप्य प्रोक्ष्य प्राच्यादि शित्यजेत् ततोऽग्निरहित्यग्निमावात्य वैश्वानरनमस्तेस्तु हुताशस्वाहया सह देवानां प्रीणनार्थाय तिष्ठा च स्थंडिले ममेत्यग्निं प्रतिष्ठापयेत् अग्निश्च ब्रेतहेमाद्रा उक्तः स्त्रीबालशूद्रमूरवेस्ते ह्येतव्यं प्रत्यहं तथा सपथे वा वसथे वापि न तु कुंडे कदाचन स्त्रियो बालश्च द्विजानां मन्येषां च एवं द्विजस्त्रीणां गृत्वाग्नि सत्वेऽपि तत्कृत्वा व्रतोद्यापनादि होमो न गृह्ये किं तु लो किक एव मूर्खा वेदाध्ययनानविधिकारिणः सप्तात आगतः सभ्यश्चोत्रिया गारादीनीत्यर्थः ततः प्रज्वाल्य सप्तहरस्तश्चतुः

प.प्र.
२

६

शृंगः समजिह्वोऽंदिशीर्षकः त्रिषादप्रसन्नवदनः सरगामीनः शुचिः स्मृतः स्वाहांतुदक्षिणेपार्श्वे देवीं वामे स्वधांतथा-
 विभ्रं दक्षिणहस्तेस्तु शक्तिमन्त्रं च संकेवं तोमरं व्यजनं वामे घृतपात्रं च धारयेत् आत्माभिमुखमासीनमेवं रूपो हुताशनः
 इति ध्यात्वा समिद्वयमांदायास्मिन् कर्मणि देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य अस्मिन्नन्वाहिते ग्नौ जात-
 वेदसमग्निमिध्येन प्रजापतिं प्रजापतिं चाधारदेवते आज्येन अग्नीषोमौ च स्फुषी आज्येन ततः प्रधानदेवताद्वयं च कीर्त्यं शो-
 षेण स्विष्टकृतमिध्मासं नं हनेन रुद्रं अयाममग्निं देवान्विष्णुमग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं च एताः प्रायश्चित्तदेवताः आज्येन ज्ञाताज्ञा-
 तदोषपरिहारार्थं विचारमग्निं मरुतश्चाज्येन यक्ष्ये प्रजापतये स्वाहेति समिद्वयहुत्वे ध्मा बहिं षी चारसाद्य पवित्रं कृत्वा-
 प्रोक्षणीं संस्कृत्योत्पूय पात्राण्युत्तानानि कृत्वा त्रिः प्रोक्ष्य प्रणीता पात्रे निधायोदकं मांसि च्य गंधपुष्पादिनास्य ब्रह्माणं कृ-
 त्वा तूष्णीमुपविष्टे ब्रह्मणि ब्रह्मं नयः प्रणोष्यामीति दृष्ट्वा प्रणयेत्यस्य नुज्ञातः प्रणीता पात्रं स्थंडिलोत्तरभ्रमे स्थापयेत्
 ततः आज्यपात्रे पवित्रगर्भे आज्यं कृत्वा स्थंडिलदं गारां तु नरतो निधाय तत्र आज्यपात्रं निधाय प्रज्वालितैः कुशैः स्त्रिः
 पर्युग्निं कृत्वा उत्प्लूकं प्रास्यापस्पृष्ट्वा आज्यसूतीं यंगारां स्थंडिले प्राप्य पवित्राभ्यां माज्यमुत्पूय पवित्रे प्रोषाग्नौ प्रास्य पश्चा-
 दग्ने बहिः प्रागग्रं मास्तीर्य तत्राज्यपात्रं संस्थाप्य सकुशं सुबं गृहीत्वा कुशपत्रैः स्तुवन्मृगविलसं मुज्य आभ्यात्मं स्तुवन्मृग-

चत्वं समृज्यं कुशमूलैर्दंडं समृज्य प्रोक्षणीभिः स्तुवं प्रोक्ष्यं प्रताप्य आज्या दुत्तरतस्थां पयेत् ततः समार्गकुशानग्नौ-
 प्रक्षिपति ततोऽग्नये नम इति अग्निं संपूज्य इध्मांभिः घायंलंकृत्य जातवेदसमिधेन स्वात्मानं च समेधय प्रजया पशुभि-
 श्चाग्नेत्वं मस्मान्वर्धयस्व नः स्वाहेति इध्मां हुत्वा जातवेदस इदं नमम प्रजापतये स्वाहेति त्याघारं हुत्वा अग्नये स्वाहा
 सोमाय स्वाहेत्युत्तरतो दक्षिणतश्च जुहोति ततः प्रधानं हुत्वा अग्नये स्विष्टकृत स्वाहेति शेषं हुत्वा रुद्राय पशुपतये-
 इध्मां संनहनमग्नौ प्रक्षिप्यापः स्पृष्ट्वा ज्यं जुहोति अग्नये आयसे स्वाहा देवेभ्यः स्वाहा विष्णवे स्वाहा अग्नये स्वाहा
 वायवे स्वाहा सूर्याय स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति हुत्वा प्रणीतापात्रं बर्हिषि स्थापयित्वा जलेनाभूर्य प्राच्यां देवामार्जयंतं
 प्रतिदिशमुत्क्षिप्य ततः अड्यो नमः समुद्रेक्षिषामीति पत्यंजलो पूर्णपात्रं निनीय बर्हिषि क्षिपेत् ततः विभूतिं धृ-
 त्वाग्निं संपूज्य विसृज्य नम इति चरुहोमे पात्रसादनकाले चरुस्थाली प्रोक्षणी स्तुक् स्तुव प्रणीता ज्यपात्रे इध्मा बर्हिषि-
 शर्षकृष्णाजिनो लूरवलमुसला निस्थापयेत् प्रणीता प्रणयनांते शर्षे पवित्रे निधायाग्ने निर्वपामीति तस्यैतस्यै देव-
 ताये चतुर्वारं प्रोक्षयेत् ततः कृष्णाजिनमास्तीर्य तत्रो लूरवलं संस्थाप्य तत्र तंडुलान् कृत्वा मुसलेन विरवहत्य शर्षे निक्षि-
 प्य परापूर्य तंडुलान् प्रक्षिप्य प्रक्षान्य स्थाप्यां चरुं श्रपयेत् तत्र आज्यं संस्कारादि स्तुवं समृज्य स्तुवं संमार्जयेत् आज्यो

त्तरत आसाद्य चरुं मभि धार्यो दग्नु द्वा स्यांतराग्नि माज्यं च नीत्वा । आज्या दक्षिणतो बर्हिषि स्थापयित्वा पुनरभि धारयेत् इ
धो हवं नाद्याज्य भागांते स्त्रुच्यु पस्ती यंचरोर्म ध्यात् पूर्वाधो च्चावदाय स्यात्ती हविरभि धार्य स्त्रुचि स्थित मरुत मभि धारयेत् त
तो वाम पाणि तद्दि निधाय दक्षिण पाणि नास्त्रुच मादाय अग्नये स्वाहेति तस्यै तस्यै देवता ये जुहुयात् ततः स्विष्ट कृदर्थं स्त्रु-
च्यु पस्तीर्षि चरो रुत्तरार्धं सकृद्वि दाय द्विरभि धारयेत् नात्र हवि प्रत्याभि धारणां ततः स्विष्ट कृतं हुत्वा रज्जु प्रासनात् पूर्व वत्सामा-
न्य इति गग्गा भट्ट कृते कायस्थ धर्म दीपे सर्व होम स्या धारण प्रयोगः । अथ नवग्रह प्रयोगः कर्तृ देश कालोऽस्मृत्वा ममं
दुष्ट स्थान स्थित नवग्रह सूचित सकृत् लारिष्ट निरसन द्वारा ग्रहाणा मानु कृत्यार्थं नवग्रह मखं करिष्ये इति संकल्प्य तदंग-
गणे श पूजनं पुण्या हवाचनं मातृका पूजनं च कृत्वा ततो आचार्यतः । कुंड मंडपं स्थंडिलं कार्यं अस्मिन्नवग्रह मखे असुख
प्रवरा म्बिता सुकृ मोत्रोत्पन्नं आचार्य त्यामहं वृणो । आचार्य स्तुतयथा स्वर्गेश कादीनां बृहस्पतिः तथा त्वं मम यज्ञोऽस्मिन् आचा-
र्यो भवस्तु ततः ब्रह्मं करणं कुर्यात् यथा चंतुर्मुखो ब्रह्मा स्वर्ग लोक पिता महः तथा त्वं मम यज्ञोऽस्मिन् ब्रह्मा भवद्विजोत्त-
मः ततः सदस्यं वृणीत ततः कृत्स्नि वरण मंत्राः अस्य यागं स्य निष्पत्ये भवतः प्रार्थिता मया सुप्रसन्नः प्रकुर्वंतु शांति
कं विधि पूर्वकं ततो आचार्यादीनां वस्त्रालंकारादि पूजनं कुर्यात् ततो यजमानः सपत्नीकः सात्तार्यः पूर्ण कलशं हरत्ते धृत्वा

तूर्यघोषादिनामंडपप्रदक्षिणांकुर्यात् मंडपदक्षिणतः स्वायतनेयजमानः उपविशेत् ततो आचार्यः देशकालौ संकीर्त्य-
 अस्मिन्वग्रहमखे आचार्यत्वेन वृत्तोहं आचार्यकर्मकरिष्ये इति संकल्प्य चतुर्दिक्षु सर्षपान् विकिरेत् तत्र मंत्रः यदन्नं
 स्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वतः स्थानं त्यक्त्वा ततः सर्वे यत्र स्थितं तत्र गच्छतु आपक्रामंतु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशं सर्वेषाम-
 विरोधेन ब्रह्मकर्मसमाप्नोतु ततः पंचरात्रेण भूमिं प्रोक्षयेत् ततश्चतुर्विंशत्यंगुलं मृदा चतुरस्रं स्थंडिलं परिकल्प्य गोम-
 येनोपलिप्य तत्पश्चिमभागे यज्ञियकाष्ठेन प्रादेशमात्रां उदगायतां रेखां कृत्वा दक्षिणोत्तरतः प्रागायतं रेखाद्वयं कृत्वा म-
 ध्ये रेखात्रयं परिकल्पयेत् मध्ये यज्ञियकाष्ठं संस्थाप्य प्रोक्ष्य प्राच्यां दिशि त्यजेत् ततो अये एहीत्यावाह्य वैश्वानरनमस्ते
 स्तुहुताग्निस्वाहया सह देवानां प्रीणनार्थाय एत्यत्र स्थंडिले ममे त्यग्निं प्रतिष्ठाप्य अत्र महानसात् अग्निं ग्राह्यः अग्नि-
 ध्यानं कुर्यात् अथाग्निरूपं वक्ष्यामि सर्वा भोष्टु फलप्रदं एकत्वे दयं द्विवक्त्रं च द्विनासिकं षडक्षरं त्रिमेखलं त्रिपादं च स-
 तजिह्वाभिराकृतम् मेषारूढं चतुःशृंगं जटामुकुरमंडितं तौमरेज्जनं वामे घृतपात्रं विशोषतः हविर्भुक् सलिलं दृष्ट्वा
 भीतः प्रत्यङ्मुखो भवेत् सुदीप्तं स्पर्णवपुषं तु गं पिंगललोचनं तवरूपमिदं देवध्यायेत् सर्वार्थसिद्ध्ये स्थंडिले शान-
 भागे एकहस्तौ द्विहस्तां त्रिहस्तां वा चतुरस्रां समावेदिकृत्वा गोमयेनानुलिप्य तत्र सर्वतो भद्रदेवता आवाह्य पूजयेत् तत्र रे-

स्वाः प्राच्यमुदीच्यश्चतस्तः समाः कृत्वा नवकोष्ठेषु पद्यानिकृत्वा श्वेततंडुलैः प्रतिमास्तु नवग्रहपीठदेवतास्थापयेत् प्रतिमाश्च सूर्यस्य
क्षम्यीं स्पष्टिं चंद्रस्य रक्तचंदनमयीं मंगलस्य सौवर्णीं बुधस्य बृहस्पतेरपि सौवर्णीं राजतीं शक्रस्य लोहमयीं शनैश्चरस्य से
सीं राहोः केतोः सर्वेषां सौवर्णीं चित्तमध्यकोष्ठे वर्तुले द्वादशांगुले तंदुलादिना कृते मंडले श्वेततंडुलेः पूर्वाभिमुखं सूर्यं प-
द्यासनः पद्मकरो द्विबाहुः सप्तद्युतिः सप्ततुरंगवाहनः दिवाकरो लोकगुरुः किरीटीमयि प्रसादं विदधातु देव इति मंत्रेण स्थाप-
येत् ततः अग्नेयकोष्ठे चतुस्त्रयोसोमं श्वेतांबरश्चेतविभूषणश्च श्वेतद्युतिर्दंडधरो द्विबाहुः चंद्रो मृतात्मा वरदः किरीटीश्चे-
यांसि मह्यं प्रददातु देवः इत्यावाह्यः दक्षिणकोष्ठे त्रिकोणेषोमं रक्तांबरश्चतुर्वपुः किरीटीचतुर्भुजो मेषगमोगदाश्रुत धरास्तः
शक्तिधरश्च शूली सदा समे स्याद्दरदः प्रशांत इति मंत्रेणावाह्यः ततः ईशाचकोष्ठे बाणाकारे बुधः पीतांबरः पीतवपुः किरीटीचतुर्भु-
जो दंडधरश्च धरी वर्मासिधुक सोमस्तः सदा मे सिंह अधिरूढो वरदो बुधश्चेति मंत्रेणावाह्यः उत्तरकोष्ठे दीर्घचतुरस्त्रे गुरुः पीतांबरः
रः पीतवपुः किरीटीचतुर्मुखो देवगुरुः प्रशांतः दधाति दंडं चकमंडलं च तथाक्षसूत्रं वरदोक्तमह्यं इति मंत्रेणावाह्यः पूर्वकोष्ठे शक्रं
श्वेतांबरः श्वेतवपुः किरीटीचतुर्मुखो दैत्यगुरुः प्रशांतः दधाति दंडं चकमंडलं च जपं च बिम्बं दूरदोक्तमह्यं इति मंत्रेणावाह्यः प-
श्चिमकोष्ठे धनुषाकारे शनिं नीलद्युतिः शूलधरः किरीटीगृध्रस्थितो बाणकरो धनुष्मान् चतुर्भुजः सूर्यसुतः प्रशांतो वरप्रदो मे सुखं

समंदगांभी इति मंत्रेणावाह्य नैर्ऋत्यकोषेऽश्वीकरीराहुं नीलांबरो नीलवंपुः किरीटो कशलवक्रः करवालशरली श्वतुर्भुजः
 श्वर्मधरश्चराहुः सिंहासनस्थो वरदोक्तमह्यं इत्यावाह्य वायव्यकोषे ध्वजाकारे केतुं धूम्रो हिवाहुर्वरदो गंधाश्रुद्ग्रासनस्थो वि-
 कृताननश्च किरीटकेदूरविभूषितांगः सदास्तमे केतुगणप्रशांतः इत्यावाह्य अधिदेवतास्थापयेत् तत्र सूर्यदक्षिणपार्श्वे
 रुद्राय नम इति मंत्रेण आवाह्य एवं सर्वत्र नाम मंत्रेणावाहयेत् सोमदक्षिणपार्श्वे गौरीं भौमदक्षिणपार्श्वे स्कंदं बुधद-
 क्षिणपार्श्वे नारायणं गुरुदक्षिणपार्श्वे ब्रह्माणं शक्रदक्षिणपार्श्वे इंद्रं शनिदक्षिणपार्श्वे यमं राहुदक्षिणपार्श्वे कालं केतुद-
 क्षिणपार्श्वे विष्णुगुप्तं ततः प्रत्यधिदेवताः सूर्यवामपार्श्वे अग्निं सोमवामपार्श्वे अपः भौमवामपार्श्वे भूमिं बुधवामपार्श्वे विष्णुं
 गुरुवामपार्श्वे इंद्रं शक्रवामपार्श्वे इंद्राणीं शनिवामपार्श्वे प्रजापतिं राहुवामपार्श्वे सर्पान् केतुवामपार्श्वे ब्रह्माणं ततोरवे रु-
 त्तरेतः विनायकं दुर्गावायुमाकाशमश्विनौ उत्तरेक्षेत्रपालं वास्तोष्पतिं ततः पूर्वादि क्रमेण इंद्रं अग्निं यमं निर्रतिं वरुणं वायुं
 कुबेरं ईशानं पूर्ववन्नाम मंत्रेण स्थापयेत् ततोरवेः पूर्वशेषमावाहयामि सोमस्याग्नेवासकिमावाहयामि भौमाग्नेतक्ष-
 कं मावाहयामि बुधोत्तरे कर्कोटकमा गुरुवे यममावा शक्रोत्तरे महापद्मा शनिपश्चिमे शंखमावाह राहो पु-
 रः कंबलं मा केतोः पुरः कुलिकमा ततः पूर्वं अश्विन्यादिसप्तनक्षत्राण्यावा विष्कंभादिसप्तयोगान् आ बवबालवकर

णेआ० सप्तदीपान्आ० ऋग्वेदमा० दक्षिणोपुष्पादिसप्तनक्षत्राण्यावा० धृत्यादिसप्तयोगान्आ० कौलवतैतिलकरणे
 आ० सप्तपात्तलान्आ० यजुर्वेदमंवा० पश्चिमेस्वात्यादिसप्तनक्षत्राण्या० वज्रादिसप्तयोगान्आ० गंरवणिज्यकरणेआ०
 सप्तसागरान्आवाहयामि विष्टिकरणमावा० भूराद्यान्सप्तलोकानावा० अथर्ववेदमावा० वायव्ये ध्रुवायनमः ध्रुवमावा
 अरुंधतीमावा० ततोयथावकाशं गंगादिसप्तसरितःआ० सप्तकुलाचलान्आ० अष्टौवसून्आ० एकादशरुद्रान्आ० द्वादशादि
 तान्आवा० एकोनपंचविंशान्मरुतःआ० षड्रतून्आ० द्वेअयनेआ० पंचदशतिथीन्आ० द्वादशमासान्आ० षष्टिदशसंवत्स
 रान्आ० सप्तर्षीन्आवा० नागान्विद्याधरान्आ० यक्षान्अप्सरसःआ० रक्षास्यावा० भूतान्यावा० भूतमनुष्यान्प्रावाह० आवाहन
 श्लोकैरेवग्रहान्ध्यात्वा षोडशोपचारैः संपूज्य सूर्यायरक्तवस्त्रंगंधपुष्पगुडोदबनैवेद्यं सोमायश्वेतवस्त्रंगंधपुष्पघृतपायसनै
 वेद्यं सोमायरक्तवस्त्रमृगंधपुष्पसंयावनैवेद्यं बुधायपिंगलवस्त्रंगंधपुष्पक्षीरपाष्टिक्रनैवेद्यं गुरवेपिंगलवस्त्रंगंधपुष्पदध्वा
 दननैवेद्यं शुक्रायश्वेतवस्त्रंगंधपुष्पघृतौदननैवेद्यं शनयंकृष्णवस्त्रंगंधपुष्पकृसरनैवे० राहवेकृष्णवस्त्रंगंधपुष्पअजामांसनै
 वेद्यं केतवेधूम्रवस्त्रंगंधपुष्पक्षीरोदननैवेद्यं नवग्रहैशान्याकलशंसंस्थाप्य तत्रवरुणमावाह्यवरुणं प्रार्थयेत् कलशस्यमुखेवि
 ष्णुः कंठेरुद्रः समाश्रिता मूलेतत्रास्थितो ब्रह्मा मध्येमानुगणास्मृताः कुक्षौतुसागराः सर्वे सप्तदीपावसंधरा ऋग्वेदोथयजुर्वे

गा. क.
१०

दत्तामवेदो ह्यथर्वणाः अंगैश्च सहितः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः अत्र गायत्री सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा आयांतु मम शांत्यर्थं
दुरितक्षयकारकाः सर्वे समुद्राः सरितस्तथानिजलदानदाः आयांतु मम शां. देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ उत्पन्नो सितदा
कुम्भविधृतो विष्णुनापुरा लब्धो ये सर्वे तीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः शिवः स्वयं त्वमे
वासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः आदित्यावसत्रोरुद्रा विश्वे देवाः संपैतृकाः त्वयि तिष्ठन्ति सर्वे पितृः कामफलप्रदाः त्वत्प्रसादादि
मंयज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव सान्निध्यं कुरु देवेश प्रसन्नो भव सर्वदा ततो न्याधानं अन्वाहिताग्नौ जातवेदसमग्निमिध्मेन प्रजापतिं
प्रजापतिं चापारदेवते आज्येन अग्नीषोमौ च क्षुषी आज्येन अन्नप्रधानं सूर्यसोमं अंगारकं बुधं गुरुं शक्रं शनिं राहुं केतुं क्रमेण
अर्कपलाशं खदिरापां मार्गप्रिप्पलावदुंबरशमीदूर्वाकुशसमिद्धिः चरुतिलाज्याहुतिभिः अष्टसहस्रं अष्टशताष्टविंशति
संख्याकाभिः तथा आग्नेदेवता प्रत्यग्निदेवताः विनायकादिपञ्चदेवताः अष्टौ लोकपालान्वास्तोष्यति क्षेत्रपालं अष्टाविं
शति अष्टचतुरन्यतरसंख्याकाभिः शमीदूर्वाज्यतिलाहुतिभिः तथानवग्रहपीठे देवताः एकैकया ज्याहुत्या यक्ष्ये शेषेण
स्विष्टकृतमिध्मसं नहने नरुद्रं अयासमग्निं देवान् विष्णुमग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं एताः प्रायश्चित्तदेवताः आज्येन ज्ञाता ज्ञा
तदोषपरिहारार्थं त्रिवारमग्निं मरुतश्चाज्येन यक्ष्ये प्रजापतये स्वाहेति समिद्धयं हुत्वा इध्मा बर्हिषी सं न ह्यपरिस्तीर्य पर्युक्ष्य

प्र. ५.
२

१०

प्रोक्षणीं स्क्रवं प्रणीतां माज्यपात्रं इध्मा बर्हिषी चासाद्य पवित्रे कृत्वा प्रोक्षणीं समुत्पूय पात्राण्युत्तानानि कृत्वा त्रिः प्रोक्ष्य प्रणीता पा-
 त्रे पवित्रे निधाय उदकमासिच्य गंधपुष्पादिप्रास्य ब्रह्माणं वृत्वा तूष्णीं मुपविष्टे ब्रह्माणं ब्रह्म नमः प्रणेष्वामीति पृस्वा प्रणयेत्यभ्यनु-
 ज्ञानः प्रणीता पात्रं स्थंडिलोत्तरभागे स्थापयेत् ततः आज्यपात्रे पवित्रं गर्भं आज्यं कृत्वा स्थंडिलादंगारानुत्तरतो निधाय तत्र आज्यपा-
 त्रे निधाय प्रज्वालितैः कुशीः त्रिः पर्यग्निकृत्वा उल्मूकं प्रास्य अपस्पृष्ट्वा आज्यमुत्तार्य अंगारान् स्थंडिले प्रास्य पवित्राभ्यामाज्यं सुष्वपवित्रे प्रोक्ष्य अ-
 ग्नौ प्रास्य पश्चादग्ने बर्हिः प्रागग्रमास्तीर्य तत्राज्यपात्रं स्थाप्य सकुशं स्क्रवं गृहीत्वा कुशागैः स्क्रवस्य विलं संमृज्य अभ्यात्मं स्क्रवस्य पृष्ठं सं-
 मृज्य कुशमूलैः दंडं संमृज्य प्रोक्षणीं धिरद्भिः स्क्रवं प्रोक्ष्य प्रताप्य आज्यादुत्तरतः स्क्रुपयेत् समार्जन् कुशानं ग्यो प्रक्षिपेत् ततो अग्नये
 नम इत्यग्निं संपूज्य इध्मा मभिघार्थं संपूज्य आतवेदसमिध्मेन स्वात्मानं च ममेधय प्रजया पशुभिश्चाग्ने त्वमस्मान् वर्धय स्वः स्वाहा
 जातवेदस इदं नमः प्रजापतये स्वाहेति आघासैर्हुत्वा अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति उत्तरतो दक्षिणतश्च जुहोति तत इदमुपकल्पि-
 तं समिध्मरुतिलाज्यद्रव्यं आदित्यादि नवग्रहदेवताभ्यः नमम इति यजमानस्त्यजेत् ततोऽभ्रत्विजैः पूर्वोक्तं नवग्रहमंत्रैर्नाममंत्रै-
 र्वातस्मं स्याक समिध्मरुतिलाज्याहुतिभिर्जुहुयुः अधिदेवतादीनां नाममंत्रैरेव तत्तद्रव्याणि जुहुयुः होमंते अग्निं नवग्रहपीठ-
 देवतांश्च संपूज्य ततः अग्नये स्विष्टे कृते स्वाहेति शेषद्रव्येभ्य हुत्वा रुद्राय पशुप्रतये नम इति इध्मसं नहन अग्नौ प्रक्षिप्य अप-

स्पृष्ट्वा अज्यं जुहोति अग्नये अयासे स्वाहा देवेभ्यः स्वाहा विष्णवे स्वाहा अग्नये वायवे सूर्याय प्रजापतयेति हत्वा प्रणीतापा-
त्रं बर्हिषि स्थापयित्वा जलेनापूर्य प्राच्यां देवामार्जयन्तां दक्षिणास्यां पितरः मार्जयन्तां प्रतीच्यां ग्रहाः मार्जयन्तां उदीच्यामाप ओषधयो मार्जय-
न्तां इति श्रुतिदिशं लक्ष्य ततः अङ्गो नमः समुद्रे क्षिपामीति पत्यंजलौ पूर्णपात्रं निनीय बर्हिषि क्षिपेत् ततो विभूतिं धृत्वा अग्निं न वग्रहपीठ-
देवतांश्च संपूज्य बलिदानं कुर्यात् अग्निः पश्चितः पूर्वादिदिक्षु सदीपं माषभक्तबलिं नाम मंत्रैर्दद्यात् तच्चेत्यं इंद्राय सांगाय सपरि-
वाराय सायुधाय सशक्तिकाय अमुं सदीपं माषभक्तबलिं समर्पयामि भो इंद्र दिशं रक्ष बलिं भक्ष अमुं बलिं ग्रहाण मम सकुटुंबस्य आ-
युः कर्त्ता क्षेम कर्त्ता शत्रुभक्तर्त्ता शान्तिकर्त्ता पुष्टिकर्त्ता तुष्टिकर्त्ता भव अग्नये यमाय निर्वृतये वरुणाय वायवे सोमाय ईशानाय बलिं
दद्यात् ततः पूर्वोक्तमंत्रेण वा सूर्याय सांगाय सपरिवारायेत्यादि आधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय अमुं सदीपं माषभक्तबलिं
समर्पयामि भो सूर्य अमुं बलिं ग्रहाण मम शां भवेति बलिं दत्वा एवं सोमाय अंगारकाय बुधाय बृहस्पतये शक्राय शनैश्च रा-
य राहवे केतवे तत्तन्मंत्रेण नाम मंत्रेण वा बलिं दद्यात् एकस्मिन्पात्रे पुरुषाहारपरिमितं माषभक्तबलिं सदीपं सफलं सत्तांबूलं सदक्षि-
णाकं स्थापयित्वा क्षेत्रपालाय सांगाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय शाकिनी डाकिनी भूतप्रेत पिशाचादिपरिवारयुताय अमुं
सदीपं सफलं सत्तांबूलं सदक्षिणाकं माषभक्तबलिं समर्पयामि भो क्षेत्रपाल अमुं बलिं ग्रहाण मम सकुटुंबं भवेति ततः शान्तिरस्ति

ति इत्यादिना नलं क्षिपेत् ततः आचम्य पूर्णाहुतिं कुर्यात् रुक्मिणा दशगृहीतं चतुर्गृहीतं वा हत्वा नारिकेलं फलं संवस्त्रं सहि
रण्यं पंचरत्नं सहितं स्थापयित्वा यजमानः सहकुटुंबः साचार्योऽग्नेः पश्चिमतस्तिष्ठन् वैश्वानरोऽग्निर्वसवोऽथ रुद्राः आदित्यसंज्ञा-
श्च शतक्रतुश्च ससम्भानधिरथाय एते तृप्यंतु रक्षंतु च मामजस्रं स्वाहेति मंत्रेण हुत्वा अग्नये वैश्वानराय वसुरुद्रादित्येभ्यः शतक्र-
तवे सप्ततृभ्यश्च नममेतित्यक्त्वा वंसोर्धारां हुत्वा अथाचार्यः सप्ततृभ्यः कृत्वा यजमानं सपत्नीकं नूतनवस्त्रपरिहितं वाद्यमंगलघोषपूर्वकं
अभिषिषेत् सरास्वतां मभिषिंचं त्वित्यादि मंत्रैः स्वस्तिवाचनं उक्तः अभिषिंचेत् ततः शक्रांबरधरः शक्रमाल्यानुलेपनः श्रेयः
संपादनं कुर्यात् आचार्यो यजमानहस्ते गंधाक्षता पुष्पफलमुदकं कुर्वन् शान्तिं रस्त्वित्यादि पठन् पूर्वमया भवन्नियोगेन यत्कृतं
माचार्यकर्म तदुत्पन्नं यच्चैयस्तत्तुभ्यमहं संश्रददे इतित्यक्त्वा एवमेव चरत्विजः कुर्षुः ततः यजमानानं वगृह्णानां निदद्यात् कृत-
स्य नवं ग्रहमखस्य सांगता संसिध्यर्थं सूर्याय कौपिलाधेनुं तानि श्रियद्रव्यं वा दद्यात् तत्र मंत्राः कपिले सर्वदेवानां पूजनीया सिरो-
हिणी सर्वदेवमयी यस्मात्ततः शान्तिं प्रयच्छमे सोमाय शंसं पुण्यस्त्वशंखपुण्यानां मंगलानां च मंगलं विष्णुना विधृतो नित्यमतः
शान्तिं प्रयच्छमे भौमाय रक्तमन इहं धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानंदकारकं अष्टमूर्तिरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छमे बुधाय सुवर्णं
हिरण्यगार्भं गर्भं गुरवे पीतवस्त्रयुगं पीतवस्त्रयुगं यस्मात् वासुदेवस्य वल्लभं प्रदानात्तस्य मे विष्णुमतः शान्तिं प्रयच्छमे-

शक्राय श्वेताश्वं विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसंभवः चंद्रार्कवाहनौ नित्यं मतः शांतिप्रयच्छ मे शनये कृष्णांगां यत्त्वं पृथि-
वीसंर्वार्थधेनुः केशवसन्निभा सर्वपापहरा नित्यं मतः शांतिप्रयच्छ मे राहवे लोहं यस्मादायसकर्माणि तव धीनानी सर्वदा लांग-
लाद्यायुधादीनि तस्माच्छांतिप्रयच्छ मे केतवे ब्रह्मणा निर्मितं छागयस्मात्त्वं च व्यवस्थितः यानं विभावसो नित्यं मतः शांतिः ततः आचार्यादीन्-
संपूज्य आचार्याय गां हिरण्यं च ब्रह्मणे वृषं क्रतुं त्विंभ्यो दक्षिणां अन्येष्वश्वभूयसीं संकल्प्य प्रणीता विमोकादिविभूतिधारणां
तं कृत्वा यथाः प्रणीता पात्रं बर्हिषि स्थापयित्वा जलेनापूर्य प्राच्यां देवाः मार्जयंतं दक्षिणं पितरः प्रतीच्यां ग्रहाः उदीच्यां ऋषयः
ओषधयः इति प्रतिदिशं उत्क्षिप्य ततः अग्ने नमः समुद्वेक्षिषामिति पत्यंजलौ पूर्णपात्रं निर्नीय बर्हिषि क्षिपेत् ततो विभूति-
धारणं कृत्वा अग्निं विसर्जयेत् गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थानं परमेश्वर यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छुता शान इति विसृज्य नव-
ग्रहदेवतादिविसृजेत् यांतु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवीं इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय च यज्ञोपकरणाचार्याय द-
द्यात् ततो ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य स्वस्तिवाचनं तन् इति गागा भट्टकृते बालाजी प्रभुवर्यकारिते कायस्थधर्मदीपे नवग्रहमस्व-
प्रयोगः ७ ॥ अथ दुष्टरजोदर्शनशांतिप्रयोगः कर्त्ता देशकालौ स्मृत्वा मम पत्न्याः प्रथमरजोदर्शने दुष्टनक्षत्रसूचित-
सकलारिष्टनिरसमार्थं शौनकाक्तां शांतिकरिष्ये इति संकल्प्य नदे गंगणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मार्तण्डिकापूजनं नादीनां

त्थंकृत्वा ततो आचार्यादीन्वृत्वा 'आचार्यो देशकालो संकीर्त्य आचार्यत्वेन वृत्तो हम् आचार्यकर्मकरिष्ये' इति संकल्प्य यदत्र सं-
 स्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वतः स्थानं त्यक्त्वा ततः सर्वे यत्र स्थितं तत्र गच्छतु अपक्रामंतु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशं सर्वेषामवि-
 रोधेन ब्रह्मकर्म समाप्स्येत् ततो पंचगव्येन भूमिं प्रोक्षयेत् देवा आयांतु यातु धाना अपयांतु विष्णो देवयजनं रक्षस्वेति प्रार्थयेत्
 ततः श्वतुर्विंशत्यंगुलस्थं डिलं मृदा परिकल्प्य गोमयेनोपलिप्य स्थंडिलस्य पुरतः कलशत्रयं स्थापयेत् तंदुलसाशित्रयंकृत्वा
 तदुपरिकलशत्रयं स्थापयेत् पूर्णपात्राणि तत्पश्चिमभागे यज्ञिकाक्षेन प्रादेशमात्रां उदगायतां रेखांकृत्वा दक्षिणोत्तरतः प्रा-
 गायतं रेखाद्वयं परिकल्प्य मध्ये रेखात्रयं परिकल्पयेत् मध्ये यज्ञिकाक्षं संस्थाप्य प्रोक्ष्य प्राच्यां दिशं त्यजेत् ततो अग्नौ हि इ-
 त्यावाह्य वैष्णवरनमस्तेस्तु हुताशस्वाहयांसह देवानां प्रीणनार्थाय तिष्ठान् स्थंडिले ममेत्यग्निं प्रतिष्ठाप्य ध्यायेत् अथाग्नि-
 रूपं वंस्यामि सर्वा भीष्टफलप्रदम् द्विवक्त्रमेकदं दयं द्विनासं च पटुक्षिणम् त्रिमंखलं त्रिपादं च सप्तजिह्वां भिरावृतं मेषारूढं च
 तुः शृंगं जटा मुकुटमंडितम् दक्षिणोच्चतुर्हस्तं वामभागे त्रिहस्तकं शक्तिरत्नं ध्रुवं चैव स्कृक् स्कृक् चैव दक्षिणे करे । तोमरं च यजनं वा
 मेधुतपात्रं विशेषतः हविर्भुक् सत्तिलं दृष्ट्वा भीतः प्रत्यङ्मुखो भवेत् सूदीप्तं स्वर्णवपुर्षं तुंगं पिंगललोचनं त्वरूपमिदं देव ध्याये-
 सवर्षार्थं सिद्धये इति ध्यात्वा समिद्धयमादाय अस्मिन् दुष्टरजोदंशेन शान्त्यारब्धे कर्मणि देवतापरिग्रहार्थं मन्वाधानं करिष्ये इ-

तिमंकल्प्य अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा अत्रप्रधानं ग्रहावसामिद्विरष्टाष्टसंख्याकाभिरधिदेवता-
याः एकैकयाहुत्याभुवनेश्वरी इंद्राणी इंद्रं च अष्टाविंशत्संख्याकाभिः दूर्वातिलमिश्रगोधूममाहुतिभिः अष्टविंशतिसंख्याकाभि-
र्यस्ये प्रजापतिमाज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसंशोयस्ये इत्यंतमुक्त्वा प्रजापतये स्वाहेति समिद्वयं हुत्वा इध्ना बहिर्षी सं-
नत्यपरिसमुत्थपरिस्तीर्य पर्युक्ष्य प्रोक्षणीं स्त्रुवं प्राणिता माज्यपात्रं इध्ना बहिर्षी चासाद्य पवित्रे निधाय तदुदकमासिच्य गं-
धपुष्पादिप्रास्य ब्राह्मणं वृणीत तूष्णीं मुग्धविष्टे ब्राह्मणि ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि इति पृष्ट्वा प्रणयेत्यभ्यनुज्ञातः प्रणीतापात्रं
स्थंडिलोत्तरभागे स्थापयेत् ततः आज्यपात्रे पवित्रगर्भे आज्यं कृत्वा स्थंडिलादंगारानुत्तरतो निधाय तत्र आज्यपात्रं निधाय
प्रज्वलिते कुशैः त्रिः पर्यग्निं कृत्वा उत्सुकं प्रास्य आपः सृष्ट्वा आज्यमुत्तार्य अंगारान् स्थंडिले निधाय पवित्राभ्यां माज्यं मुत्पूय
पवित्रे प्रोक्ष्य अग्नौ प्रास्य पश्चादग्नेर्बहिः प्रागग्रमास्तीर्य तत्राज्यपात्रं संस्थाप्य सकुशं स्त्रुवं गृहीत्वा कुशाग्निः स्कवस्य बिलं
समृज्य अग्न्यात्मंश्चुवस्य पृष्ठं समृज्य कुशमूलैर्दंडं समृज्य प्रोक्षणीभिरद्विः क्रवं प्रोक्ष्य प्रताप्य आज्यादुत्तरतः बहिर्षिस्थापये-
त् ततः संमार्जनां कुशान् अग्नौ प्रक्षिपेत् ततो अग्नये नम इत्यग्निं संपूज्य इध्ममभिघार्य संपूज्य जातवेदसमिधेन स्वात्मा-
नं च समेधय प्रजयोपशन्ति श्वाग्ने त्वमस्मान् बर्धयस्वनः स्वाहा इति इध्मं हुत्वा जातवेदस इदं नमम प्रजापतये स्वाहेति आघा-

रोहुत्वा अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा इति इधं हुत्वा जातवेदस इदं नममः प्रजापतये स्वाहेति आपां रोहुत्वा अग्नये स्वाहा
 सोमाय स्वाहा ततः उत्तरमोदक्षिणेतश्च जुहोति ततः इदं उपकल्पितं तत्तद्देवताये नममेति यजमानस्य जेत् ततोऽक्रुत्विजः स्वा
 हा तैर्नमो तैर्नमि मंत्रैर्जुहुयुः समिद्धिः सूर्याय स्वाहा २८ सोमाय २८ भोमाय स्वाहा २८ बुधाय स्वाहा २८ बृहस्पतये २८ शु
 क्राय २८ शनैश्चराय २८ राहवे २८ केतवे २८ अधिदेवता प्रत्यधिदेवता गणपत्यादिलोकपालांताः हुत्वा दूर्वाग्निः
 सुवने श्वर्ये २८ इंद्राण्ये २८ इंद्राय २८ शेषेण स्विष्टकृते स्वाहा इधं संनहनेन रुद्राय स्वाहा अया समग्नये देवेभ्यः वि
 ष्णावे स्वाहा अग्नये वायवे सूर्याय प्रजापतये स्वाहा आज्येन अग्नये विमरुद्भ्यः ततः दिक्पालेभ्योऽमुवे श्वर्यादिभ्यो
 सदीपान् माषभक्तबलिं दद्यात् इंद्राय सांगाय सपि रिवाराय सायुधाय सशक्ति काय अमुं सदीपं माषभक्तबलिं समर्पयामि
 भो इंद्र दिशंस्तु बलिं भक्त अमुं बलिं गृहाण मम सकुटुंबस्य आयुः कर्त्ता शुभकर्त्ता शांतिकर्त्ता पुष्टिकर्त्ता तुष्टिकर्त्ता भव रावं अग्न
 ये यमाय निरुक्ते वरुणाय वायवे सोमाय ईशानाय सूर्याय सोमाय भोमाय बुधाय बृहस्पतये शुक्राय
 शनैश्चराय राहवे केतवे सुक्ने श्वर्ये इंद्राण्ये इंद्राय सदीपं माषभक्तबलिं दद्यात् क्षेत्रपालाय च बलिमेवं दद्यात्
 कलशोदकैः सपत्नीकं यजमानं क्रुत्विजं स्निष्टं अभिषिच्येयुः सरां स्वामभिषिचंति त्यादि पूर्ववत् अभिषिचंत् ततोऽस्नातो

यजमानः आचार्यायगांसदस्यायदक्षिणां बृहस्पणे वृषं ऋत्विग्यः परितोषिकीं दक्षिणां दत्त्वा आवाहितदेवताः संपूज्य
अग्निं विसृज्य गच्छगच्छ० यांतु देवगणाः स० ब्राह्मणभोजनसंकल्पं कुर्यात् कर्म ईश्वरार्पणं च कुर्यात् ७३ ७४
इति श्रीगागा भट्टकृते बाळाजीवर्यकारिते कायस्थधर्मदीपे दुष्टरजोदर्शन शांतिप्रयोगः समाप्तः ७४ अथ गर्भाधानप्रयोगः
कर्ता देशकालौ स्मृत्वा अस्यां मम भार्यायां जनिष्यमाणसर्वगर्भाणां बीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणद्वारांश्चैव परमेश्वरप्रीत्यर्थं ग
र्भाधानं करिष्ये इत्युक्त्वा तदंगत्वेन गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्याद्धुम् आचार्यवरणं च कुर्यात् आ
चार्यः देशकालौ संकीर्त्य आचार्यत्वेन वृत्तो हं आचार्यकर्म करिष्ये इति संकल्प्य तदंगस्थंडिलगन्धिप्रतिष्ठापनादिकुर्यात्
तु समिद्धयमादाय पुनर्देशकालौ स्मृत्वा च करिष्यमाणे गर्भाधानहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये अस्मिन् न्वा
हिते ग्नां भवेत्यादि च क्षुधी आज्ये नेत्यंतमुक्त्वा अब्रप्रधानं विष्णुं त्वष्टारं प्रजापतिं धातारं सिनीवालीं सरस्वतीं अश्विनो
पर्जन्यं एताः प्रधानदेवताः आज्येन शोषेण स्विष्टकृतमित्यादि पूर्ववदुक्त्वा प्रजापतये स्वाहेति समिद्धयं हुत्वा इध्यां ब-
र्हिषा चासाद्य पवित्रकस्त्राद्याज्यभागां तं कुर्यात् ततः प्रधानदेवताः आज्याहुतीर्दद्यात् तन्नाममंत्रैरेव यथाविष्णवे
स्वाहा त्वष्ट्रे स्वाहा प्रजापतये स्वाहा धात्रे सिनीवात्ये० अश्विन्यां० पर्जन्याय० शोषेण स्विष्टकृतं इध्यासंनहनेन रु-

द्रायः अयासमग्नयेः देवेभ्योः विष्णावेः अग्नयेः वायवेः सूर्यायः प्रजापतयेः अग्नयेः मरुभ्यः प्रणीतापात्रं व
 हिषिस्थापयित्वा जलेनापूर्य प्राच्यादिशि देवामार्जयन्तां दक्षिणस्यां पितरुः प्रतीच्यां ग्रहाः समुद्रोक्षिषामीति पत्यंजलो-
 पूर्णपात्रं निनीय बर्हिषि क्षिपेत् ततो विभूतिधारणमग्निपूजनं कृत्वाग्निं विस्तजेत् ततो आलोकृतो यजमानः नवदस्य
 धृत्वा अश्वगंधारसंभार्यायां दक्षिणनासाविलेसे चयेत् तत्र मंत्राः विश्वावसो महाभाग मनसा त्वां स्तुवीमहि उदी-
 र्ध्वं योनिं मिच्छंति पत्यास मृजसि च तामिति ब्रादित्रादिघोषयुक्तः सूर्ये नमस्कुर्यात् ततो रात्रौ शय्यायां विष्णावे नमः त्व
 द्वे नमः प्रजापतयेः धावे नमः सिनीवात्ये नमः सरस्वत्येः अश्विभ्यां पर्जन्याय नम इति योनिमभिः मृश्य सकृद्गच्छे-
 त् ऋतोगमनोत्तरं स्नायात् स्त्रीणां नस्नानं शयनादुत्थितानारीशुचिः स्यादशुचिः पुमान् इति वचनात् अनृतौ तु मूत्र-
 चक्षोश्चाचमने युग्मास्तु पुत्रा जायन्ते आयुग्मास्तु चक्रवर्त्तकाः इति गागाभट्टकृते बाळाजी प्रभुवर्य कर्मरिते कायस्थ धर्मदीप
 गणार्धान प्रयोगः अश्वपुंसवनं द्वितीये वामासे पुंसवनं कृत्वा भ्यंगं कृत्वा देशकालौ स्मृत्वा अस्यां मम भार्यायां
 जनिष्यमाण गर्भस्य पुंरूपता प्राप्स्यर्थं बीजगर्भसमुद्भवे नो निवर्हणार्थं च परमेश्वर प्रीत्यर्थं पुंसवनं मवलोक्य भनं च करिष्ये इ
 तिसं कल्प्य गणेशपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्वरार्थं मातृव्यं वरुणं च कुर्यात् आचार्यः स्थंडिलोद्यग्निप्रतिष्ठापनं क-

यत् सन्निह्यमादाय पुनर्देशकालोऽस्मृत्वा अस्मिन्नुसवनारण्ये कर्मणि देवतापरिग्रहार्थं नन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य अ-
स्मिन्नन्वाहिते ग्नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा अन्नप्रधानं प्रजापतिमग्निमाज्येन शोषेण स्विष्टकृतमित्यादि पूर्ववदु-
क्त्वा प्रजापतये स्वाहेतिसंमिद्व्यंहुत्वा इध्मा बर्हिषी सन्नत्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्य प्रोक्षणीं स्क्रवं प्रणीता माज्यपात्रं इध्मा बर्हिषी-
चासाद्य पवित्रकरणाद्याज्यभागात्तं कुर्यात् ततः प्रधानदेवतामाज्याहुतिं दद्यात् तन्न नाम मंत्रैः प्रजापतये स्वाहा अग्नये
स्वा शोषेण स्विष्टकृतादि होमशेषसमापयेत् ततो अलंकृतो यजमानः नववस्त्रधरः अलंकृतसमानवर्णवत्सायाः गोर्द-
धिपत्या दक्षिणपाणौ दत्त्वा मध्ये प्रागग्र्यं यवं द्वौ माषौ पार्श्वयोर्दत्त्वा किंपिबसीति स्पृष्ट्वा तथाऽनुसवनमिति त्रिरुक्त्वा प्राश्नीया-
त् एवं त्रिः कुर्यात् ततो द्वारसंभार्याया दक्षिणनासापुटे अग्नये प्रजापतये इति मंत्रेण सिञ्चेत् इति गांगानुदुक्ते बा-
ळाजी प्रमुनामककारिते कोथस्थधर्मदीपे पुंसवना नवलोभनप्रयोगः ५ अथ सीमंतप्रयोगः चतुर्थे षष्ठे मे वामासि प्रा-
ग्वा प्रसवार्त्पुनः सत्रे कर्ता देशकालो संकीर्त्य ममास्यां भार्यायां जनिष्यमाण सर्वगर्भाणां बीजगर्भसमुद्भवे नो निरसनद्वारा प्र-
निगर्भरां स्कारांति शयार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं च सीमंतोन्नयनं करिष्ये इति संकल्प्य तदंगगणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृ-
कापूजनं नां दीश्राद्धं आचार्यवरणं च कुर्यात् आचार्यस्थडिलाद्यग्निप्रतिष्ठापनादिकृत्वा सन्निह्यमादाय पुनर्देशकालोऽस्मृ-

त्वा करिष्यमाणेसीमं चोन्नयनारव्यहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये इतिसंकल्प्य अस्मिन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षु-
 षी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा अत्रप्रधानं धातारं राकांप्रजापतिं अष्टाज्याहुतिभिः प्रजापतिमाज्येन शोषेणस्विष्टकृतमित्यादिपूर्वव-
 दुक्त्वा प्रजापतयेष्महेति समिद्वयं हुत्वा इध्वाबर्हिषीमं नत्वा परिसमृत्यपरिस्तीर्य पर्युक्ष्यप्रोक्षणींस्तुवं प्रणीतामाज्यप्रावं
 येः शोषेणस्विष्टकृतादिहोमं शोषं समापयेत् ततो लकृतो नववस्त्रधरः यजमानः विशृङ्खललीं कुशत्रययुतां उदुंबंरफलमुच्छ-
 लङ्मुकादिदत्त्वा विप्रेभ्यो दशामांश्चानि दक्षिणां च दद्यात् विप्रक्षत्रिययोः कुशादिवासीमंतकर्मच वैश्यशूद्रयोश्चैतदिवानेष्यंति
 केचन इति प्रागागाभट्टकृते बालाजी प्रभुवर्यकारिते कायस्थधर्मदीपेसीमंतोन्नयनप्रयोगः ६३ अथजातकर्मप्रयोगः
 प्रादुर्भूते पुत्रपुत्र्योश्च द्रसूर्यग्रहेतया स्नात्वा नंतरमात्मीयान्वितुं श्राद्धेन तर्पयेत् कुमारजातेनाग्निच्छेदान् प्रागपि सचैतं स्नानं
 कृत्वा देशकालौ संकीर्त्य अस्य कुमारस्य गर्भां बुपानजनि तद्वेष परिहारार्थं जातकर्म करिष्ये इतिसंकल्प्य गणेशपूजनं पु-
 ण्यां हवाचनं स्नातृकापूजनं नां दीश्राद्धं कुर्यात् आज्यमधुनी हेम्ना प्राशयित्वा कर्णयोर्निधाय देवाय सवित्रे नमः सरस्वत्यै नमः

अश्विभ्यां नमः इत्युक्त्वा असौ अभिमृश्य इन्द्राय नमः इत्युक्त्वा विप्रान् पूजयेत् इति गागाभट्टकृते कायस्थधर्मदीपे जा-
तकर्मप्रयोगः ५ अथ षष्ठीपूजनं मिताक्षरायां मार्कंडेयः रक्षणीयं स्तथा षष्ठीनिशातत्रविशेषतः रात्रौ जागरणं का-
यं जन्मदानां तथा बलिः पुरुषाः शस्त्रहस्ताश्वत्थगीतेश्च योषितः रात्रौ जागरणं कुर्युः दशम्यांचैव सूतके व्यासः सूतिका-
शसनिलया ज्येष्ठदानामदेवताः तासां यागविमित्तान्तु शतधिर्जन्मनिकीर्तिता प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा त्रिष्वेतेषु न कु-
र्वीत सूतकं पुत्रजन्मनि अपराके ब्राह्मे कन्याश्च तस्वोराकाद्यावातघ्नीचैव पंचमी ऋडनार्थाय बालानां षष्ठे च शिशुरक्षणी-
रवद्धेतुपूजनीया वै वैश्वे ब्राह्मेर्द्विजातिभिः राका अनुमती सिनीवाली कुहुरिति चतस्रः कन्या इत्यर्थः पिता देशकालौ स्मृत्वा म-
मास्य शिशोः सर्वारिष्टशान्त्या आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं गणेशपूजनं जन्मदाजीवंतिकारां काहीनां पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य क-
लशं संस्थाप्य तत्र पूर्णपात्रं निधाय तदुपरि बस्त्रं तदुपरि गणेशं जन्मदां जीवंतिकां स्कंदं राकां अनुमतीं सिनीवालीं कुहं बा-
लघ्नीं च प्रतिमां स्वावात्स्य रवद्धेशिशुरक्षणीं लिखितां षष्ठीं आवात्स्य षोडशोपचारैः संपूज्य माषमक्तादिबलिंदत्वा प्रार्थयेत्
गेरेरीपुत्रो यथास्कंदः शिशुत्वे रक्षितः पुरा तथा ममाप्ययं बालः षष्ठीके रक्ष्यतां त्वयेनि ५ इति गागाभट्टकृते कायस्थधर्मकुलप्र-
दीपे षष्ठीपूजा ५ अथ दत्तकपुत्रविधिः वर्धमानहरिहरादयः संबंधतत्त्वकारमाश्रित्य अग्न्याद्याहुतिहोममात्रेणापि द-

तत्कोभवति । कायस्थानामपि दत्तकोभवति । तदादौ कर्ता देशकालौ स्मृत्वा दत्तकविधिना दत्तकं करिष्ये इति संकल्प्य गणे
 शः पूजनं पुण्याहवाचनं मातृका पूजनं नां दीक्षां आचार्यं वरणं च कुर्यात् । आचार्यं वृत्वा अस्मिं दत्तकविधिकर्मणि होमे देवतापरिग्रहा
 र्थं अन्वाधानं करिष्ये . अस्मिन् न्वाहिते ग्नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा अत्र प्रधानं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं सोमं गंधर्वं
 चरुणा यक्ष्ये शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि पूर्ववदुक्त्वा प्रजापतये स्वाहेति समिद्धं हुत्वा इध्मा बर्हिषि संनृत्य परिसमूह्य परिस्तीर्य प
 र्युक्ष्य चरुस्थालीं प्रोक्षणीं दर्वीं स्क्रवं प्रणिताम् आज्यपात्रं इध्मा बर्हिषी चासाद्य पवित्रकरुणायाज्यभागांतं कुर्यात् ततश्च सप्ता
 प्रधानहोमं कुर्यात् अग्नये स्वाहा . वायवे . सूर्या . प्रजापतये . सोमाय . गंधर्वाय . शेषेण स्विष्टकृदादि होमशेषं समा
 पयेत् ततो अलंकृतो यजमानः आचार्यो नृसदस्यादीन् संपूज्य ब्राह्मणेभ्यो आमात्रानि क्रूयसीं दक्षिणां च दद्यात् इति श्रीगागा
 भट्टकृते बाळाजी प्रभुवर्यकारिते कायस्थधर्मप्रदीपे दत्तकविधिः समाप्तिमगमत् . अथ सूतिकास्नानं ज्योतिषे करोद्रभाग्या
 निलवासवांत्यं नवमेऽह्नि पुंसांति थावरिक्ते शशमामनंति प्रसूतिकास्नानविधिमुनीन्द्राः अथ नामकर्म मदनरत्ने बृहस्पतिः द्वाद
 शे दशमे वापि जन्मतोपि त्रयोदशे शोडशे विंशतो चैवं द्वात्रिंशे वर्षातः क्रमात् नारदीये सूतकांते नामकर्मविधेयं स्वकुलोचितं
 नाम कुर्यात्तु बालस्य मंगलं सप्तमाक्षरैः तत्रैव गार्ग्यः मातृनामं गुरोर्नाम दद्याद् दालस्थं त्रैपिता कृष्णानंतोच्युतश्च क्रीचैकुंठो

गा. का.
१७

यज्ञनार्दनः उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः योगीशः पुण्डरीकाक्षो मासेनामान्यनुक्रमात् अत्र मार्गशीर्षादिः चैत्रादिर्वा-
क्रम इति मदनरत्ने नाक्षत्रमपि नामकार्येन क्षत्रसंबंधं पितृनाम कुर्यादिति तत्रोक्तं शंखोक्तेः परिशिष्टेऽपि तदाक्षरादिकं नामय-
स्मिन्धिष्णो यदक्षरं अथ पितादेशकालोऽस्मृत्वा अस्य कुमारस्य बीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणार्थं नामव्यवहारसिद्ध्यर्थं च नामक-
रणं च फेरिष्ये इति संकल्प्य तदेगभूतं गणधितिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्वरं कुर्यात् ततः कांस्यपात्रे तदुल्लूख्य हे-
मागणेशनाम ततः कुलदेवतानामुक्ततो मास्नाम ततो नक्षत्रंततो व्यवहारिकं शिवादिनाम लिखित्वा नामदेवताः संपूज्य शिशोर्दक्षि-
णकर्णे अमुकभक्तो अमुकनामासि इत्यादिनाम निउत्कातिष्ठन् कृतांजलिः कुलदेवतानाम्ना आमुकनाम्ना भवंतः सर्वान् ब्राह्मणान्
अभिवाहयेत् आयुषान् भवत्वमुकनामा इति विप्रान् ब्रूयुः एवमेव व्यवहारिणेन नाम्नेत्यादिवाच्यं ततः शतं दश वा आमां चानि
विप्रेभ्यो दद्यात् दक्षिणां च दत्त्वा विप्रेभ्यो आशिषो गृण्णीयात् मंत्राः यावद्दीचीतरंगान् बहति स्फुरन् दीजान् हवीं पुण्यतो यायाव-
त्याकाशमार्गे तपति दिनकरो ज्वास्फुरो लोकपालः यावद्द्वजैर्दुनीलस्फटिकमणिशिलावर्तते मेरुशृंगे तावत्त्वं पुत्रपौत्री स्वजनपरिवृ-
ता जीवशंभोः प्रसादात् आशीर्वादाः सफलाः संतु पूर्णाः संतु मनोरथाः शत्रूणां त्वद्भिनाशोऽस्तु मित्राणामुदयस्तव इत्याशिषाः
इति श्रीगागाभट्टकृते बालाजी प्रभुवर्यकारिते कायस्थधर्मदीपे नाम र्चमप्रयोगः ६ अथ दोलारोहः पारिजाते बृह

प. प्र.
२

१७

स्पतिः दोलारोहस्तुकर्तव्योदशमेह्मदशोपिवा ज्योतिर्निबन्धेगर्गः आदौलाशयनेपुंसोद्वादशोदिवसः शुभः त्रयोदशस्तुकन्यायान
 नक्षत्रविचारणा करत्रयेवैष्णवरेवतीषुदिति द्वयेचाश्विनकध्रुवेषु कुर्याच्छि शूर्नाक्षपतेश्वतद्वादोदनंवेसंखिनोभवेति ७
 अथकर्णवेधः ज्योतिर्निबन्धेगर्गः मासेषष्ठेसप्तमेवाप्यष्टमेमासिवत्सरे कर्णवेधंप्राप्तसंतिपुष्ट्यायुः श्रीविवृद्धयेमदनरत्नेवसिष्ठः
 मासेषष्ठेसप्तमेवावेध्योऽर्कणोद्वादशोषोडशोहि हेमाद्रौव्यासः कार्तिकेपोषमासेवाचैत्रेफाल्गुनकेपिवा कर्णवेधंप्राप्तसंतिशक्रे
 पक्षेशर्मेदिने सचमृगरोहिणीहस्तचित्रापुनर्वसुपुष्यश्रवणधनिषारवतीषु रिक्तावर्जजित्योकार्यः मदनरत्नेसौवर्णाराजपुत्रस्यरा
 ज्ञतीविप्रवैश्ययोः शतद्रस्यचायसीसूचिर्मध्यमाष्टांगुलात्मिका अथप्रयोगः उक्तकालेपूर्वापहेषध्यान्हंवामातुरुत्संगेलेकृतशि
 शमुपवेश्य विष्णुशिवब्रह्मचंद्रसूर्यादिगीशानासत्यसरस्वतीकुलदेवताः संपूज्योक्तसूच्याकर्णवेधंकुर्यात् चंडेश्वरः सार्धमास
 द्वयेदद्यात्ताबूलं प्रथमंशिशोः अथनिष्क्रमणं ज्योतिर्निबन्धेयमः तृतीयेवाचतुर्थेवामासिनिष्क्रमणंभवेत् मनुः मासेचतुर्थेकर्त
 व्यंशिशोर्निष्क्रमणं बुधैः षष्ठेनप्राशनंमासितच्छेष्टंमंगलंकुले अत्रशिशक्तिर्नतुद्विज्ञोक्तिः तैनेतदन्येषामपीतिमेधातिथिः मदन
 रत्नेषुहस्पतिः अत्रप्राशनकालेवाकुर्यान्निष्क्रमणक्रियां विष्णुधर्मोत्तरे दिगीशानादिनेतत्रतथाचंद्रार्कयोर्द्विजः पूजनंवासुदेवस्य
 गगनस्थचक्रयेत् बहिर्निष्काशयेत्गेहाङ्गुखपुण्याहनिःस्वनेः अथपितावेशकालोस्मृत्वास्यशिशोर्बाजगर्भसमुद्भवैर्नोनिबर्ह

णद्वारा बलायुर्वर्चोभिवृत्त्यर्थं निष्क्रमणं करिष्ये इति संकल्प्य गणपति पूजनं स्वस्ति वाचनं मातृका पूजनं नां दी आहं कुर्यात् ततः प्र-
 तिमास्व क्षत पूजेषु चंद्रादिदिक्पादचंद्रसूर्यदेवगगनानां नामभिरावाहनादि पूजां कृत्वा शंखतूर्यमंगलस्वनेः स्तूर्यचंद्रधनूनां दर्श-
 नं कारयित्वा पठेत् चंद्रार्कयोर्दिग्गिशानां दिशं च गगनस्य च निक्षेपार्थमिदं दधिते मे रक्षंतु सर्वदा अप्रमत्तं प्रमत्तं वा दिवारात्रम-
 थापि वा रक्षंतु सततं सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ततो विप्राः करोतु स्वस्तिते ब्रह्मेत्यादि आशिषं दधुः इति श्रीगागाभट्टकृते बाळा-
 जीप्रभुवर्यकारिते निष्क्रमणप्रयोगः ७ अथोपवेशनं प्रयोगपारिजाते पात्रे पंचमेव तथा मासि भूमौ तस्य उपवेशयेत् तत्र
 सर्वे ग्रहाः शस्ता भूमौ प्रविशेत्ततः विष्णुधर्मोत्तरे वराहं पूजयेद्देवं पृथिवीं च तथा हि जान् अथ पितादेशकालोऽस्मृत्वा स्य कुमार-
 रस्य सर्वा रिष्टं शांत्या युरारोग्य ह्येकार्यमुपवेशनं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनं स्वस्ति वाचनं मातृका पूजनं नां दी आहं कुर्यात्
 ततः पीठे प्रतिमायां पूजयोर्वा वराहपृथिवीचनान्नाषोडशोपचारैः संपूज्य तदग्रे भूमौ पंचसप्तवाधान्य पूजां वस्त्रे कृत्वा करो-
 तु स्वस्तिते ब्रह्मेत्याद्यैराशिषां दधुः धान्योपरिशिक्तमुपवेशय मृत्कजयं स्मृत्वा भस्म नारक्षां कृत्वा पठेत् रक्षेन्न वस्तु धेदे विसदा सर्व-
 गतं शुभे आयुः प्रमाणं सकलं निक्षिप स्व हरिप्रिये अचिरादायुषस्त्वस्य ये केचित्परिपंथिनः जीवितारोग्यवित्तेषु निर्दहस्वा-
 चिरेण तान् वरेणाशेष भूतानां मातृका स्वमसिकामधुक् अजरा च प्रमेया च सर्व भूत नमस्कृतां चराचराणां भूतानां प्रतिष्ठाचा-

व्ययं ह्यसि कुमारं पां हि मां तस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यतामिति अत्रैककटिसूत्रं बंधयेत् शिष्टास्त्वन्नप्राशनदिने एव निष्क्राममुपवेशनं च कु-
 र्वन्ति इति श्री मागाप्रवृत्ते वाकाजीप्रभुवर्यकारिते कायस्थधर्मदीपे उपवेशनप्रयोगः ५९ अथान्नप्राशनं मदनरत्नेनारदः षष्ठे वा-
 प्यष्टमे कार्यं नवान्नप्राशनं शक्ते लोगाक्षिः षष्ठान्नप्राशनं जातेषु वा विष्णुधर्मात्तरे ब्रह्माणं शंकरं विष्णुं चंद्राकौचं दिगीश्वरान् भुवं-
 दिशश्च संपूज्य हुत्वा वह्नौ तथा चरुं देवतापुरतस्तस्य धान्यमुत्संगगतस्य च अलंकृतस्य दातव्यमन्नपात्रे सकांचनं मध्याज्यदधिसंयु-
 क्तं प्राशयेत्पायसंतु वा अंथापित्तादेशकालौ स्मृत्वाऽस्य शिशोर्बीजगर्भसमुद्भवैर्नो विनाशद्वारा बलाद्युर्वचोऽपीष्ट ध्यर्थमन्नं प्राशनं करि-
 ष्ये इति संकेत्य तदंगणपतिपूजनं स्वस्तिवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्वरं आचार्यवरणं च कुर्यात् आचार्यस्थंडिलोत्प्रेषणोद्देश्यना-
 दग्निप्रतिष्ठाग्निध्यानं कुर्यात् समिद्धयमादाय पुनर्देशकालौ स्मृत्वा करिष्यमाणेऽन्नप्राशनं होमे देवंता प्ररिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये अस्मि-
 न्त्वाहिते ग्नात्रित्यादिचक्षुषी आज्येनैत्यंतमुत्कात्रं प्रधानं ब्रह्माणं शंकरं विष्णुं चंद्राकौचं दिक्पालान् भूमिं दिशश्च वरुणान्यस्ये शेषेणास्मि-
 न्कृतमित्यादिसद्यो यस्ये इत्यंतमुत्कात्रं प्रजापतये स्वाहेति समिद्धयं हुत्वा परिसमूहनादि पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा तत्र शर्पस्थितं तंडुला-
 न्स्थाल्याम् चतुरश्वतुरो मुष्टिं एकैकस्यै देवतायै निर्वपेत् ब्रह्मणेऽन्नासेव्यमानं निर्वपामित्येवं चतुर्वारं शंकराय त्वासेव्यमानं निर्वपामि एवं-
 चंद्राय अर्काय इंद्राय अग्नये यमाय निरर्कतये वरुणाय वायवे सोमाय ईशानाय भूम्ये दिशिः सेव्यमानं निर्वपामीति निर्वाप्य त्रिः प्रह्सात्य चरुं

अपचित्वा अभिघार्यस्तंडुलादुत्तरतोऽत्तार्य अभिघार्य आज्यादक्षिणतः स्थापयेत् ततः इध्मद्यानाद्याज्यभागान्तं कुर्यात् तत इदमुप-
कासितं द्रव्यंतरस्यै देवतायै यजमानस्य जेतुं ब्रह्मणो स्वाह०८ शंकराय०८ विष्णवे०८ चंद्राय०८ अर्काय०८ वृंदाय०८ अग्नये०८
यमाय०८ निऋतये०८ वरुणाय०८ वायवे०८ सोमाय०८ ईशानाय०८ भूम्यै०८ दिग्भ्यः प्रतिदेवतं च रुद्रव्येण अष्टौ अष्टौ आहुत-
योजुहोति शेषेण स्विष्टकृतादि होम शेषं समापयेत् ततः दधि मधु सुतमन्नपायसंच प्राशयित्वा तांबूलंच दत्त्वा रत्नहेमं विभाजनानि
अग्ने निधाय यद्वालस्पृशेत् सास्यजीविकेति परिर्क्षयेत् अन्नप्राशनं इति श्रीगागाभट्टकृते बालाजी प्रभुवर्यकारिते कायस्थधर्मदीपे
अन्नप्राशनप्रयोगः ७. अथाब्दपूर्तिः गौडव्यवहारनिर्णये नवांबरधारो भूत्वा पूजयेच्च विरायुषं मार्कण्डेयनरो भक्तः पूजयेत्प्रयत्-
स्तथा तत्रादीर्घायुषं व्यासं रामं द्रौणिं कृपं बलिं प्रल्हादं च हनूमंतं विभीषणं मयार्यं चेतुः अस्य नक्षत्रं जन्मतिथिं प्राप्य संपूजयेन्नरः
षष्ठिं च दधिभक्तेन वर्षे वर्षे पुनः पुनः तिथितत्वे तन्नाम्ना तिलहोमोप्युक्तः आदिपुराणे सर्वैश्च जन्मदिवसे स्वातैर्मंगलचारिभिः गुरु-
देवाग्निविप्राश्च पूजनीयात्प्रयत्नतः स्वनक्षत्रं च पितरस्तथा देवः प्रजापतिः प्रतिसंबत्सरं यत्नात्कर्तव्यं भवति सवः कृत्यचिंतामणौ गु-
डदुग्धतिलाद्दद्यात् हस्ते ग्रंथौ च बध्नीयात् गुग्गुलुं निंबसिद्धार्थं दूर्वागोरोचनादिकं संपूज्य मातृविघ्ने शोमहर्षिं प्रार्थयेदिदं जन्मतिथि-
श्रौदयिकीयाद्या तदुक्तं कृतं चिंतामणोस्कांदे युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वती प्रिया रवेरुदयमीक्षंते न तत्र तिथियुग्मतेति अ-

धपितासबालोभ्यंगं कृत्वा नववस्त्रधरोदेशकालौ स्मृत्वा अस्य शिशोः दीर्घायुरारोग्यार्थं वर्षवृद्धिदिनकृत्यं करिष्ये इत्युक्त्वा प्रतिमा
 स्वस्तपुजेषु वागणेशसूर्यमार्कण्डेयं व्यासं परशुरामं अश्वत्थामानं कुपेबलिं प्रल्हादं हनुमंतं विभीषणं षष्ठीं स्वर्नक्षत्रं पितरो प्रजाप-
 तिं गुरुमग्निं च संपूज्य शूलपाणिमते तन्नाम्ना तिलहोमं च कृत्वा गुग्गुलुनिबसर्षपद्वारोचनाशुडानां पोडलीं हस्ते ब्रध्ना मार्कण्डेयं-
 प्रार्थयेत् चिरजीवियथा त्वं भो भविष्यामि तथा मुने रूपवान्वित्तवान्मैव श्रिया युक्तश्च सर्वदा मार्कण्डेयनमस्तेस्तु सप्तकल्यांतजीवन
 आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं प्रसौद्वभंगवन्मुने चिरजीवयथा त्वं तु मुनीनां प्रवरद्विज कुरुष्व मुनिशार्दूलतथामां चिरजीविनं मार्कण्डेयमहा-
 भागसप्तकल्यांतजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं मस्माकं वरदो भव पिता त्वेन मितिं वदेत् ततो गुडमिलयुतं दुग्धमादाय सतिलं गु-
 डसंमिश्रं अंजल्यर्धमिति पथः मार्कण्डेयाद्वरं लब्ध्वा पिबाम्यायुर्विवृद्धये इति श्रिवेत् ततो गुडदेवविप्रः पूज्याः तिथित्वेस्कां दे रवं
 उनं नरं च केशावां मेषुनापगमौ तथा अमिषं कलशं हिंसां वर्षवृद्धौ विवर्जयेत् तत्रैव कृतांतकुंडयोर्वरिष्यस्य जन्मतिथिर्भवेत् अनुक्ष-
 योगसंप्राप्तौ विघ्नस्तस्य पदे पदे कृतांतः शनिः जन्मनस्तत्र योगेन दोषः तस्य सर्वौषधिस्नानं गुरुदेवाभिपूजनं अथ वर्धापने विशेषो
 भविष्ये मासि प्रविष्टे प्रथमे बालवर्धापनं बुधैः राज्ञां चैतन्मनिश्चेष्टसमांते च विधीयते बालानां माससमाप्तौ अन्येषां समांते वर्षांते इत्य-
 र्थः कुमुदाम्पवीगोरीरुद्राणीपार्वती उमा काली सरस्वती चैव सावित्री ब्रह्मण्यप्रिया सती संज्ञातथामेधा पुष्टितुष्टिसमन्विता नृ

पडिंभपरित्राणाज्जीवन्तीनामषोडशी पूजनीयाः प्रयत्नेन शूर्पमध्ये विलिख्यतु रजनीपिष्टमेवापिलिखेद्वा कुंकुमेन तु हरिद्रारजनीगंधैः पुष्पैः स्रगंधैश्च दीपरत्नानिवेदनैः पूजनीयास्तु संस्थाप्य कुंकुमाद्याः पृथक् पृथक् नामभिः स्थापनीयास्ताः पूजयित्वा तु बालकं पूजयित्वा अलंकृत्वा पूजयन्मातृपितरौ बालवर्धापने सति पुरोधाः पूजयेत् ब्रह्मन् राजवर्धापने विधौ कुमुदाद्यासमुद्दिश्य वंशपात्राणिकल्पयेत् एकैकस्याधनाक्षस्तु दद्यात्षोडशशोडश तदर्थानि तदर्थानि द्वैवैकैकमथापि वा बहुपक्षाभ्यमुक्तानि बहुपुष्पफलानि तु स्रवासिनीभ्यो विप्रेभ्यो दद्याद्भक्तिपुरःसरैः प्रीयतां कुमुदाद्यामे बालकायुर्विवर्धिनीः ॥ बलं वयशसा तुष्ट्या बलं मेव धयंतु वै प्रयच्छंतु तथा रोग्यं सौख्यं सौभाग्यमेव च नाममंत्रेण देवानां अर्घ्यं ताभ्यः प्रदापयेत् वस्त्रतां बूलपुष्पादि दिनैस्तस्मिन् प्रकल्पयेत् स्रवासिनीनां देयंतु कुमुदाप्रीयतामिति यः पूजयेत् साक्तिपुरःसरं हि सहेमपूर्णे बलं वृद्धियुक्तः इति श्रीगागाभट्टकृते बाळाजीप्रभुवर्यकारिते कायस्थधर्मदीपे अब्दपूर्तिप्रयोगः ७ अथ चोलं तृतीयवर्षे यथा कुलधर्मवा कार्यं बृहस्पतिः उत्तरायणगे सूर्ये पक्षयीः शक्रकृष्णयोः कृष्णोत्पपंचदिवसात् चर्तयित्वा शक्रं स्मृतः वसिष्ठः द्वित्रिपंचमसप्तम्यामेकादश्यांतथैव च दशम्यांचत्रयोदश्यां कार्यं सौरं द्विजन्मना अन्या निषिद्धाः वाराः शस्तानर क्षौरे सोमज्ञगुरुभार्गवाः हस्ताश्विपौष्णश्रवणं दनिष्ठादित्यपुष्यमे सौम्यचित्रेन वसौरे उत्तमानवतारकाः जन्मनक्षत्रस्य निषिद्धत्वात् विनेति ज्ञेयं त्रीण्युत्तराणि वाप्यव्यं रोहिणी वारुणं तथा क्षारवणमध्यमाः प्रोक्ता शेषा द्वादशगहिताः

वसिष्ठः गर्भमातुः कुमारस्य न कुर्यात् चो ल कर्म च पंचमासादधो कुर्यात् अत ऊर्ध्वं न कारयेत् नारदः पंचाब्दात्प्रागतोर्ध्वं तु गर्भि-
प्यामपि कारयेत् सहोपनीत्या कुर्याच्च सदा दोषो न विद्यते इदं च नां दीश्वर आद्योत्तरमपि मातूरजो दर्शने कार्यं मातुरंगत्वात् षष्ठे ब्रह्मोड-
शे वर्षे विवाहाद्देतये च अंत्यवर्त्त्यां च जातायां नेष्यते मुंडनं क्वचित् इति निषेधाच्च मुंडनं पुत्रादे विवाह इति मंडनो प्रलक्षणं कुले
ऋतुत्रयैर्दवाक् मुंडनं न तु मुंडनं प्रवेशो निर्गमेनेष्टो न कुर्यान्मंगलत्रयमिति कात्यायनोक्तेः अथ चो ल प्रयोगः कर्ता देशकालौ स्मृत्वा
ममास्यं शिशो बीजगर्भसमुद्भवेनो निबर्हण द्वारा बलायुर्वर्चो भिवृध्यर्थं चो लारव्य संस्कार कर्म करिष्ये इति संकल्प्य तदंगशतृगण
पति पूजनं पुण्याहवाचनं मातृका पूजनं नां दीश्वर आचार्य वरणं च करिष्ये इति संकल्प्य कुर्यात् पुनर्देशकालौ स्मृत्वा करिष्यमाणे होमे
चो लं कर्तुं स्थडिलादि करिष्ये इति संकल्प्य अग्निं प्रतिष्ठाप्य अग्निं ध्यात्वा अन्वाधानं कुर्यात् अस्मिन् च न्वाहिते ग्नावित्या घारा वाज्येन-
त्यंतमुक्त्वा अत्र प्रधानं त्रिवारमग्निं पवमानं प्रजापतिं अपि वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन शेषस्विष्टकृतमित्यादि आघारांतं कुर्यात् प्रधान
होमं कुर्यात् प्रधानदेवते अग्नये पवमानाय स्वाहेति त्रिवारं जुहुयात् प्रजापतये स्वाहा अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहा सूर्याय प्रजापतये
स्वा इति जुहुयात् (प्रजापतये स्वाहा अग्नये वायवे सूर्याय स्वाहा प्रजापतये इति जुहुयात्) ततः शीतोष्णोदकधाराद्वयं एकस्मिन्
पात्रे कुर्यात् कुतलानां क्षौरविधौ कुमारारोग्यसिद्धये अदितिं संस्मरन् कुर्यात् शीतोष्णोदकधाराकेति मंत्रेण ततो नवनीतेन दध्ना-

वादिनयेनप्रदक्षिणंशिरउदेत् ततो धृतैकविंशतिकुशपिंजूलमध्येपिंजूलत्रयदक्षिणेगोदानेनिधाय अदितयेनमइति सकेशान्कुशान्छिनति सोमस्यापिवरुणस्यापि सवितायेनचावपत् ब्राह्मणस्तेनवपत् कुमारारोग्यवृद्धयेइतिछित्वा सकेशान्कुशान्शमीपर्णैस्तदभावेपुष्पैः सहमातुरंजलौनिदधाति सातानडुहचर्मस्थितानानडुहगोमययुक्तशरावेनिदधाति एवंदक्षिणेगोदानेचतुर्वारं करोति उत्तरेगोदानेचतुर्वारं करोति उत्तरेगोदानेविः एवमेवविंशतिकुशपिंजूलसमाप्तिः ततोयथासौकुम्भगेः केशैः स्फुरः संशोधतेभुवि आयुरारोग्यसंपत्त्यायथासंशोभेतादयं इतिस्फुरधारांनिमृज्य शितोष्णोदकेनवपनंकुर्वीत नापितंवदेत् ततः कुलाचारानुसारेणशिरवारक्षयित्वा मुंडनंकुर्यात् ततः कृतमंगलस्नानंकुमारंसमीपेउपवेश्य स्थितकृतादिहोमशेषंसमाप्यब्राह्मणैर्योदक्षिणां दत्त्वा प्रार्थयेत् इतिगागाभट्टकृतेकायस्थदीपेचौलकर्मप्रयोगः ७९ उपनयने मांसतिथिनक्षत्राणिनिषिद्धानि शौनकः जन्मनासनिषेधेतुदिनानिदशवर्जयेत् तृतीयापंचमीषष्ठीद्वितीयाचापिसप्तमी पक्षयोरुप्तयोश्चैव विशेषेणसंपूजिताः समकसंग्रहः अनध्यायेद्यतत्पूर्वापक्षयोश्चगलग्रहे अष्टकायुगमन्वादिप्रदोषस्यदिनेतथा भूकंपोल्कातुदर्शनेनकुर्यान्मौज्जीबंधनं तेनसप्तमीनवमीद्वितीयाचतुर्थीत्रयोदश्योनिषिद्धाः षष्ठ्याद्वादश्यांचप्रदोषेसापि कृष्णापक्षेचतुर्थीचसप्तम्यादिदिनत्रयं त्रयोदशीचतुष्कंअष्टावेतेगलग्रहाः तेनक्वचित्प्रतिपदादिविधिः पुनरुपनयस्यनिमित्तानंतर्यलोपेतद्विषयोज्ञेयः ए

वंचैत्रवैशाखशिततृतीयायामाघसप्तम्याश्च युगमन्वादिनिषिद्धानां विधिरपिशिष्टास्तु तत्र कुर्वेति सर्वेषां जीवशक्रावाराः प्रोक्ता व्रते
 पु. भानि नक्षत्राणि च्युत्तरे सुरोहिण्या हसोमैत्रेचवासवे त्वाष्ट्रसौम्यपुनर्वस्व त्युत्तमं त्युत्तरायनं बृहस्पतिः ज्योतिषे हस्तत्रये पुष्य
 धनिष्ठयोश्च पौष्णाश्चैस्सौम्यादिति विष्णुभेषु पुनर्वसुविधिरापस्तंबः अथोपनयनं आश्वलायनं गर्भाष्टमेष्टमेचाव्ये पंचमेसतमेपि
 का विष्णुः षष्ठेतुं धनकामस्य विद्याकामस्य सप्तमे अष्टमे सर्वकामस्य मौजीबंधनमिष्यते तस्य कालोदगयनपूर्वपक्षपुण्याहंषु
 देवाविति सूत्रेण षष्ठ्या ध्याये जैमिनिवाङ्मयः माघादिषु च मासेषु मौजीपंचकशस्यते मिथुने संस्थितो भानो ज्येष्ठमासे न दोषकृत् अ-
 च्जन्मविषयस्तत्सूत्रगृह्यं निषेधस्त्वन्यशास्त्रिणां अथ प्रयोगः तत्रादौ शक्ते शक्त्या न वयं ह मरवः कार्यः तत्र पिता आचार्यो वा स्ना-
 तः स्वलंकृतः सप्तलीकः कुमारः पीठासने उपविश्य नत्वा विष्णुं संस्मृत्य देशकालौ संकीर्त्य अस्थि कुमारस्य आचारोपदेशद्वारा स्वजा-
 तिविहितकर्मादिसिद्ध्यर्थं उपनयनारख्यं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य तदंगगणपतिपूजनं स्वस्तिवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्या-
 न्दं मंडपदेवतास्थापनं च करिष्ये इति संकल्प्य नां दीश्याद्वा तं कुत्वा सूत्रवेष्टितसमित्कुशागंभोश्च पत्रेषु नंदिनीः नलिनीः मे-
 त्रा उमा पशवर्धनी भगवती संवात्य पूज्य स्थापयेत् मृदाय कलशद्वये चूर्णलेपिते पद्मान् हिरण्यपूरिते नारीकेलेन कछुपि-
 हिते अविघ्नगणपतिं आवात्य पूज्य स्थापयेत् तत उपरिधितानं द्वारे च तोरणाग्निबन्धीयात् ततः कर्ता उपनयनाधिकारसिद्ध्यर्थं कृ-

छूत्रयं प्रायश्चित्तं करिष्ये गोदानद्वारा तन्मृत्युद्वारा वा कुमारोपदेशकालौ स्मृत्वा मम कामं चारकामं वा दकामं भक्षणजनितप्रत्यवा-
यपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कृच्छ्रत्रयं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य नथैवातिर्यक्तुमारहस्तेन चतुर्हस्तां पंचहस्तां वा मृ-
न्मयीं वेदीं कृत्वा तस्यादक्षिणभागे अग्निस्थापनं अष्टादशांगुलं तंडुलचूर्णेन स्थडिलं कृत्वा तदुत्तरभागे द्रोणातदधार्धमिति तंडु-
ले हस्तद्वयमितं हस्तमितं वामतोरथं चतुरस्रं नानारंगयुतं मंडलं कृत्वा तत्कोपीनं परिधानार्थं कटिसूत्रं अहतं वास आवरणार्थं-
धासौ अजिनं धनुर्ज्यामेखलां तदभावे अश्रमंतकमेखलां उत्तरीयमुपवीतं औदुंबरं दंडं च स्थापयेत् ततो ज्योतिर्विदुक्ते शशभे सु-
हूर्ते तस्यां वेद्यां कर्त्ता प्राञ्जल्युपविश्य पश्चिमाग्निमुखं कुमारं आसनाग्रे उपविश्य अंतः पटं धृत्वा शशभे सुहूर्ते तन्मुखं निरि-
क्ष्य कुमारं कंस्थापयेत् ततो विप्रः करोतु स्वस्तिते ब्रह्मेत्यादि मंत्रान् पठित्वा अक्षता कुमारोपरि प्रक्षिपेयुः ततः कर्त्ता कुमारं स्व-
दक्षिणतः उपविश्य देशकालौ स्मृत्वा अस्य कुमारस्य करिष्यमाणे उपदेशो होमं कर्त्तुं स्थडिलो ह्येपनादिसर्वकर्म करिष्ये इ-
ति षट्पात्रप्रयोगेन आज्यसंस्कारां तं कृत्वा कुमारस्य कटिसूत्रं बध्वा कोपीनं परिधाप्य अहतं वासः परिधापयति शरण्यं सर्व-
लोकानां लज्जयारक्षणं परं स्वपेधरिबन्धनं ततः शांतिं प्रयच्छमे इति मंत्रेण वस्त्रं धृत्वा ततोऽजिनं च क्षुर्भिन्नस्य वरुणं ते बलीयस्तेज-
उत्तमं जरिष्णुं वसनं नित्यमजिनं धारयाम्यहं इत्यजिनं धृत्वा ततो यज्ञोपवीतं प्रक्षाल्य हरिद्रया अनुरज्य कुमाराय दद्यात् परब्रह्मादि

देवत्यं पवित्रं परमं स्मृतं प्रजापतेस्तु महजमुपवीतं दधाम्यहं इति मंत्रेण दक्षिणहस्तमुत्थृत्य कंठे धारयेत् आत्मानमग्निं चांतरा
 कुमारमुत्तरे नीत्वा आचमेत् केशवादि नमो नारायणाय नमो माधवाय नमो तथा च्यम्यत्रयेण कार्यं गोविंदाय विष्णवे कौशालनं मधुसू-
 दनाय त्रिविक्रमायेति ओष्ठौ उपरि मृज्य वामनाय श्रीधरायेति अधः निमृज्य लक्ष्मीकेशायेति वामे उदकं गृहीत्वा तनोदकेन नरयानि त्र-
 ल्येकं स्पृशेत् पद्मनाभायेति प्राद्वोऽस्पृशेत् दामोदरायेति शिरसि संकर्षणाय वासुदेवायेति नासापुटौ प्रद्युम्नाय अनिरुद्धायेति च-
 क्षुषि पुरुषोत्तमाय अर्धोत्सजायेति श्रोत्रद्वये नारसिंहायेति नाभिं अच्युतायेति हृदये जनार्दनायेति कंठे उपेन्द्रायेति शिरसि
 हरये कृष्णायैति बाहौ केचित्तु आत्मतत्त्वायेति स्वाहेति प्रथमं विद्यातत्त्वाय स्वाहेति द्वितीयं शिवतत्त्वाय स्वाहेति तृतीयं तूष्णीं
 मां जर्नं कुर्वेति ततो बहिरास्तरणादि आधारांतं कृत्वा कुमारेणान्वारब्धः अग्नये पवमानायेतिभिः प्रजापतये अग्नये वायवे सूर्या-
 य प्रजापतये इत्यष्टाहुती हुत्वा अग्नये रुत्तरतः कुमारं प्राड्युरयमवस्थाप्य स्वयं प्राड्युखं स्तिष्ठेत् ततः सहिरण्यं कुमारं जलोस्व-
 यं जलमापूर्य सहिरण्यं चाजलि मन्येन पूति धारयेत् एवमिह कृत्वा सवित्रे नम इति सूर्यं प्रजापतयेत्वा परिददामीति कुमारं प्रजापति-
 देवताकं मनसा ध्यायेत्ततः कुमारो मेः पश्चादुपविश्य तूष्णीं समिधमादाय जलेन स्मरं चिर्मृज्य अग्नये नम इति अग्निमुपस्थाप्य अधि-
 नत्वा आचार्यं वस्त्रं लंकारादिभिः स्तोत्रं पठित्वा आचार्यपादौ धृत्वा उपदेशं कुरु इति प्रार्थयेत् गुरुः कुमारं जलिं स्वांजलिना सह वस्त्रेण-

वेष्टयित्वा गुरुः कुमारमस्तकोपरिवस्त्रं दत्वा कुमारस्य दक्षिणकर्णे स्वमंत्रं त्रिरुपादिशेत् ततः कुमारः तं मंत्रं आवधार्य तेजोरूपं कर्णवर्त्मना
 तद्दिप्रविष्टं मनसा ध्यायेत् ततः आचार्यो मेखला माबध्य तत्र मंत्रः प्रजया पशुभिश्चैव संनत्तामिधृते च न औषधीभिश्च पय
 सा दीक्षितास्त्वं समोधि मां इति मेखलामंत्रः ततः दंडं धृत्वा आदांतं दमयित्वा च मार्गं संस्थापयन् स्वयम् दंडः करे धृतो यस्मात्त
 स्माद्रक्षयतो भयं इति मंत्रेण इदं प्रदाय मंत्रं तत्र मुप्रदिशेत् तद्यथा स्वकर्म कुरु उर्ध्वो धरोच्छिष्टयो शौचाच्च मनं कुरु नित्यं श्रानादिकं
 कुरु दिवामास्वाप्सीः गुरोरधीनो भव मंत्रानुसंस्मानशील न परो भव ततः नवीनकांस्य पात्रं ग्रहीत्वा भिक्षां भवति ददात्विति मातरं अ
 न्यां वा अप्रत्याख्यायिनीं भिक्षां याचयेत् ताभिर्भिक्षात्वेन दत्तं न दुःखादिकं गुरवे दद्यात् ततो ब्राह्मणान् संपूज्य शतं यथा शक्तिं भोजये-
 द्वा आमांश्चानि संकल्प्य भूयसीं दत्त्वा कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात् ततः श्रुत्य हनिगणेशं संपूज्य कुशस्तं वं अष्टौ न्यावनानि दत्वा आवाहि-
 तं मंडपदेवतानामुद्घासनं कुर्यात् इति गागा भट्टकृते कायस्थ धर्मप्रदीपे उपनयनोपवीतधारणप्रयोगः ६७ ६८ ६९
 अथ श्रावणी पौर्णमास्यां विहितरक्षाबंधनोपवीतधारणप्रयोगः श्रावण्या पौर्णमास्यां श्रावणनक्षत्रयुक्ताया तदभावे श्राव-
 णनक्षत्रं उक्तं पंचम्यां हस्तयुक्तदिनां तरेणातत्कार्यं श्रावणी पौर्णिमासी चेत् पक्षसंक्रांति युक्ता तदानकार्यं बहुराचम्य प्राणानाय-
 म्य आचार्याग्रे उपविश्य आचार्यो देशकालौ स्मृत्वा करिष्यमाण आचार्यो पदेशो आचारोपदेशनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं श्रावणी तथा च रक्षा

बंधनकर्मकरिष्ये इतिसंकल्प्य अस्मिन्कुतुं स्थंडिलोच्छेपनादिकरिष्ये इति अग्निप्रतिष्ठापनांते अस्मिन्कर्मणि देवतापरिग्रहाय-
 मन्वा धानमित्पादिवक्ष्यमाणदेवता आज्येन अक्षतैश्चरुणावाशोषेण स्विष्टकृतमित्वाद्याज्यभागांतंकृत्वा स्रविच्येनमः ब्रह्मणे
 नमः अथायैः मेधायैः प्रज्ञायैः धारणायैः सदसस्थितयेः अनुमतयेः कंबिभ्यः इति आज्येन हुत्वा अक्षतैर्जुहुयात् अग्नये
 अतृणसूयैभ्यः अग्नयेः शकुंतायैः अग्नयेः मित्रावरुणाभ्यां अग्नयेः अद्भ्यः अग्नयेः मरुद्भ्यः अग्नयेः विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 अग्नयेः इंद्रासोमाभ्यां अपयेः इंद्राय अग्निमरुद्भ्यः पवमानसोमायः सोमायः अग्नयेः संज्ञानायेति नमोतैः स्वाहांतैर्वाचाममंत्रैः -
 अक्षतां हुत्वा नित्यब्रह्मयज्ञविधाय जलशय्ये गत्वा गणस्नानं करिष्ये इतिसंकल्प्य स्वात्वा भस्मादाय ईशानाय नम इति शिर-
 सि तत्पुरुषाय नम इति मुखे अधोराय नम इति हृदये वामदेवाय नम इति गुह्ये सद्योजाताय नम इति पादयोः ब्रह्मणे नम इति सर्वा-
 णे स्वात्वा ततो गोमयमादाय अयमग्रं चरंतीमोषधीनां वने वने तासां मृषपत्नीनां पवित्रं कायशोधनं तन्मैरोगांश्च शोकांश्च तु
 दगोमयं सर्वदा सर्वांगे संलिप्य स्वात्वा ततो भूम्यै नम इति भूमिं प्रार्थ्य तूष्णीं स्वात्वा मृदमादाय मृदुपरिकुशां दूवं चिंदत्वा स्वमे-
 चैणाभिमुच्य इंद्राय नमः यमाय वरुणाय सोमाय इति पूर्वोदि प्रतिदिशं सूर्यायेत्यूर्ध्वं अनंतायैत्यधः क्षिप्वा कृष्णाय नम
 इति मूर्ध्नि संकर्षणाय नम इति मुखे अनिरुद्धाय नम इत्यक्ष्णोः वासुदेवाय नम इति नासिके कर्णयोः अधोक्षजाय नम इति कर्णयोः पुरु-

गा. का.
२४.

षोत्तमायनमइति ग्रीवायां मत्स्यायनमइत्यंसंयोः कूर्मायनमइति बाह्वोः जनार्दनाय तद्दये कमलनाभाय नाभौ मलापहारका-
यकक्षयोः वामनाय नमः कुक्ष्यो विष्णावे नमः पृष्ठे गोविंदाय नम इत्यूर्वोः मधुसूदनाय नमः गुह्ये पद्मनाभाय नमः पादयोः
माधवाय नमः हस्तयोः तृष्णीकेशायेति सर्वांगेषु लेपयित्वा ततः सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदानदाः एतेत्यामभिविचंतु
सर्वकामार्थासिद्ध्ये इति कुशोदकेन स्नात्वा आचम्य २ त्वं राजा सर्वतीर्थानां त्वमेव जगतः पिता याचितं तीर्थं मे देहि सर्वपापैः प्र-
मुच्यते इति तीर्थं प्रार्थ्य जलमध्ये यथाशक्ति प्राणं नासिकां धृत्वा स्नात्वा च मयि ब्रह्मादिदेवांस्तर्पयामीति त्रिः सव्येन निचीती-
सनकादिमनुष्यास्तर्पयामीति त्रिः प्राचीनाचीती अग्निष्वात्तसोमयमाग्निं कव्यवाहनपितृस्तर्पयामीति त्रिः इत्येवं स्नानांगतर्प-
णं विधाय मृदावेदीं कृत्वा नवप्रतिमाफलाक्षतापुंजान्यतमेषु कश्यपं, अत्रिं, भरद्वाजं, विश्वामित्रं, गौतमं, जमदग्निं, वसिष्ठं, अरुं-
धतीं चावात्स्यं पूजयित्वा सव्येन कश्यपं तर्पयामीति एवमरुंध्यंतं तर्पयित्वा सावित्रीं तर्पयामीत्यादि हुतदेवतानां तर्पणं कृत्वा यमं तर्प-
यामि धर्मराजं, सृष्टं, अंतकं, औदुंबरं, दधंतं, नीलं, परमेष्ठिनं, वृकोदरं, चित्रंतं, चित्रगुप्तं इति तर्पयित्वा यमोनिहंतापितृधर्म-
राजो वैवस्वतो दंडधरश्च कालः भूताभिषोदककृतानुसारी कृतांतमेतद्दशभिर्जपेति १ इति श्लोकं दशवारं जपेत् तत्रोभयागत्य स्थंडिले-
ष्विप्रतिष्ठाप्य न्वाध्यात् अस्मिन्नवाहिते प्रावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतं अत्र प्रधानं सावित्रीं ब्रह्माणमित्याद्याज्येनेत्यंतं अग्निं अन्तु

प. प्र.
२

२४

णसूर्यानित्यादिसंज्ञानांताः प्रधानदेवतादधिसक्तुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतं यज्ञोपवीतेन परमात्मानं इथांसन्नहनेन रुद्रमित्यादि आ-
 ज्यभागांते सप्तविभ्यादिभ्य आज्याहुती हुत्वा अग्नये नमः अत्तुणसूर्येभ्यो नम इति अवदान धर्मेण दधिसक्तुं हुत्वा अग्नयेस्विष्टकृतं
 हुत्वा प्राजापत्यायतः प्रोक्ताः संश्रवो वेष्णावं दधि प्राश्नामि दधिसक्तुं श्रुत्वा प्रीयतां मे प्रजापतिः इति मंत्रेण दधिसक्तुं प्राश्य कुशैर्मार्ज्जुयि-
 त्वा अवदान धर्मेण यज्ञोपवीतमवदाम्य परमात्मने नम इति हुत्वा सदाक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा उपवीतं नवं सूत्रं त्रिगुणं च पवित्रकं सर्व-
 कर्मसिद्ध्यर्थं उपवीतमहं दधे इति मंत्रेण उपवीतं धारयित्वा पूर्ववद्ब्रह्मयज्ञं कृत्वा येन बद्धो बली राजा दानवे द्रोमहाबलः तेन त्वामपि ब-
 धामि रक्षमाचलमाचल इति मंत्रेण रक्षमां बध्वा गुरवे गां हिरण्यं दत्त्वा ब्राह्मणान् पूज्य दक्षिणायां तोषयित्वा स्वयं भुञ्जीतेति इति रक्षां ब-
 धनोपवीत धारणकर्म प्रयोगः अथ समावर्तन प्रयोगः कर्ता देशकालोऽस्मृत्वा गुरुसमीपमागत्य गार्हस्थ्याद्याश्रमांतरप्राप्तिद्वारा-
 श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं समावर्तनारब्धं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनं स्वास्तिवाचनं मातृकापूजनं नादीश्राद्धादिकृत्वा शिष्येण गवा-
 दिदक्षिणादानेन तोषितो हंसमावर्तनं करिष्ये इति प्रार्थ्य कुर्विष्युत्तरं दत्त्वा समावर्तनकर्मणि स्थंडिलादिकरिष्ये इति संकल्प्य पात्रा-
 सादनकाले चोत्तवत्पात्राण्यासाद्य मणिकर्णभूषणं वा सोयुग्मं च वसुपानहो वेणुदंडं स्वर्जकरं जबीजफलपिष्टं कृतमुद्धर्तनं तदभावे स-
 र्षपपिष्टस्रग्गंधिकृतचंदनमनुलेपनं अंजनं उष्णीषं च स्थापयत् ततः पवित्रं करणाद्याधारान्तं कृत्वा चोत्तवदष्टा वाज्याहुतीर्जुहुयात्

ततः स्मश्रुत्तोलवत्कुर्यात् दर्शनिधानादिचौलवद्वपनांतंकृत्वा उतद्वर्तनेनोद्वर्तनांगः स्नायात्. ततो अहंतंवांसो धूवावासः प्रावृत्य अ-
तुलेपनेन हस्तावनुलिप्य मुरयमनुलिपेत् ततः क्षीरोदमथनेपूर्वेउत्थृतंकुंडलद्वयं श्रियांसहसमुद्भूतंदधेश्वरचलास्तुमे इतिकुंडलधा-
रणमंत्रः कुंडलेपरिधायसव्यदक्षिणनेत्रेअंजनेनांकौ पुष्पस्त्रजंशिरसिबद्धाप्रदक्षिणेनोष्णीपंसंबद्धाखड्गंवेणवंद्वंडंचहस्तेधृत्वा मणिं
कंठे बद्ध्वा उपानहौपरिधायतिष्ठ न् अग्नये स्वाहेतिसमिद्धयं हुत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य स्वाहाते दशसंमिधोजुहुयात्. ततः स्विष्टकृतादि
होमशेषंसमाप्य यथाशक्तिभूयसीदत्वा यत्रमधुपर्कपूजाभवतितत्रगच्छेत् समावर्तनानंतरं त्रिरात्रमाशौचंकुर्यात् इतिगागाप्र-
द्वृकृतेषाब्बाजीप्रभुवर्यकारितेकायस्थदीपेसमावर्तनप्रयोगः ५ ततः विवाहमौंजीबंधनादिकर्मनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं स-
र्वारिष्टशांत्यर्थं सर्वाभीष्टप्राप्त्यर्थं इदं हिरण्यं तुभ्यमहंसंप्रददे इतिसंकल्प्य पुरोहितहस्तेद्रव्यंदद्यात् अधिकाराभावात्स्वयंक-
रोतिचेत्पतितोभवेत् अथविवाहप्रयोगः तत्रादौ प्राक्निश्चयः विवाहमुद्भूतेकन्यापितृगृहेवरपितातत्संबन्धिनश्चगत्वा-
कन्यापूजनंकुर्युः तद्यथा कन्यापितावरपिताचदेशकालौसंकीर्त्य करिष्यमाणविवाहांगत्वेनवाग्दानंकरिष्ये इतिकन्यापितां-
करिष्यमाणपुत्रविवाहांगत्वेनकन्यापूजनंकरिष्ये इतिवरपितासंकल्पयेत् ततोनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंवरुणपूजनं
करिष्ये इतिसंकल्प्यगणेशंपूज्यततःवरुणंसंपूज्य पटाछिन्नपीठोपरिकन्यामुपविश्यगौर्येनमइतिकन्यांगंधादिभिः संपूज्य वस्त्रं

सौभाग्यसौभाग्यं सर्वालंकारतोधिकं .सौभाग्याय ददेतुभ्यं तेन त्वं स भगवति इति वस्त्रं दद्यात् ततो नानाविधानिरत्नानिरंम्याण्या
भरणानि च सौभाग्याय ददेतुभ्यं तेन त्वं स भगवति इति अलंकारान् दत्वा नानाकृतुभवानीह पुण्यानि च फलानि च सफलान्वेददे
तुभ्य मेभिस्त्वं स भगवति पूगी फलतां बूलनारी केलादिभिः पूजयेत् ततः कन्यापिता पंचपूगी फलानि गृहीत्वा अमुकप्रपौत्राय
अमुकपौत्राय अमुकपुत्राय अमुकनान्मे वराय अमुकप्रपौत्रीः अमुकपौत्रीः अमुकपुत्रीः अमुकनान्मी कन्यां ज्योतिर्विदादिष्टे
मुहूर्ते दास्वे इत्यक्त्वा पूगी फलानि वरपितृवस्त्रे बध्वा गंधाक्षतैः पूजयेत् ततः अव्यंगे पतिते क्लीबे दशदोषविवर्जिते इमां कन्यां प्र-
दास्यामि देवाग्निरुरुसन्निधाविति पठेत् कोमुद्यांतु पित्रास्सस्यत्यसं शयमिति वंदेदित्युक्तं स्नात्वे स्नाता मरोगी णि मिति कचि
त्पाठः ततः कन्यापिता वाचा दत्ताभया कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता त्वया कन्या बलोकनविधौ निश्चितं स्त्वं सखी भवेति वरपिता
वाचा दत्ता त्वया कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता मया पुत्रार्थं लोकनविधौ निश्चितं स्त्वं सखी भवेति ततः उभौ विप्रान् यंधादिभिः संपूज्य प
रस्परं गंधादिभिः पूजनं कुर्यात् इति वाग्दानं ततो ज्योतिर्विदोक्ते शशमे मुहूर्ते आचारात् प्रथमं मंडपस्तं बस्थान्पनंतती धालिनेटनं
वासस्तैलारोपणं हरिद्राबंधनादिकार्यं ततः कन्यापंचभिः सप्तभिर्वा करैर्मितां सप्तपंचान्यंतरं सोपानां हरिहरमते चतुर्हस्तां वेदीं
कुर्यात् ततः कन्यावरयोः पिता पूर्वादिने वा कृताभ्यंगः ग्रहमखविनायकशांत्यादि कृत्वा देशकालोऽस्मृत्वा कन्यायाः पुत्रस्य विवाहं

गा. का.
२६

करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिपूजनं स्वस्तिवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्राद्धं कुर्यात् ततः सूत्रवेष्टितसमित्कुशगर्भाभ्युपात्रेषु नंदिनी
मेत्रां उमाचपशुवर्धिनीं रावाद्य मृन्मयकलशद्वयचूर्णलेपिते पक्कान्नं हिरण्यपूरिते नारीके लफलविहिते अविघ्नगणपतिं आवा
द्य षोडशोपचारैः संपूज्य स्थापयेत् ततः उपरिवितानं द्वारे च तोरणानि बध्नीयात् ततः कन्यापितावरस्य सीमांतपूजनं कृत्वा
गृहांगणे वरं समानीय मंगलासने उपवेशयेत् स्वयं मुदं उपुरव उपविश्य देशकालौ स्मृत्वा करिष्यमाण कन्याविवाहांगत्वेन गृहांग
तं वरं मधुपर्केणाहं करिष्ये इति संकल्प्य विष्टरेति त्रिरुक्ता वराय विष्टरं पंचविंशतिं कुशमयं दद्यात् ततो वरः प्रतिगृह्णामीति
तत्प्रतिगृह्य विष्टरोऽसि क्रुषीणां तु त्वमानं वरुणस्य च रुद्रस्य ब्रह्मणो विष्णोः रपितिष्ठाभिसर्वदेत्युत्तराग्रे विष्टरे उपविशेत् ततः
पादं प्रतिगृह्य तां प्रतिगृह्णामीति वरः ततः कन्यापितावरपादौ प्रक्षाल्य पत्नीचोदकं दद्यात् पृथिव्यां यात्रितीर्थानि तानि ती
र्थानि सागरे तु सागरे सर्वतीर्थानि पदे पूज्यस्य दक्षिणे इति मंत्रेण ततो गंधदूर्वाक्षताफलपुतमर्घ्यं ३ ततो प्रतिगृह्य तामि
ति दद्यात् ततो वरः मित्राय नम इति मधुपर्कमीक्ष्य प्रतिगृह्णामीति स्वांजलौ गृहीत्वा तत्पात्रे वामहस्तं कृत्वा दक्षिणां गुच्छकं
निष्ठिकाभ्यां मधुपर्कमालोड्य वस्त्राभ्यां नम इति पूर्वरुद्रेभ्यो नम इति दक्षिणे आदित्येभ्यो नम इति पश्चिमे विष्ट्रेभ्यो देवेभ्यो
नम इत्युत्तरे भूतेभ्यो नम इति उर्ध्वं मधुपर्कं क्षित्वा गोकर्णां कृतिहस्तेन त्रिः प्राश्नीयात् ततः अमृताय नम इत्याचम्य यशसे-

प. प्र.
२

२६

अथियेनमइतिपुनराचम्यः लोकिकोदकेनाचमेत् ततोदातागोर्गोर्गोः प्रतिगृह्यतामितिदद्यात् ततोवरः प्रतिगृह्णामीतिप्रति
गृह्य रुद्राणांमात्रेचसूबांदुहित्रेआदित्यानांस्वस्त्रेअमृतस्यनाभ्यैगवेनमः उदकंपिबतुतृणंभक्षयत्वित्युक्तागामुत्सृजेत्
ततोदातावस्त्रालंकारगंधमात्याद्यैर्वरमर्चयेत् ततः प्रत्यंड्युखोवरः प्रांड्युखाकृतगौरीपूजायाः कन्यायाः अंतःपदंधृत्वा स-
लग्नेतमपसार्यस्वरंनिरीक्षेत् सुलग्नंपाणिग्रहणंकेचिदिच्छेतिमुखदर्शनोत्तरंमग्निप्रतिष्ठापनं ततः कन्यादानमिति हरदत्तः
स्वरनिरीक्षणान् पूर्वमग्निप्रतिष्ठापनमिति रुद्रधरः कन्याप्रतिगृहोत्तरमिति नारायणवृत्तिः अथकन्यापिताउदंड्युखः
स्वदक्षिणेपत्नीमुपवेश्यकुशापाणिराचम्यदेशकालोसंकीर्त्य ममसमस्तपितृणांनिरतिशयस्नानंदं ब्रह्मलोकावास्यादिकन्या
दानकल्पोक्तफलवाप्तये नैनवरेणास्थौकन्यायामुत्पादयिष्यमाणसं तत्याब्राह्मपक्षेद्वादशांवरां प्राजापत्येष्टावरान्ष्टपरान्
पुरुषान्पवित्रीकर्तुमात्मनश्चलक्ष्मीनारायणप्रीतये ब्राह्मविवाहविधिना प्रजापत्ये प्राजापत्यविधिना वालं कृतकन्यादानमहंक
रिष्ये इत्युक्तापठेत् कन्यांकनकसंपन्नांकनकाभरणैर्युता दस्यामिविष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकंजिगीषया विश्वंभरः सर्वभूताःसा
क्षिण्यः सर्वदेवताः इमांकन्यांप्रदस्यामिपितृणांतारणाग्रचेति ततः कांस्यपात्रेवरहस्तोपरिवधूहस्तोन्यस्वरहस्तेस्वप्रो-
क्षितमस्तु शिवा आपः संतु सोमनस्यमस्तु इत्युक्ता कन्यातारयतुपुण्यंवर्धतां शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्र

संपदस्तु पुण्याहं भवंतो ब्रुवंतु ॐ पुण्याहमिति विप्राः स्वस्ति भवंतः श्रीरस्त्विति भवंतः ततो अमुकं प्रवंरावितामुकगोत्रोत्पन्नामु-
 कनामाहं मम समस्तपितृणामित्यादिलक्ष्मीनारायणप्रीतय इत्थं तं प्राग्वदुक्तामुकगोत्रस्य मुकनाम्नः प्रपौत्रायां मुकनाम्नः पौत्रा-
 यमुकनाम्नः पुत्राय अमुकनाम्ने वराय श्रीधररूपिणे कन्यार्थिने अमुकगोत्रां आमुकप्रपौत्रीं अमुकपौत्रीं आमुकपुत्रीं मम आमु-
 कनाम्नीं कन्यां राजापतिदेवत्यां यथा शक्त्यलंकृतां प्रजोत्पादनार्थं तुभ्यमहं संप्रददे. इति कुशयवयुतं जलं कन्याहस्ते वरहस्ते दद्यात्
 सहधर्मचरणार्थमिति प्राजापत्ये संकल्पः. मयापि दत्तेति कन्यामातापि वदेदित्यास्तिकाः ततो वरः प्रतिगृह्णहामिस्वस्तीति वदे-
 त् ततः कन्यापिता एव त्रिः संकल्पयेत् गौरी कन्यामिमां भो त्वं यथा शक्तिविष्णुषितां गोत्राय वर्मणे तुभ्यं मया दत्तं समाश्रय क-
 न्ये ममाद्यतो भूयाः कन्ये मे देवि पार्श्वयोः कन्ये मे पृष्ठतो भूयास्त्वहानामोक्षमाप्नुयात् मम वंशकुले जाता पालिता वत्सराष्टकं तु-
 भ्यमेवं मया दत्ता पुत्रपौत्रप्रवर्धिनीति पठेत् ततः कन्यादानप्रतिष्ठार्थं इदं सुवर्णं गोमिथुनं सदक्षिणं संप्रददे इति दद्यात् शक्तौ स-
 त्यांताम्यकां स्य पात्रगवाम्बदासिदासादि दद्यात् कन्याबांधवाश्च पोतकंदद्युः होमांते यो वनकदानमिति केचित् ततः पात्रस्थ क-
 न्यादानोदकेन बध्नु वरयो रभिषेकं कुर्युः ततः श्वतुर्वारं पंचवारं वा बध्नु वरो सूत्रेणा वेष्ट्य उपरितनमथो मार्गेणाधस्तनवोपरिनि-
 ष्कास्य त्रिगुणं पीतं च कृत्वा हरिद्रापूर्णास्तुकांचनं बध्नाधस्तनं नरहस्ते उपरितनं बध्नुहस्ते कंकणं बध्नीयात् येन बद्धो बलीराजादा-

नवेन्द्रो महाबलः तेन त्वामपि बधामि रक्षे माचल माचलेति ततो दुग्धाद्राक्षतां रोपणं बधुवरो कुर्यात् तत्रादौ बध्ना ततो वरेण त
त्र सन्नाः भृगाय नमः यज्ञाय नमः श्रिये न० धर्माय न० प्रजापतये० यशसे नमः इति ततः प्राङ्मुखोऽपविश्य चस्त्रद्वयं कन्यायै दद्या
त् साचपरिदद्यात् ततो मांगल्यं तं तुष्टानेन मम जीवनहेतुना कंठे बधामि स्रग्भगे त्वं जीवशरदांशतमिति सौभाग्यं तं तु बधुगले बधीयात्
अत्र कंकणबंधनं इति केचित् भूषणैश्च बधुं भूषयेत् ततो हरिद्राखंडयुतानि पंचपंच पूगानि आचारा लडकयुतानि पात्रे निधाय तत्र उ
भाभ्यां बधुवराभ्यां गणपतिरां वाहनादि दक्षिणां तैः षोडशोपचारैः पूजाकार्या ततः पुरोहितः तत्र तानि हरिद्राखंड लडक पूगी फ
लानि बधुवरयोः प्रावरणं च पल्लवे गणपतिं स्मरन् बधीयात् ततो बधुतंदुलपुंजेषु महालक्ष्मीं पार्वतीं शैवीं पूजयेत् तद्यथा मम
सौभाग्यप्रोत्थर्थं मिद्रापयादिपूजनं करिष्येति संकल्प्य पूजनं कृत्वा प्रार्थयेत् देवीद्राणि नमस्तुभ्यं देवेन्द्र प्रियं मामिनि विवाहभा
ग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे प्रार्थयेत् ततो वरो बधुं गृहीत्वा पूर्वकृतवेद्यां प्राङ्मुखोऽपविशेत् तत्र अन्यासवासिनी रेशान्यामं
गलकुंभमलं कृते मणिपूणं उत्तरतो दृष्टुं पले पन कृते स्थापयेत् ततो वरो विवाहहोमं कुर्यात् तद्यथा देशकालौ स्मृत्वा अस्यां पर
णीतायां भार्यात्वासिध्यर्थं विवाहहोमं करिष्ये तदंगस्थं डिलो छेपना दग्निप्रतिष्ठापनार्थं पूर्ववत्कृत्वा अग्न्याधानं अन्वाधानं कु
र्यात् अस्मिन् विवाहे कर्मणि देवता परिग्रहार्थं मन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य अस्मिन् न्वाहिते न्मावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यत

मुक्ता अत्र प्रधानं त्रिरग्निपवमानं अग्निं प्रजापतिं चाज्येन अर्यमाग्निं वरुणाग्निं पूषाग्निं प्रजापतिं च लाजद्रव्येण शोषेण स्विष्टकृ-
तमित्यादिसद्यो यक्ष्ये इत्यंतमुक्तां प्रजापतये स्वाहेति समिद्धयं हुत्वा इध्मा बर्हिः सन्नत्तपरिसमूहपरिस्तीर्य पर्युक्ष्य प्रोक्ष-
णीं सुवंप्रणीतां आज्यपात्रं इध्मा बर्हिषी चासाद्य पवित्रकरणं द्याज्यभागांतं कुर्यात् ततः इदमुपकल्पितद्रव्येण तस्यैतस्यै देवतायै-
नममेति आचो र्यात्ततः अग्नये पवमानाय स्वाहेति त्रिः अग्नये प्रजापतये च हुत्वा प्रत्यंडं स्वस्तिष्ठन् बंधवः सांगुष्ठपाणिं गृणहा-
ति भगोर्यमात्तसविता देवामत्यं पुराददुः तव हस्तं स्वहस्तेन गृणहामि स भगा भवेति मंत्रेण ततः स्वस्थानो पविश्य बंधवजलिमुप-
स्तीर्य तत्र कन्या भ्रातान्यो वा द्विर्लाजान्वपति ततो हविरवन्नंच प्रत्यभिघार्य अर्यमाग्नये स्वाहेति जुहुयात् ततो बंधुना सह अग्नि-
मुदकुंभं च प्रदक्षिणां कुर्यात् तत्र मंत्राः अराद्रचक्षरपतिभिः शिवाचक्रमनास्तया स्रवर्चाः पूत्रसूदेव कामाचक्षरवदा भवेति
ततो गृहीता मेव बधूं उत्तरतो ग्नेर्दक्षिणेन यदा शमानमारोहयति चित्रसौम्यगुणैर्युक्तावीरसूत्रं वसुभवे अशमानमिममारोह भवास्ये-
वमपि स्थिरेति मंत्रेण गृहं त्रिर्होमादि अशमारोहणांतं कृत्वा चतुर्थीमाहुतिं शर्पेण तूष्णीं मभाप्रं प्रजापतये नम इति हुत्वांतरतः उदकसंस्था-
न सप्तमं दुडुं जांकृत्वा बधूः दक्षिणेन पदावरः सप्तपदानि क्रामति इष्टये नमः प्रथमं उर्जे नमः द्वितीयं रायस्योषायेति तृतीयमायोभयारे-
ति चतुर्थं प्रजाभ्य इति पंचमं ऋतुभ्य इति षष्ठं सखिभ्य इति सप्तमं ततः सप्तमे पदे पुरोहितो द्वयोः शिरसि सन्निधाय पूर्वकुंभोदकेन आ-

अपल्लवैरभिषिंचेत् ततः सूर्यमुदीक्षस्वेत्युक्त्वा बधूः सूर्यायनमइतिसूर्यं पश्येत् दिने विवाहे रात्रौ ध्रुवं मुदीक्षस्वेत्युक्त्वा बधूः ध्रुवा
 यनमः ध्रुवं पश्येत् ततोऽस्विष्टकृतादि होमशेषं समाप्य गांस्तु वर्णं च दक्षिणां संकल्प्य भुञ्जीयात् ततोऽभ्यर्च्य द्वादशरात्रं वा अक्षरलेखणा
 शिनो ब्रह्मचारिणा बलं कुर्वाणा बधूः शायिनो दंपती स्यातां तैलाक्षतचंदनादियथाचारं कुर्यात् ततः चतुर्थदिने कन्यापिता दशकालो
 स्मृत्वा कृतस्य कन्याविवाहस्योत्तरांगत्वेन वरस्य वरपक्षीयाणां यथाविभवं वस्त्रैः पूजनं करिष्ये वरमात्रे वंशपात्रदानं करिष्ये तदंग
 णेशपूजनं स्वस्तिवाचनं च करिष्ये इति संकल्प्य वरं वरपित्रादींश्च वस्त्रैः संपूज्य षोडशलघु शर्प वंशपात्रपतिमायां फलतंदुलपुंजे वा उ
 ग्रामहेश्वराभ्यां नम इत्युग्रामहेश्वरो संपूज्य प्रार्थयेत् ऐरणी त्वमुमा देवी महेशो गिरिजापतिः अतस्त्वां पूजं यिष्यामि तैरणीं सर्वकाम
 दां सर्वस्वां त्वसदीपां च शर्पे षोडशाभिर्युतां वरमात्रे प्रदास्यामि कन्यादानस्य सिद्धये इत्युक्त्वा कृतस्य कन्यादानस्य संपूर्णफलप्राप्त्यर्थं
 इदं वंशपात्रं वरमात्रे संप्रददेन ममेति पठेत् वंशो वंशकरश्चैव वंशो वंशविवर्धनः अनेन वंशदानेन तुष्टोऽऽत्थिं करोतु मे वंशपात्रमि
 दं पुण्यं वंशजातसमुद्भवं दानानामुन्नमं दानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे इदं ते चित्रकुर्वन्ति ततः कन्यापिता यदि अष्टवर्षाभवेत् कन्यापुत्रवत्पा
 लिता मया इदानीं तु मया तुभ्यं दत्ता स्त्रेहेन पालिता इति वरांके बधू सुपवेशयेत् ततो वंशो यांनेन बध्वा सह ग्रहं गत्वा तत्र श्रिये संपूज्य स्था
 पितानां मातृणां मंडपदेवतानां च पूजां कृत्वा विस्तृत्य वस्त्रयंत्राणि ककणमोक्षौ कृत्वा विप्रान् पूजयेत् इति गागात्मं दृक्ते बाळाजीप्र

भुवर्त्यकारिते कायस्थधर्मदीपे विवाहप्रयोगः . अथ संस्कारत्वादत्येष्टिप्रयोगः . अंत्येष्टिस्त्रिविधामाश्वीये ॥ पूर्वोक्ति-
यामध्यमा तथा चैवोत्तराः क्रियाः . विप्रकाराः क्रियाद्येतास्तासां भेदं शृणुष्वमे . आदाहाद्वादशाहचमध्येयाः स्युः क्रियानृप-
ताः शक्तामध्यमा मासि मास्येको द्विष्टसंज्ञिताः . प्रेतपितृत्वमापन्ने सपिंडीकरणादनु . क्रियंतेयाः क्रियाः पुत्रप्रोच्यंतेतानृपो-
त्तराः . पितृमातृसपिंडेश्च समासक्तिगतैस्तथा . तत्संघातगतैश्चैव राज्ञावाधनहारिणा . पूर्वामध्याश्वकर्तव्याः पुत्राद्यैरेवचो-
त्तराः . आद्याहमारभ्यावयवपिंडदानकालवत्यंतक्रियाः पूर्वाः . महिकोद्विष्टमास्यो नाद्विकसपिंडीकरणांताः मध्यमाः आ-
द्विकश्चाद्भुमारभ्यषण्णवतिश्चाद्द्विरूपा उत्तराः . तत्र पूर्वमध्ययोर्धनग्राहिणां सपिंडानां सोदकानां चाधिकारः . उत्तरास्तपुत्रादी-
नामेव तेन भागिनं यादर्थेन ग्राहिणोपि और्ध्वदेहिकपुत्रत्वे सपिंडीकरणांतमावश्यकं नाद्विकादि एवंपितृव्यमातृत्वादितपेणम-
पिनावश्यंतेषामप्युत्तरक्रियांत्वात् . पुत्रपौत्रप्रपौत्राभावौर्ध्वदेहिकाधिकारिणः . तत्कर्तव्यं च संक्षेपत उक्तं कल्पांतरे ब्राह्मे न कदा-
चित्त्वगोत्रायश्चाद्द्विकार्यमगोत्रजैः न समाप्तं तस्यापि कर्तव्यं ब्रह्मचारिणः . श्राद्धादिमातापितृभिः न तु तेषां करोतुसः . नित्यं गुरुकु-
लस्थस्य गुरुः संब्रह्मचारिणः . निरन्यथे सपिंडेतु मृते सति यदानीतः . तदशौचं पुराचीर्त्वा कुर्यात्तत्सिद्धवत्क्रियां . यतः किंचिच्चकर्त-
व्यं न चान्येषां करोतिसः . गुरुः करोति शिष्याणां पिंडं निर्वापणं सदा . कृत्वा तत्पितृकाशौचं स्वजातिविहितं च यत् . भ्रातृभ्रातास्वयं

चक्रेतद्धार्यान्वेनविद्यते तस्यभ्रातृसुतश्चक्रेयस्यनास्तिसहोदरः दत्तानां चाप्यदत्तानां कन्यानां कुरुते पिता चतुर्थे हनिता स्तेषां
 कुर्वीरन्सुसमाहिताः मातामहानां दौहित्राः कुर्वन्त्यहनिचापरे तेपितृषां प्रकुर्वन्ति द्वितीये हनि सर्वदा जामातुः श्वशुरश्चक्रेते
 षांतेपिचसंयताः मित्राणां दशपत्यानां श्रोत्रियाणां गुरुस्तथा भागिनेयसुतानां च सर्वेषां च परेरुचिः श्राद्धं तु कार्यं प्रथमं स्नात्वा-
 कृत्वा जलक्रियाः मृतेरास्त्रिसपिंडे तु निरपत्ये पुरोहितः मंत्री वा तदशौचं तु कृत्वा पश्चात्करोति सः ब्राह्मणस्त्वन्यवर्णानां न करो-
 तिकदाचन कामाक्षीं प्राद्व्या द्वापि कृत्वा तज्जामितां व्रजेत् पुत्राः कुर्वन्ति विप्रस्य क्षत्रविद्भूदयो नयः सतादृशेभ्यः पुत्रेभ्यो न
 करोति कदाचन स्वमाता कुरुते तेषां वेपितस्याश्च कुर्वतां इति चतुर्थं इति कन्या चैकतां तदन्वतुर्थे हनि सर्वानेव यवपिंडान्
 समर्पयेदित्यर्थः एवमग्रेपिज्ञेयः दक्षिणोत्प्रास्त कन्यादिद्वारापि दशाहपर्यंतमेव यवपिंडान् चकारयति तत्र विवाहश्च शानयो
 ग्रामिं प्रविशतादिति स्मृतिसंचारे मूलं कन्यादीनामपि कर्मानधिकारः स्वाशौचादधिरेव तत्रापि पुत्रेषु विद्यमानेषु नान्येन वाचये-
 त्स्वधामिति वचनात् त्रिविधक्रियायां पुत्रस्यैवाधिकारः स च औरसो दत्तको वा दत्तौरसे तदेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रह इति कलौ पुत्रां
 तरुपरिसंख्यानाम् एवं च औरसपुत्रसत्त्वेपि दत्तकस्यैवाधिकार इति केचित् अन्ये तु पुत्रपदं पुत्रप्रपौत्रयोः उपलक्षणं तेषु प्र-
 पौत्रेषु फलदत्तकस्य नाधिकार इत्याहुः पुत्रस्य च अनुपनीतस्याप्यधिकारः अनुपनेतापि कुर्वति मंत्रवत्पैतृमेधिकां ययसोक्त-

गा. का.
३०

तच्चूडस्यायद्विचस्यात्रिवत्सर इत्युक्तेः तत्रचमंत्रोच्चारणं गुरुद्वारा नाभिव्याहारयेद्ब्रह्मस्थधानिनयनादत इत्युक्ते सर्वाभावे
धर्मपुत्रोवाकार्यः अपुत्रेण सतः कार्योयादृक्तादृक्प्रयत्नतः पिंडदानक्रिया हेतोर्धर्मसंस्थापनायचेति व्यासोक्तेः अवमरणस
मयेदानान्युक्तानि आसन्नमृत्कनादेयागोः सबत्सांतु पूर्ववत् नदायदिनशक्नोति दातुं वैतरणीं तु गाम् शक्तान्योरुक्तदानत्वात्
दद्याच्छ्रेयोमृतस्य तु उत्क्रांत्यादीनि दानानि दशदद्यांमृतस्य तु गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यंगुडानितु रौप्यं लवणमित्याहु
र्दशदानान्यनुक्रमात् गारुडे तुलसीं सन्निधौ कृत्वा शालग्रामशिलां तथा तिललोहं हिरण्यं च कार्पासं लवणं तथा सप्तधान्यशि
तिर्गावराकैकैपावनं स्मृतं तिलपात्रं यथाशक्ति शय्यादानं च कारयेत् अथ प्रायश्चित्तप्रयोगः पुत्रादिना सन्नमृत्कं पित्रादिज्ञात्वा
षडब्दं त्र्यब्दं सार्धाब्दं वा प्रायश्चित्तं कारयेत् यथा सप्तपञ्चत्रीनेकं वा विप्रं पर्वदमुपवेश्यार्द्रवासास्वर्णरौप्ययोर्निष्कं तदर्धं वा गोस्त
च्चतुर्गणं वा वृषस्येत्येवं वृषगोष्टृषण्मूल्यानि धाय साष्टांगं प्रणम्यतेः किंते कार्यमिति पृष्टो मम जन्म प्रभृत्यद्ययावत् ज्ञाताज्ञात-
कामाकामसकृदासकृत्कायिकवाचिकमानसिकसांसर्गिकस्पृष्टास्पृष्टभुक्ताभुक्तापीतापीतसकलपातकातिपातकोपपातकं स
करीकरणमलिनीकरणअपात्रीकरणजातिभ्रंशकरणप्रकीर्णपातकानां मध्ये सप्तावितानां निरासार्थमनुग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तमुप-
दिशंतु भवतः इत्युक्ता सर्वधर्मविविक्तारोगोत्तारः सकला द्विजाः मम देहस्य संशयि कुर्वंतु द्विजसत्तमाः मया कृतं महाघोरं ज्ञा

प. प्र.
२

३०

तमज्ञातकिंत्विषं प्रसादः क्रियतां मयं शभानुज्ञां प्रयच्छथ पूज्यैः कृतं पवित्रो हं भवेयं दिजसत्तमैः इति पवेत् शृणुयाद्वा पुत्रादिस्त-
स्येत्यादिवदेत् ततः सप्त्यास्तस्य तु शक्त्यनुसारेण प्रायः श्वित्तमनुवादकाग्रैव देयुः ततः आचाराभिबंधपुस्तकस्यानुवादकस्य च पूजां-
कृत्वा तस्मै दक्षिणां पापांनुसारेण दद्यात् ततः सप्त्याः अमुकेन प्रायश्चित्तेन पूर्वोत्तरांगयुतेन यथाशक्ति प्रत्याम्नाय द्वाराचीर्णं नत्वं शू-
त्यो भविष्यसीत्यनुवादकाग्रैर्विर्बदेयुः शोध्यस्त्वनुग्रह इत्युक्त्वा नद्यादौ गत्वा चम्य देशकालोस्मृत्वा मम जन्म प्रभृतीत्यादि निरासार्थं
मित्यंतमुत्कप्रसभ्योपदिष्टं ममुकप्रायश्चित्तं पूर्वोत्तरांगयुतममुकप्रत्याम्नायद्वारा यथा कालं करिष्ये इति संकल्प्य यानिकानि च पापानि ब्र-
ह्महत्यासमानि च केशानाश्रित्य तिष्ठन्ति तस्मात्केशान् वपाम्यहं इति कंक्षोपस्थचर्ज्यं केशं श्मश्रून् स्वप्निवापयित्वा आयुर्बलमिति-
दंतधावनं कृत्वा तूर्णान् स्नात्वा चम्य भृदमांदायै अष्टदिक्कनिःक्षिप्य शोषां सवांगे संक्षिप्य कुशोदकेन स्नात्वा चम्य गोमयदधिदुग्धघृ-
तकुशोदकैः स्नात्वा आचम्य वासः परिधानं तिलकं च कृत्वा गवामंगेषु तिष्ठन्ति सुवर्जनि चतुर्दश यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके पर-
त्रचेति गोदानं कृत्वा महाविष्णुप्रीत्यर्थं चतुर्नादियुग्मान्यामात्रानि दत्त्वा आज्यहोमं कुर्यात् स्थंडिलादिं मग्निप्रतिष्ठांते न्वाधानां
तं समिद्वयहोमांते इध्वा बर्हिषी सचरथ परिसमूह्य परिस्तीर्य परिषिच्य प्रोक्षणीं स्क्रवं प्रणीता आज्यपात्राणि स्थाप्य पवित्राणि अ-
ज्यसंस्कारांते मखं संमृज्याग्निं विमृज्य प्रधानहोमं अग्नये वायवे सूर्याय प्रजां प्रतये नम इति सप्तविंशतिं कृत्वा समंकृत्वा चा-

जुहुयात् विष्णवे ब्रह्मणे चंद्राय इन्द्राग्निभ्यां अग्नये वायवे सूर्याय प्रजापतये अग्नये स्विष्टकृते नम इति दशाहुतीर्ह
त्वाघतग्रहणं करिष्ये इति ग्राह्यणामृत्वा तूष्णीं पिवन् विप्रदारा होमं केचित् स्त्रीशूद्राणां न होमः ततः प्रत्याम्नायेः प्रायः श्रि
त्तंसमाप्नोत्त होमो विष्णुः श्राद्धमतः गोदानं च कृत्वा पूर्वोक्तदशदानानि कुर्यात् गोमंत्र उक्तः सर्वसस्याश्च भूमिर्वराहेन समु
द्रता अनंतसस्यफलदात्यतः शांतिं प्रयच्छमे महर्षे गोत्रसंभृता तिलानां हिरण्यगर्भमिति हिरण्यस्य कामधेनोः समुद्रतः स
र्वकतुषु संस्थितं देवानामाज्यमाहारोत्यतः शांतिं शरण्यं सर्वलोकानां वाससः सर्वदेवस्य धान्यं सर्वप्रीतिकरं महत् प्राणिनां
जीवनोपायमतः ० तथारसानां प्रवरः स देवेक्षरसो मतः समतस्माच्छुष्मां लक्ष्मीं ददस्व गुडसर्वदा गुडस्य प्रीतिर्यतः पितृणां
तु विष्णुशंकरयोः सदा शिवनेत्रोद्भवमित्यमतः ० रौप्यस्य यस्मादन्तरसाः सर्वे नोत्कृष्टा लवणं विना शंभोः प्रीतिकरमित्य
मतः ० लवणस्य ततो वैतरणीं दद्यात् मम यमद्वारस्थ नदी सरवोत्तारण द्वारा सरवप्राप्त्यर्थं वैतरणीदानं करिष्ये गोविप्रं
च संभूज्य गोपुच्छं गृहीत्वा पूर्ववत्कुलमुच्चार्य माधेनुं हेमशृंगाम्रौप्यरवुराम् कांस्यदोहनां कृष्णावस्त्रां घंटायलं काराम् तुभ्यमिमां
संप्रददेन ममेत्युक्त्वा यमद्वारे महाघोरे घोरा वैतरणी नदीं तर्तुं कामोददाम्येतां तुभ्यं वैतरणी नदीं इति पठेत् ततः प्रतिगृहीता
यां धेनुके त्वं प्रतीक्षस्व यमद्वारे महाभये विति तीर्षुरहं देवी वैतरण्यै नमोनमः इति पठित्वा विसर्जयेत् मोक्षं देहि तृषी केशमो

क्षंदोहिजनार्दन मोक्षधेनुप्रदानेन मुकुंदाप्रियतांनयेति मोक्षधेनुं रोहिकामुष्णिकंयच्चसप्तजन्मार्जितंऋणं तत्सर्वं सिद्धिमा-
यातु गाम्मेतां ददतो ममेति ऋणधेनुं अन्यजन्मार्जितं पापमनोवाकायकर्मभिः तत्सर्वं नाशमायातु गोप्रदानेन केशव पापधेनुं द-
द्यात् अथ दुर्मरणो प्रायश्चित्तं तत्र चांडालादि हते तदिष्टासंतकृच्छ्राति कृच्छ्रं चांद्रायणतारणानि रजस्वलासूतिकांत्यस्पर्शस्तृच-
हतेचकृच्छ्राब्दः उर्ध्वोच्छिष्टो धरोच्छिष्टो भयोच्छिष्टश्चांडालश्चक्रव्यादस्य शरीरवद्दामरणे शवे कृमिकीले द्रवे चीन्ष इ पंच दश कृच्छ्रा-
न चान्द्रायणं अंत्यजस्पर्शः कृच्छ्राब्दमेव प्रपाते विषेवानव कृच्छ्राः शृंगीविप्रचोरा ये रात्र्यघाते शवे पयुषिते कृच्छ्रायं अशौच्य-
मरणे प्येवं छंदोगपरिशिष्टे दुर्बलं स्नापयित्वा शब्दं चेत्ताभिसंवृतं दक्षिणाशिरसाभूमौ बहिष्कृत्यानि धापयेत् घृते न प्रयत्ननात्मा-
व्यशक्तवस्त्रोपवीतिनं चंदनोक्षितं सर्वो गेहमनोभिर्विष्णुषितम् हिरण्यसकलान्यस्य स्निह्यत्वा त्रीयेषु समसु मुरखेष्वपि पिधा-
येन निहरेयुः सत्प्रदयः सप्तछिद्राणि तत्रैव ऋणेनेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यं शकलं न्यसेदित्यन्यत्रोक्तं आम्नपात्रसमादाय प्रेतमधि-
पुरःसरं एकाग्रं च्छेत्तस्यार्धमर्धं प्रत्यस्तृजे द्रवि उर्ध्वमादहनं कार्यमासीनो दक्षिणामुखः सव्यं त्वन्वाच्य शनकैः सति न्यैः पिंडदा-
नवत् अथ पुत्रादिराप्त्युक्त्या हारुचर्यमहत् ततोत्तानं निपात्येनं दक्षिणाशिरसं मुखे उत्तानत्वं द्विजानां तु अन्येषां तु त्र्यधा मुखत्वं
अथो मुखो दक्षिण दिक्चरणस्तु पुमान् उत्तानदेहानारी तु सपिंडैरेषिबधुभिरित्यादिपुंरा उर्ध्वदेहिकशिरो मणो निरग्निकन्तुचितो परि-

प्रेतमुत्तरशिरस्कं अधोमुखं दक्षिणशिरस्कं उत्तानं वा स्थापयेत् आवासध्याग्निना तु दक्षिणशिरस्समुत्तानं आहिताग्निस्तु प्राक्शि-
रस्समुत्तानमिति व्यवस्था एवमेव पितृमेधपद्धतौ अत्र दाहे अमंत्रत्वं निषेकादीनीति या पुत्रिकेति वाराहात् अथ प्रयोगः
पुत्रादिः अत्यामन्नपितुः मृतौ कृष्णादिनामजपं कृत्वांकारयित्वा वामृतं ज्ञात्वा सपिंडाः वृद्धाः मुक्तकेशाः शवं प्रच्छाद्य दाहदेशं नयेयुः
दाहदेशो ग्रामादाग्रेऽप्योदिशि ततः पुत्रादिः मृतस्य ऊर्ध्वाधोच्छिष्टदेहिकाधिकारमित्यर्थं कृच्छ्रत्रयं संकल्प्य ततः कक्षोपस्थव-
र्जं वपनं कृत्वा वाससः त्रिभिर्भूमिः शिरः प्रक्षुतिं अंगुलिपर्यंतं पादतलवर्ज्यं प्रेतं माच्छाद्य चतुर्थभागे तस्य स्थित्वा तेनात्मन-
उत्तरीयं कुर्यात् दाहशाहान्तं प्रेतकृत्ये तदेव धार्यं ततः पुत्रादिः अपसव्येन देशकालोऽस्मृत्वा आसुकगोत्रस्य ममं पितुः असुकप्रे-
तस्य प्रेतत्वं विमोक्षार्थं और्ध्वदेहिकं करिष्ये इति संकल्प्य प्रेतं प्रक्षाल्य वपनं कारयित्वा पुनः प्रक्षालयित्वा सुगंधिद्रव्येण अ-
नुलेपयेत् ततः शक्रदिदेशोपंच भूसंस्कृते कव्यादाग्निसंज्ञक मग्निं प्रज्वाल्य गंधमात्यैः संपूज्य तस्य मुख्यसप्तछिद्रेषु हेमशक-
लान् तदभावे आज्यं वा सिस्वानववस्त्रं बेष्टितं घृताक्तं कृत्वा चितौ उत्तरशीर्षं मधोमुखं पुरुषमुत्तानां स्त्रियं निपात्य असौ परलो-
काय स्वाहेति तूष्णीं वाज्याहुतिं दत्त्वा शिरस्थाने सिंदद्यात् मंत्रस्तु वाराहे कृत्वा तु दुष्कृतं कर्म जानता वाप्यजानता मृतकाल-
वशां प्राप्य नरपंचत्वमागतं धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमायुतं देहेयं सर्वगात्राणि दिव्यान् लोकान् सगच्छतु ज्वलमानं महा

वन्हिंशिरस्थाने प्रदापयेत् . चतुर्वर्णेषु संस्थानमेवं भवति पुत्रिके चतुर्वर्णोक्तिरनुपनीता द्विजपरा क्रियानिबन्धे गारुडे त्वन्ये
मंत्रा उक्ताः . त्वं भूतकृज्जगद्योने त्वं लोकपरिपालक उक्तः संहारकस्तस्मादेनं स्वर्गं मृतं नयेति ततः किञ्चिच्छवेदग्धे सजलं कुंभमा
दाय पादतो प्रदक्षिणं त्रिः परिक्रम्य विरश्मना कुंभं भित्वा कुंभं क्षिप्त्वा अवे स्य माणा बालपुरः सराजलंगत्वा पूर्व धृतं वस्त्रं प्रक्षाल्य
पुनः धृत्वा वामनामिकया जलम्प्रालोढ्य वृद्धात्माः स्नात्वा तीरे दर्शपाषाणनिधाय क्रजुदर्शितिलजलपूर्णां जलिकां पृथग्गोत्रा मुकः प्रेत
शर्मणा एषं ते तिलांजलिरूपं तिष्ठतु . उपतिष्ठतामिति वा सर्वे दक्षिणा सुरवासकृतस्त्री मातुलराज्ञां उदकदानं कृता कृतं . क्लीबपतृगः
भर्तृपति तैरुदकं न कार्यं ते भ्योप्यन्ये न त्वेयं एवं त्रिंशत्पंचदश्यादिनानि प्रत्यहं दद्यात् प्रत्यहमेकं घृद्विकं घृद्विर्वाकायाः . ततो बालपुरः
सराजलादुत्तार्याधो दशषष्ठं निष्पीड्य गृहं द्वारि स्थित्वा त्रीणि निबपत्राणि विदस्था चम्य गोमयसर्षपघृषां बुदूर्वाग्निमग्निं स्पृश्या
श्मनि पदं निधाय गृहं प्रविशेयुः वृद्धाः शाके पनीदकं न कुर्युः . ततो मृन्मयपात्रद्वये एकं काहं त्र्यहं वा प्रेताय स्नाहोति जलं प्रिवदमिति
क्षीरं दद्यात् दशरात्रेति हेमाद्रौ प्रत्यहं भूमौ कर्ता भोजनसमये न संकल्पयेत् ततस्त्र्यहं मुपवासः कृतलब्धा भनो वा अधः शय्या
सर्वेषां यावदाशौचं प्रथमतः तीयसप्तमदशमेषु ज्ञातीनां सह भोजनं तच्च दिव्यं च न रात्रौ अस्थिसंचयनं तच्च प्रथमद्वितीयतृ
तीयचतुर्थसप्तमनवमेषु शूद्राणां विशेषतो दशमे हित हुत्तरंतु औमार्कं मंदतिथिषु एकं पादद्विपादत्रिपादकर्तृ नक्षत्रवर्ज्य दि-

नेकार्यं कर्त्ता देशकालौ स्मृत्वा अस्मत्पितुः अमुकगोत्रस्य अमुकप्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्त्या उत्तमलोकं प्राप्स्यर्थं अस्थिमन्त्रयश्चा-
 त्थं करिष्ये इत्युक्त्वा इह लोकं परित्यज्य गतोऽसि परमां गतिं मनसा वायुरूपेण प्रेतं त्वात्मनियोजयेत् अमुकप्रेते दंते आसनमुपति-
 ष्ठातां एवमर्घ्यं गंधं पुष्पं धूपं दीपं आच्छादनं उपतिष्ठतां एव क्रव्याददेवताभ्यः प्रेताय तत्सर्वं विभ्यश्च व्रीण्यामान्मानि दत्वा घृतक्षीरोद-
 कौश्चित्प्रोक्ष्य प्रलाशशारवयाविते र्भस्मवोत्थांशुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां शिरस उरसः पाण्योऽपार्श्वयोः पादयोः अस्थिन्यादाय पंचगव्येन
 गंगोदकेन प्रक्षालनं गंधाद्यर्चितानि क्षौमेणावेष्ट्य नवकुंभे निधाय शरावेणादिकृत्वा तत्रावकाशमीपद्यपलाकायुतं कुंभं नवं सं-
 स्थाप्य क्रव्याददेवताभ्यः प्रेताय तत्सर्वं विभ्यश्च निवेद्य कुंभेषु पिंडान् दद्यात् नमः क्रव्यादमुख्येभ्यो देवेभ्य इह सर्वदा स्म-
 शानवासिनो देवाः शवानां परिकीर्तिताः तेभ्यो न मुदककुंभमक्षय्यमुपतिष्ठतु ये च स्मशानदेवास्युभयैर्गर्भतः सनातनाः ते स्मत्सका-
 शाद्गृहं तु बलिमष्टांगमक्षयं प्रेतस्यास्य शृङ्गाहो कान् प्रयच्छंतु च शाश्वतान् अस्माकमायुरारोग्यं कृतवंच ददताच्चिरं इति मं-
 त्रेण स्मशानवासिभ्यो मध्यमं प्रेताय तदक्षिणे तत्सर्वं विभ्यश्च दत्वा स्थायात् शिष्टान्यस्थीनि गंगायां क्षिपेत् तत्प्रयोगस्तु हे-
 मश्राद्धं तर्पणं च कृत्वा अस्थीनि पंचगव्येन प्रोक्ष्य हिरण्यमधुतिलैः संयोज्य मृत्पिंडे निधाय दक्षिणामुखः नमोऽस्तु धर्मायै-
 ति जलं प्रविश्य समेप्रीतोऽस्तु इति सिद्धां विप्रेभ्यः दक्षिणां दत्वा पुनः श्राद्धतर्पणं कुर्यात् अत्र धरादानं गोदानादिदानं कुर्वति इ-

दमधिमासेऽष्टकास्तादौ नकार्यं दशाहमध्ये तु न दोषः अथ पाथेयश्चाहं अमुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्थमनुष्यलोकात्प्रेतलोकं
 गच्छतः पाथेयसिद्धयर्थं पाथेयश्चाहं करिष्ये इत्युक्त्वा कुशबटौ इह लोकं परित्येति प्रागुक्तमंत्राते इदं ते आसनमुपतिष्ठतां एव
 मर्घ्यं गंधं पुष्पं धूपं दीपं आच्छादनमात्मानं चोपतिष्ठतां इति सर्वत्र वदेत् ततः पिंडस्य दर्भास्त्रनमुपतिष्ठतु दर्भस्योपरितिलो
 दकं अमुकगोत्रायां मुकनाम्ने प्रेतायैकं आममुपतिष्ठतां पिंडस्योपरितिलोदकं उपतिष्ठतु अंजनाभ्यंजने गंधाद्युपचारा उपतिष्ठतां मि
 ति पंच पूजां दक्षिणां च अयमेव सर्वप्रेतश्चादानां प्रयोगः एवं नम्रप्रच्छादनश्चाहं कुर्यात् अन्नवस्त्रदानं अथ नवश्चाहं तच्च
 विषमदिनेषु प्रथमं तृतीयं पंचमं सप्तमं नवमं कादशेषु कार्यं आमुकप्रेतत्वमुक्त्या उत्तमलोकं प्राप्त्यर्थं मात्स्ये हि विषमश्चाहं करि
 ष्ये ततो सिद्धिव्यलोकत्वं कृतांतविं हितास्पथः मनसा वायुभूतेन विप्रेत्वाहं वियोजयेत् इति मंत्रेण श्चाहं कुर्यात् प्रेतपिंडास्तु व
 र्मभेदेनां शौचभेदात् यावदांशौचं प्रेतपिंडा इति स्मृत्या ब्राह्मणादिषु दशद्वादशविंशत्संख्याका उक्तास्तथापि कलौ सर्वांशौचेषु
 दशाहस्मरणात् प्रेतैः सर्ववर्णैः पिंडांदद्याद्दशौचं चेति पारस्करोक्तेः दशौचते च आत्मानेनेति हलायुधः चरुणोति शिष्टा ब्राह्मे
 सद्यः शौचे प्रदातव्या सर्वेषु युगपत्तथा व्यहाशौचे प्रदातव्याः प्रथमेऽप्येव हि द्वितीये हनि च त्वारं स्तृतीये पंचमेव हि अन्नदे
 शस्य कर्तुं द्रव्यस्य चैक्यं ज्ञेयं प्रथमे हनि यद्द्रव्यं तदेव स्याद्दशाहिकं यत्र यद्दीयते पिंडो तत्र सर्वं समापयेदिति व्यासोक्तेः प्रथमे

हानियोदद्यात्सदशाहंसमापयेदिमिं शातानपोक्तेः अत्राभिदद्यादिति मिताक्षराकारः पिंडं दद्यादित्यन्ये पिंडं दातुर्मध्ये सरणेत
ब्धं धुना कार्यासात्वाविशिष्टाकार्येति केचित् आदितः पुनः कार्येत्यन्ये अथ प्रयोगः ऐशान्यां वेदिं कृत्वा तैजसे मृन्मये वा चरुं श्रप-
यित्वा सक्तुनावतिलमधुघृतयुतं कपित्थमात्रं पिंडं कृत्वा तिथ्या युक्ता अमुकगोत्रस्यां मुकंप्रेतस्य मूर्धा च क्षुद्रं दातुं वयवसंभृत्यै प्र-
थमाहिकदेहपूरकपिंडदानं करिष्ये द्वितीयहादो द्वितीयेत्यादि ततः पाषाणाग्रे विष्णुं संपूज्य दर्भासनं पुनः स्निग्धं कृत्वा मुकंप्रे-
तेत्यादि मूर्धा वयवसंभृत्यै तद्देहपूरकः प्रथमाहेपंषते पिंडउपतिष्ठतां तिलोदकपूर्वं वत् भृंगीराजतुलसीपत्राणि पिंडजले
क्षिपेत् अंजलिदानं तु उक्तमेव एवं दशाहृतवे संकल्पे विशेषः चक्षुश्चोत्रनासा मुरवा वयवनिष्पत्यर्थमिति द्वि० गलांसंभुजव-
क्षो निष्पत्यर्थमिति तृतीये विषमश्चाह नाभिलिंगगुदनिष्पत्यर्थमिति चतुर्थे जानुजंघापादा वयवनिष्पत्यर्थमिति पंच-
मे सर्वमर्मनिष्पत्यर्थं षष्ठे नज्जासेदोमांसस्नायुनाडीरूपा वयवसंभृत्यै सप्तमे दंतलोमनरवा वयवनिष्पत्यर्थं अष्टमे वीर्या-
वयवसिल्यर्थमिति नवमे विप्रमश्चाह क्षुत्पिपासामिति दशमे प्रत्यहमंजलिसंख्ययोदकुं भास्वदेयाः अत्यशक्तौ तु पिंड-
यज्ञावृतो देयं प्रेतयानं दिनत्रयमिति ज्ञेयं दशादेनेत्ववयवसिल्यर्थं पिंडं दत्वा त्रिकोणां वेदीं कृत्वा प्रेतसखिभ्यः प्रेताय यमा-
यच पिंडत्रयं दत्वा पूषध्वज उत्रोदकं कुंभां निवेद्य काकबलिं दत्वा तैलेनाभ्यंजनं जले सित्वा प्रेतस्यैवा ससीत्युक्ता पुत्रपत्नी

सर्वे त्वत्पुत्रवयसश्च वपनं कुयुः व्यासः आशोचांत्यदिने क्षौरं जनन्यां च गुरोः स्मृते आपस्तम्बः अनुभाविनां वपनं अनुभाविनकनिष्ठा इत्येके-
 पुत्रा इत्यन्ये शब्दुः खानुभावेन इति गोष्ठः ततः स्नात्वा त्रिधर्मोदकांजलिं दत्त्वा सर्षपकल्केन तिला मलकैश्चात्वा ग्रहं चर्तयुः अथैकादशाह-
 वृषोत्सर्गः मात्स्येन करोति वृषोत्सर्गं तीर्थे वा पिजलांजलिं न ददाति सुतो यस्तु पितुरुत्सर्ग एव सः तथा एकादशं हि प्रेतस्य यस्य नो-
 त्सृज्यते वृषः प्रेतं त्वं स्फुस्थिरं तस्य हृत्तेः श्राद्धशतैरपि नीलवृषलक्षणं ब्राह्मे लोहितो यस्तु वर्णेन मुरखे पुच्छे तु पांडुरः श्वेतः रघुरवृषा-
 णां भ्यां सनात्तो वृष उच्यते चतस्रो वत्स का देयाः कन्वा संभवतोऽपि वा अथ प्रयोगः उपवीतिः तिथ्यादिसंकीर्त्या सुकगोत्रा सुकप्रेतत्वा-
 विवृत्यारुद्रलोकप्राप्त्यर्थं वृषोत्सर्गं करिष्ये नन्दाच समनां चैव कशीलान् च पयस्विनी सरभिः पंचमी प्रोक्ता वृषमातुः प्रपूजयेन्नुवा त-
 तः ईशाने कुंभे रुद्रं संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्य ब्रह्मासनं बृत्वा प्रणीता पात्रे द्वयोर्भागयोर्जलं क्षीरे प्रणीय याय संपिष्टं च रुच कृत्वा आदौ ईह-
 रतिः षट्च आज्यभागा वतः परिविति स्मृतिरग्रे ये स्वाहेति षट् ततः आघारो आज्यभागो च ततः प्रजापतये इन्द्रा याभये सोमाय चा-
 ज्यं हुत्वा सये रुद्राय पशुपतये शर्माय उपाये शमनाय भगाय महादेवायेति पायसं हुत्वा पूष्णे स्वाहेति षिष्टं च रुद्रादयोः षिष्टं कृतं हुत्वा
 आज्येन प्रजापत्यं तान वा हुती हुत्वा वृषं चतस्रो द्वेष्टकां वा वत्स तस्मिन् लंकृत्य अन्नहोमस्य वेदमंत्रैरुक्तेः श्रद्धे होमेनेति मदन पारिजा-
 तः अन्येतु काभ्याहुतिः ततो वृषमग्निं चतुः परिष्कमरुद्रकुंभो दके षिंच वृषं गोश्वगं च वस्त्राद्यै रलंकृत्य रुद्ररूपं विप्रायै तत्पाद्यमासनं

ध्वंवेति चतुर्थोदत्ता रुद्ररूपं तत्तु विप्रैः प्रेष्यत्वा ग्रामान्निदत्वा वृषोत्सर्गश्चाहं प्रतिष्ठार्थं दक्षिणां दत्वा वृषपदे दद्यादिति केचित्
ततो वामांगेन विश्रुतेन दक्षिणे चक्रेण व्यत्ययेन वा वृषगांतपित्वा कुशतिलहेमजलधुतं पुच्छमादाय देशकालावुक्त्वा अमुकगोत्रस्यामु-
कप्रेतत्वविमुक्तिद्वारा रुद्रलोकप्राप्त्यर्थं इमं वृषं वत्सतरी सहितं रुद्रदेवतममुकगोत्राया मुकप्रेतायोत्सृज्यामि युष्मभ्यं पतिदं दास्ये
तेन पतिना स्वच्छंदं दत्तं तत्तेन श्रीरुद्रप्रीयतामित्युक्त्वा अपसव्येन पुच्छोदकमादाया मुकप्रेत इदं ते वृषवत्सतयोः पुच्छोदकमुपतिष्ठ-
तामिति पठेत् धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदग्नं दकारकः अष्टमूर्तिरधिष्ठानमतः पाहिसनातन वृषो हि जगवान् धर्मचतुःष्पादः प्रकी-
र्तितः वृणोमि तमहं भक्त्या प्रेतं स्वर्गं नयित्यसौ अयं हियो मया दत्तः सर्वासां पतिरुत्तमः तुभ्यं चैतामया दत्ताः पत्नीः सर्वामनोर-
माः वृष एव मया दत्तस्तं तारयतु सदैव ब्रह्मणे पूर्णपात्रं आचार्याय सहिरण्यं गोमिथुनं दत्वा विसृज्ये श्वरार्पणं कुर्यात् इति वृ-
षोत्सर्गः ततः पूर्ववन्नवश्चाहं कृत्वा मतांतरे त्वकृत्वा महैको दिष्टं कुर्यात् देशकालौ संकीर्य प्राचीनावीति अमुकगोत्रस्यामु-
कशर्मणः प्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्त्या उत्तमलोकप्राप्त्यर्थं महैको दिष्टं करिष्ये इति संकल्प्या मुकगोत्रप्रेतस्य महैको दि- क्षणमुपतिष्ठतु
एवं पाद्यासना ध्यंगंधपुष्पधूपदीपाच्छादनानि दद्यात् घृताक्तमामममुष्यै प्रेताय स्वाहेति हुत्वा ततो आमं परिवेष्या मुकगोत्रा-
या मुकप्रेताय इदमामं सोपस्करं प्रेतदस्यर्थं मुपतिष्ठतामिति दत्वा पिंडार्थं मधुत्वा मुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्त्यर्थं महैको

दिष्टेयं पिंडदानं करिष्ये पिंडस्याधो दर्भासनमुपतिष्ठतु दध्नीपरितिलोदकमुपतिष्ठतु अमुकगोत्राया मुकप्रेताय प्रेतार्थे एष-
 आमपिंडमुपतिष्ठतु पुनस्तिलोदकं दत्वा गंधाद्युपचारैः संपूज्य विप्रं दक्षिणाग्निः सतोष्य प्रेतालंकारवस्त्रादिपितुर्यद्वाहनादिकं सं-
 पूज्य गंधमात्यैस्तु धादभोक्तेतं दर्पयेत् अभिरम्यतामिति विस्तृत्य अमुकगोत्रस्या मुकप्रेतस्य विप्राय आमाम्न दानेन विप्रतुष्टि-
 द्वारा प्रेता यममस्त्वीति भवंतो भुवंतु प्रेता यनमस्तु अनादिनिधनो देवः शैरवचक्रगदाधरः अक्षय्यपुंडरीकाक्ष प्रेतमोक्ष-
 प्रदो भव अभिरम्यतामिति पिंडं प्रवाहणं कुर्यात् ततो वसुगणश्चाहं ध्रुवो धरस्तुषा सोम आपश्चैवान्निलोनलः प्रत्युषश्च प्रफा-
 सश्च वसवोष्टो प्रकीर्तिताः अमुकगोत्रस्या मुकप्रेतवसुगणः वसुगणश्चाहं एषं ब्राह्मणमामंज्यस्नानपाषाण्यं गंधपुष्पधूपदी-
 पाच्छादनानि दत्वा अष्टावामान्त्रानि एवामुकप्रेताया मुकगोत्राय इदमा मानं यथा शक्ति सोपंस्कृतं प्रेतं तृह्यर्थमुपतिष्ठतामिति
 दत्वा पिंडं वज्रं दक्षिणां दानां तं कुर्यात् एवमुद्रगणश्चाहं अजैकपादहिर्बुध्या पिनाकी वृषवाहनः वीरभद्रश्च गिरिशः शंकरश्च
 महायशः स्थाणुर्भगवन् रुद्रा एकादशः स्मृताः अथ शय्यादानं देशकालोसंकीर्त्य मुकगोत्रस्या मुकं शर्मणः प्रे-
 तस्य प्रेतत्वं निवृत्त्यर्थं शय्यादानं करिष्ये इति संकल्प्य विप्रं वृत्तामधुपर्केणाभ्यर्च्य प्रेतप्रतिमां संपूज्य शिरः प्रदेशो घृतपूर्णकुम्भं पा-
 र्श्वतः सप्तधान्यानि निधाय मुक्ताफलं सूर्याये मां शय्यां सारदारुमयी मूलिकोत्तररुद्धप्रच्छन्नां प्रेतप्रतिमायुक्तां गंडोपधानयुक्तां

गाका
३६

घृत कुंभयुक्तांसत धान्यान्वितां तां कूल कर्पूर कुंकुमागरुचंदन दीपिकोपानहं च त्रिधा मरात्मनः प्रोजनयुक्तां स्रज्यां तुभ्यमहं संप्रद-
दे इति संकल्प्य ततो यथाशक्ति दक्षिणां दत्वा प्रतिगृण्णीता दानस्तुतिं पठेत् ततस्तुतिकरं धृत्वा शय्याया मुपवेशयेत् इति श-
यादानप्रयोगः अथ मासिकानि कर्ता देशकालौ संकीर्त्तयामुकप्रेतस्य आद्यमासिको न मासिकं द्वितीयत्रैपक्षिकं चतुर्थपंचम-
षष्ठऊनषष्ठसप्तम अष्टमनवम दशम एकादश द्वादशऊनाब्दिकानि श्राद्धानि सपिंडीकरणाधिकारसिद्ध्यर्थं स्वस्वकाले कर्त-
व्यानि अपकृष्य मंत्रेण करिष्येति संकल्प्याद्यमासिके क्षणमुपतिष्ठतामिति एवं षोडशविप्रान् कुशबटून्वानि धायाद्यमासिके इ-
दंते पाद्यं इत्येवं सर्वे नवश्राद्धवत्कृत्वा षोडशमान्यानि पिंडांश्च दद्यात् अथ सपिंडीकरणं अथ प्रयोगः देशकालौ स्मृत्वा अ-
मुकप्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्त्यावस्थादिपितृलोकप्राप्त्यर्थं एको द्विष्ट पार्वणो भयात्मकं सपिंडीकरणं श्राद्धं करिष्ये अस्मत्पितुः अमुक-
प्रेतस्थाने क्षणं दत्वा भवद्भिः प्रसादः कर्तव्यः ततः सव्येन कामकाल विश्वे देवस्थाने क्षणं दत्वा इत्यादि अस्मत्पितामहस्यामु-
कनाम्नावस्करूपस्थावेत्यादि एवमस्मत्पितुः पितामहस्यामुकरुद्ररूपस्थानेत्यादि एवमस्मत्पितुः प्रपितामहस्यामुकं स्थादित्यरू-
पस्थाने इत्यादि एवं षट् विप्राः कुशबटवो वा अक्रोधनैः शौचपरैरिति जपः सर्वत्र प्रेतस्थाने नवश्राद्धवत् पित्र्ये पार्वणवत् ततः परे-
षुः संकल्पः पुनः क्षणं दत्वा देवे चतुरस्त्रमंडलं कृत्वा तद्दक्षिणे प्रेताश्चतुर्कोणं पितृभ्यो बर्तुलं कृत्वा क्रमेण पाद्यं दत्वा चम्य कामकालस-

प.प्र.
२

३६

ज्ञकाविश्वेदेवाः समाध्वं प्रेतः समास्व प्रेतस्य पितृपितामहाः समाध्वमित्यासनेषूपवेश्य नीवीबंधनं कृत्वा उपक्रांतं ग्राहक
 मर्करिष्ये कुरुष्वेत्युक्ते कामकालसंज्ञकानामित्यासनं सरवासनं अन्यास्यतां धर्मोसि देवेस्सणः कीयतां तथा प्राप्नुवन्ति ए
 वं द्वितीयदेवे ततोऽर्घ्यपात्रे संपन्ने संपन्ने इत्युक्ता कामकालसंज्ञकान् विश्वान् देवान् भवत्सयथायथं आवाहयिष्ये
 आवाहयेत्युक्ते कामकालसंज्ञकेभ्यो नमः आगच्छतु महाभागा इति आवाह्य कामकालसंज्ञकान् इदं देवो अर्घ्यमिति विप्रहृयेदत्वा
 पात्रं न्युज्जं कृत्वा गंधपुष्पधूपदीपाच्छादनं च दत्वा . पूर्णतां वाचयित्वा पसव्येन पितुः अमुकगोत्रस्य अमुकस्येदमासनमुपति
 ष्टतां स्वासनं प्राप्नोतु भवो नित्यादि चतः पितुः पित्रादीनां पार्वणवदासनादि दत्वा च त्वार्घ्यपात्राणि तत्राद्ये च त्वारिपवित्रा-
 णि त्रिपुत्रीणि . ततोऽमुकगोत्रां मुके प्रेतं एष ते ध्येमुपतिष्ठतामिति दत्वा अद्येत्यादि अमुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्यार्घ्यं पितृपिताम
 हाद्यैः सह संयोजयिष्ये इति संयोजयेत् एकं पवित्रं पितृमात्रं दत्वा मुकगोत्रां मुकप्रेतस्वपुत्रां मुकेन वस्त्ररूपेण सह संयुज्यस्व
 सायुज्यं गच्छेति तदर्थं निर्णीयेन्न तत्पितामहेन रुद्ररूपेणेति द्वितीये स्वपितामहेनादित्यरूपेण सह इति तृतीये ततः षष्ठोऽनुगतः
 प्रेतः पितरस्तद्दामिवः शशं भवतु शेषाणां जयतां चिरजीविना इत्यभि मृशेत् ससर्जनोत्तरं प्रेतार्थां ध्येदानमिति . दानपा
 लः ततः प्रेतपित्रादिभ्यः पार्वणवदर्थं त्रयं दत्तान्युज्जं पात्रं कृत्वा गंधपुष्पधूपदीपाच्छादनं कृत्वा प्रेताय तत्पित्रादिभ्यश्च दत्वा संपूर्ण

तां वाचयित्वा प्रेताय यमाय च यमाहुतिरुपतिष्ठतामिति पाणो हुत्वा तत्पित्रादिषु त्र्यग्नौ कुर्यात् कृत्वा देवे पित्रे तत्पित्रादिषु
चामात्रानि संकृत्योच्छिष्टं पिंडं विकिञ्चदत्वा ग्रहपाकानुसारेण स कुम्भिर्वा प्रेताय तत्पित्रादिभ्यः पिंडान् दत्वा अथेत्यादि अमु-
कगोत्रस्यामुकप्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्त्या बन्धादिपितृलोकप्राप्त्यर्थं तस्मिन् पिंडे पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकगोत्राणां अमु-
कदानां वस्तरुद्रादित्यस्वरूपाणां पिंडैः सह संयोजयिष्ये तत्पिंडं त्रेधा कृत्वैकभागं मधुना दाय कश्यपगोत्रां अमुकप्रेतपित्रा सु-
कगोत्रेणां अमुकवस्तरूपेण सह संयुज्ये एष ते पिंडः तस्मै ते स्वधानम् एवं द्वितीयभागं पितामहे न रुद्ररूपेण तृतीयभागं प्र-
पितामहेणादित्यरूपेण ततः एष वो नुगदः प्रेतः इति प्रागुक्तमंत्रमुक्त्वा पिंडपूजादिकृत्वा दक्षिणं दत्वा मोक्षधेतुं दत्वा शेषं समा-
पयेत् ततः पाथेयं श्राद्धं कृत्वा चर्षां तयावत् प्रत्यहं सुदकुंभश्राद्धं स्वस्वकाले मासिकानि च कुर्यात् इति श्रीगागाभट्टकृते कायस्थध-
र्मदीपे सपिंडीकरणप्रयोगः ३३ अथामावास्याश्राद्धप्रयोगः कर्ता श्राद्धदिने पूर्वयुः प्रातः सकृन्निशमिषं भुक्त्वा सायं वा द्विजगृहं ग-
त्वा प्रणतिपूर्वममकरिष्यमाणपार्वणश्राद्धे विश्वे देवार्थे क्षणः कर्तव्यः इति कुशेन फलतां बलेन वा ब्राह्मणं निमंत्रयेत् एवं द्वितीयं ताभ्यां
तथोक्ते अक्रोधेन श्राद्धकर्मणः इति मंत्रं पठेत् परैरिति सोकं पठेत् पूर्वधुरिति मंत्रे सर्वायासविनिर्मुक्तेः कामक्रोधविवर्जितैः
भवद्भिर्भवितव्यं नन्वोभूते श्राद्धकर्मणि इति मंत्रं पठेत् ततस्तथैवापसव्येन करिष्यमाणश्राद्धे पितृस्थाने त्वामहं निमंत्रये एवं पिता

महस्थाने प्रपितामहस्थाने च. एवं मातामहादिस्थाने त्रय इति षट् वैश्वदेविके द्वावित्यष्टौ अशक्ता वेको वैश्वदेवे पितृपार्वणचैकैक
मेव एको मातामह इतीमंत्रयः ततस्तद्धिने परे युवापणमुहूर्तानंतरं द्विजानां हय तेषां मनिषिद्धदिने शमश्रुकर्मकारयित्वा स्ना-
नीयजलं तैलामलकोद्वर्तनादिदत्त्वा मध्याह्ने स्नातानागतान् प्राञ्जलिस्तिष्ठन् स्वर्गतं स्पृष्ट्वा सरवागतमिति तैरुक्ते द्विसचम्य देश-
कालौ स्मृत्वा स्मृत्पितृपितामहप्रपितामहानां मुकगोत्राणां ममुकनाम्नां वस्करुद्रादित्यस्वरूपाणां पार्वणश्राद्धं सपिंडं सदेवं-
पार्वणविधिना हविषा सद्यः करिष्ये गोमूत्रगोमयाभ्यां द्वारे प्रादेशमात्रमुत्तरदक्षिणयोः चतुरस्रं घृतं च मंडलं च कृत्वा तत्र कुशा-
न् देवेयवान् पित्रेतिलान् क्षिप. ततः उषरुदङ्गुरवः सव्येन पुरुरवाद्र्दकसंज्ञका विश्वेदेवाः इदं वन्पाद्यं नमम इति वादयो जलं द-
त्त्वा एवं देवे द्वितीये विप्रे दत्त्वा पित्र्ये विप्रे कृतापसव्योऽस्मत्पितः अमुकशर्मन् गोत्रासुकवस्करूपपाद्यं एवं पितामहे च रुद्ररूपा-
दित्यरूपे ज्ञेयम्. एवं मातामहादिके च. ततो द्विराज्वातः स्नात्वा चम्य देवौ द्वौ प्राङ्गुरवौ देवेभ्यो नमः इदं मासनमास्त्यतामिति
थामेनासनं स्पृष्ट्वा दक्षिणेन विप्रानुपवेश्य एवं पित्र्ये अपसव्येन उदङ्गुरवान् ततः प्राच्यां मातामहानां श्राद्धं द्वारं प्रवेश्याने च पा-
दस्पर्शं तथा चर्चने विकिरेपिंडदाने च द्विराचमनमिष्यते ततः सव्येन अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा यः स्मरेत्पुंडरी-
काक्षं स बाह्याभ्यंतरे शुचिः पुंडरीकायनम इति श्राद्धीय इव्यं प्रोक्ष्य तिलारक्षं त्वं सरानिति तिलान् विकिरेत् दीपान् दद्यात्

आमान्नादीनां पवित्रतास्तु केचित्तु सतव्याधादंशार्णेषु मृगाः कालांजने गिरौ चक्रवांकाः सरोद्धीपे हंसाः सरसिमानसे ते
 पिङ्गता कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः प्रस्थिता दीर्घमध्वानं मूयन्ते ज्यो वसीदथ अमूर्तानां च मूर्तानां पितृणां दीप्ततेजसां
 नमस्यामि सदा तेषां ध्यायीनां योगत्वं कृष्णं श्राद्धमूगयां ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरं वस्वादींश्च पितॄन्ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रव-
 र्तते ततोपसर्घ्येन देवताभ्यः पितॄभ्यश्च महोयोगीभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः इति त्रिजस्वा
 देशकालौ स्मृत्वा असुक्रगोत्राणां अस्मत्पितृपितामहं प्रपितामहानाममुकनाम्नां तथा गोत्राणामस्मन्मातामहं प्रपितामहं प्र-
 मातामहं बुद्धप्रमातामहानाममुकनाम्नां तदैव उपक्रांतं पार्वणश्राद्धं करिष्ये कुरुष्वेति तैरुक्ते पुरुरवार्षवसंज्ञका विश्वेदेवाः इ-
 दमासनं कुशपात्रमासने देवे क्षणः क्रियतामिति कुशं दत्वा तथेत्युक्ते प्राप्नोतु भवानित्याह प्राप्नुवानीति विप्रः एवं द्वितीयदेवे ततो
 देवाग्रे पात्रद्वयं कुशद्वयं स्थापयित्वा तत्र जलं यवान् गंधपुष्पाणि सिद्ध्वा विश्वान् देवान् आवाहयिष्ये इति पृष्ट्वा आवाहयेत् अनु-
 स्नातयवः आगच्छंतु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ये भवन्ति विहिता श्राद्धे सावधाना भवेतुते इति द्विजकरांगुष्ठं गृहीत्वा विश्वे
 देवा आगच्छन्ति आवाहयेत् ततो देवे पात्राणि संपन्ना इति पृष्ट्वा तैः संपन्ना वि देवकरे पवित्रे दत्वा देव इदं वो अर्घ्यं नम इ-
 त्यर्घ्यं दत्वा द्यौ नम इति संस्मरं धृत्वा एवं द्वितीयं दत्वा पात्रे पवित्रादिकृत्वा देवेभ्यः स्थानमसीति पात्रमुत्तरतो न्युञ्जं कुर्यात्

केचिन्मुञ्जतां देवेने छंति : ततो विश्वे देवा एष वो गंध इमानि पुष्पाणि एष धूपः एष दीपः इदमाच्छादनं इदं यज्ञोपवीतं एषो लंकारः
 इदं तां ब्रूहि मिति इत्वा देवार्चनं संपूर्णतामित्यर्च्यपूर्णतां वाचयेत् ततो युष्मदनुज्ञया पित्रा यर्चनं करिष्येति पृश्ना कुरुष्वेति अनुज्ञातोप-
 सव्येन वामं जान्वा च्छांस्मसितुं मुकुनाम्नो वसरूपस्येदमासनं स्वधानमिति वामे द्विगुणमुग्नान् कुशान् दत्वा एवं पितामहादौ मा-
 तां महादौ कृत्वा पित्र्येक्षः कियतामिति प्रार्थ्य तथेत्युक्तः प्राप्नोतु भवानिति प्रार्थ्य ग्रामवानित्युक्तः एवं पितामहादौ मातामहादौ
 च कुर्यात् ततः पित्र्यब्राह्मणादौ कुशेषु पद्पत्राणि संस्थाप्य तेषु जलं तिलगंधपुष्पं च दत्वा गोत्रं पितरं वसरूपं भवत्सु आवाहयि-
 ष्ये इति स्पृष्ट्वा वाहयेत् अनुज्ञातपितृस्मावाहयामीति मूर्धादिपादांतं तिलान् विकिरेत् एवं पितृन् महादौ कृत्वा पितृपात्राणि संफ-
 ल्यानीति पृश्ना संपन्ना गीत्यनुज्ञातः सव्येन पितृविप्रकरे मघिन्नं दत्वा पितरि दंतं तेष्वंधोत दत्वा अज्यो नम इति संस्वं धृत्यैवं पिता-
 महादौ कृत्वा पितृभ्यः स्थानमसीति पात्रं न्युंजीकरणं ततोपसव्येन पितरेषते गंधपुष्पधूपदीपाच्छादनं नियज्ञोपवीता लंकार-
 तां ब्रूहि सर्वेषु दत्वा र्चनं संपूर्णतां वाचयेत् ततो द्विजायेषु वंसमृज्य पलाशादिपत्रावली अन्यस्य गोरमृदस्मादिमंडलं कृत्वा आदी-
 यादोमान्नात् अग्रं गृहीत्वा अग्नौ करणं करिष्येति पंक्ती मूर्धन्यं पृश्ना कुरुष्वेत्युक्ता सव्येनायकरे पर्युष्य दर्शनास्तीर्यावदानधर्मेण
 हिरवदाय अग्नये कव्यवाहनाय नमः अग्नये कः चंदनं सोमाय पितृमते नमः सोमाय च दत्तं अपसव्यपक्षे सोमाहुतिः पूर्वं अग्न्या

हुतिरुत्तरा इति हुत्वा शेषं पिंडार्थं अवशेष्य पितामहादिमातामहादिपात्रेषु तृष्णीं दद्यात् ततः पात्राण्याभिघार्य देवपूर्वमामं चतुर्गु-
णं समं वा दत्वा देवे दक्षिणं जान्वाच्य यज्ञोपवीति दक्षिणोत्तानसत्य पात्रं लक्ष्य विष्णवे नमः इति विष्णो हव्यं रक्षस्वेति वा द्विजांगुष्ठं-
निवेश्यैव पित्र्ये पसव्येन पात्रं मालाभ्यांगुष्ठं दत्वा तिलां निकीर्योदकं स्पृष्ट्वा एवं प्रतिपात्रं कृत्वा वामेन देवपात्रं धृत्वा दक्षिणे कुशाय-
वान्वादाय पुरुरवार्षादेव संज्ञका विश्वे देवा इति मंत्रेण आमन्त्रं सपरिकरं गयेयं भूः गदाधरो भोक्ता अयं च ब्रह्मगृहीता ब्रह्मरूपमामा-
न्त्रं कल्पितस्त्वर्णपात्रस्थमक्षय्यवटछायास्थं पुरुरवार्षादेवेति अक्षय्यतृप्यर्थं संप्रददेत् स्वाहानमम इदमामं सोपस्करममृत रूपेण
संपद्यंतः हव्यं नमः काश्यां विश्वेश्वरफले दत्तमक्षय्यमस्तु गयागदाधरः प्रीतो भवतु ततो पसव्येन दिगुणं सुक्ते कुशातिलान्यादाय
वामे तत्पात्रं धृत्वा मुकगोत्रास्मृतपितः असुकतृप्ते आमन्त्रं सपरिकरं गयेयं भूरित्यादि रजतपात्रस्थमक्षय्यवटछाये यं गोत्रायास्मृतिवै-
मुकनाम्ने वस्तरूपाये दमामं सोपस्करं मक्षय्यतृप्यर्थं संप्रददेत् स्वधासंपद्यंतो कथ्यं नमः काश्यामित्यादि प्रागुवत् एवं पितामहाय प्रपि-
तामहाय मातामहादिभ्यश्च दद्यात् असंस्कृतप्रमीतेभ्यः षण्पिंड इति विकिरं दद्यात् उच्छिष्टपिंडो नम इति सोदकपिंडं दत्वा तिलो-
दकं दत्वा मधुमध्वीति त्रिर्जपेत् अष्टपिंडदानं तच्च ग्रहपाकेन पायसेन सक्तुभिर्मूलेन फलेन वा कार्यं पिंडार्थं घटीं कृत्वा अपसव्ये-
न दध्मूलेन दक्षिणाधारं रेवां कृत्वेवं द्वितीयं कृत्वा आपस्पृष्ट्वा रेवायां हस्तेन पितरः श्रद्धंतां पितामहाः श्रद्धंतां प्रपितामहाः श्र-

हन्तामिति. जलं दत्त्वे वतिलोदं कमेव द्वितीयरेखायां मातामहादिभ्यश्च स्त्री द्योदत्वा सकृदा छिन्नकुशान् दक्षिणाग्रान् रेखाद्वये-
 निक्षिप्य मध्याज्यं अग्नौ करणं शेषं सहितं पात्रे कृत्वा पिष्टमयान्वापट्पिंडान् पितृतिथे मुकगोत्रस्य पितामुक एतत्तेन स्वधा एष ते-
 पिंडो इति वा दत्त्वा इदं पित्रे एवं आमुकगोत्रास्म पितामहेत्यादिना त्रिभ्यो दत्त्वा लेपमुग्न्यो दर्भं मूलेषु करं मार्जयित्वैवं मातामहादिभ्यो
 त्रिन्दत्वा करो प्रक्षाल्या चम्यो ह्यनुस्वः स्वध्यासं नियम्य पुनरावृत्त्या पितृभ्यो नमः मातामहेभ्यो नम इति नत्वा पिंडं शेषं वघ्राया चम्या मुक
 गोत्रा स्मत्पितरः आमुकं नमसिर्हस्वेति जलं पिंडोपरि दत्त्वा एवं पितामहा मातामहादिपिंडेषु. ततोभ्यं ह्स्वेत्येव मभ्यंजनं पितरो वास इ-
 ति वस्त्रं सूत्रं वा प्रतिपिंडं दद्यात् ततो देवेभ्यः पितृभ्यश्चेति त्रिर्जत्वा सव्येन पिंडेषु पितादिनाभ्यां गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यं तां ब्रूता-
 नि दक्षिणादिनिवेद्य जलं संप्रोक्षितमस्तु शिवा आपः संतु सोमनस्य मस्तु पुष्पाक्षतं चारिष्टं च मस्तु अस्तु तोप सव्येन पितृभ्यो-
 पितामहेभ्यश्च दत्त्वा दीर्घमायुः शान्तिः पुष्टिः तुष्टिश्च मस्तु सुरुर वा देवसंस्तु इति यद्वत्तमामात्रादितदक्षय्यं मस्तु एवममुकगोत्र-
 स्यास्मत्पितरः अमुकस्य यद्वत्तमित्यादि एवं पितामहादौ अस्तु क्षय्यं इति विप्राः अथोराः पितरः संतु एवं मातामहाः गोत्रेभ्यो वर्ध-
 तां दातारो गोत्रि वर्धतां संततिश्च चनो मां व्यगमत् बहुधेयं चनोस्तु अन्नं चनो बहु भवेत् अति धीश्च लभे म-हिया च तारश्च न संतु
 माचया चिष्य के चना तथास्त्विति विप्राः ततः पित्रादिभ्यश्च स्वधो-व्यतां अस्तु स्वधेति विप्राः अर्घ्यपात्रं मुत्तानं कृत्वा देवा ना-

गा. का.
४०

सुवर्णं पितृणां रजतं दक्षिणां दत्त्वा पिंडानुद्वास्य सव्येन देवाः स्वस्तीति ब्रूयुः अपसव्येन पितरः स्वस्तीति ब्रूयुः स्वस्ती-
ति प्रतिबचनं संपूर्णतां वाचयेत् ॥ इति गागाभट्टकृते कायस्थ धर्मे दीपे आमावास्यश्चाद्यप्रयोगः ॥
॥ गागाभट्टेन विदुषा नत्वा श्रीराममादरात् उक्ता कायस्थसंस्कारान्कायस्थान्तिकमुच्यते ॥ ॥ ६५ ॥

प. प्र.
२

इति गागाभट्टकृतकायस्थपद्धतिद्वितीयप्रकरणं समाप्तः

४०

अथ गां गाभट्टकृतकायस्थपद्धतितृतीयप्रकरणम्०

श्रीगणेशायनमः अथाह्निकप्रयोगः ब्राह्मेमुहूर्तेशयनादुत्थायपरमेस्वरं स्मृत्वा पुष्कल्यायं बौद्धव्यमूके मयस्कृतं कृतं
दत्तं वा दापितं वापि वाक्यसत्यापरिभाषिता उत्थायोत्थायबोधव्यमहं द्वयमुपस्थितं मरणव्याधिशोकादि किंमयनियतिष्यति
पठित्वा प्रातः स्मरामीति इष्टदेवतास्मारकश्लोकान्याठित्वा च मय नैकृत्यादिषु उद्धुरवो मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् रात्रौ दाक्षिणा मुख
उपवीतं स्वकर्णे निधाय केचिदिच्छंति ततो गृहीतशिश्न उत्थाय कृष्णामृदाजलेन हस्तादौ गंधक्षयकरं गुदादौ लेपक्षयकरं शौ-
चं कुर्यात् अस्या अभावेन्यापिमृत् मृत्संख्याचशतातपोक्ता एकालिंगे करे सव्येति स्त्रोद्देहस्तयोर्द्वयोः मूत्रशौचे सप्तवारव्यातं मि-
ति एकालिंगे गुदे विस्त्रदशवारमकरेतथा उभयोः सप्तदातव्यामृदः शौचोपपादिताः तिस्रस्तु पादयोर्ज्ञेया इति स्त्रीशूद्रयोश्च
पानंतु कुर्याच्चैव मनीषिभिः इत्यादितस्यार्थशौचविषयकमित्यादि स्त्रीशूद्राणामशक्तानां बालानां चोपनीतितः गंधलेपक्षय
करं शौचं कुर्यान्न संख्ययेति स्मृत्यर्थसारात् कायस्थानां मृत्संख्या नियमो नास्तीति केचित् विष्णूमूत्रादिकर्तुमुपविष्टो यदि न क-
रोति तदाप्यर्थाशौचं विवाहात्पूर्वेन मृत्संख्या नियमः भोजनकाले गुदस्नाने आदौ शौचं कृत्वा पश्चाद्गुदादिकरणं ततः उपवा-
सः पंचगव्यप्राशनंचेति एवं शौचं विधाय वस्त्रेणोपवीते कृत्वा उदङ्मुखः षडङ्गुलं चतुरस्रं वा क्षीरजदंतधावनं प्रक्षयेत् नारदः
अभावे दंतकाष्ठानां निषिद्धायां तिथौ तथा अपां द्वादशगंडूषे कुर्याद्वादंतधावनं निषिद्धदिनानि प्रतिपच्चतुर्दशी अष्टमी पो-

णमासीसंक्रांतिनं वमीश्वरं चेति इष्टिकालोऽष्टपाषाणेर्नखैरंगुलिभिस्तथा मुक्ताक्षानामिकांगुलं न कुंर्यो दंतधावनं एवं दंतधावनं
 कृत्वा त्यक्त्वा चम्य केशान् प्रसाध्य प्रातः स्नानं नद्यादौ नमस्कारमंत्रेण कुर्यात् गृहेषु मंत्ररहितं ब्रह्मक्षत्रविंशोत्वेवं मंत्रवत्स्नान-
 मिष्यति तूष्णीमेवांतुलोमादौ स नमस्कारकं स्मृतं तच्च प्रातः संध्यामुपासीत दंतधावनपूर्वकमिति याज्ञवल्क्यवज्रस्तौ तस्याव-
 श्यकमिति वाच्यं गृहस्थस्यास्य प्रकरणपठितस्यास्य गृहस्थं प्रति दंतधावनविधानमात्रेणात्पर्यात् तस्य च फलं ब्रह्मचारिणो दंतधा-
 वननिवृत्तिरिति तत्र स सर्वापि मध्याह्नस्नानेति कर्तव्यता ज्ञेया अशक्तौ संक्षेपमाह तीर्थे मृदाजले न च पादौ प्रक्षाल्याचम्य . द्वि-
 वासा एकवासा जलं प्रविश्य कृतनिश्चयः पवित्रपाणिः प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा मलक्षयार्थं प्रातः स्नानं करिष्ये इति सं-
 कल्प्य नद्यां प्रवाहाभिमुखो तडागादौ सूर्याभिमुखः द्वादशकृतानि मज्ज्य पूर्वोभिमुखो घर्मर्षणार्थं द्वादशवारं नम इति मंत्रमु-
 च्चार्य द्वादशवारं त्रिः सकृद् दानि मज्ज्याचम्य इति मंत्रमुच्चार्य देवांस्तर्पयामीति देवतीर्थेनां जलित्रयं दत्त्वा निवीति वम इति मंत्रमु-
 च्चार्य ऋषींस्तर्पयामीति द्वौ द्वावं जलित्रयं प्रजापतितीर्थेन दत्त्वा दक्षिणा मुखः प्राचीना वीती नम इति मंत्रमुच्चार्य पितृंस्तर्पयामीति-
 पितृतीर्थेनां जलित्रयं दत्त्वा ततः स्तीरपरिहितवस्त्रैकदेशं निष्पीड्योपवीत्येकं पादं मंतर्जले परंचतीरे निधाय द्विराचम्य श्वेतरक्तं
 वा सोयुगं प्रोक्ष्येकं परिधाय परंपरि वीथ्यमृदा तिलकं कृत्वा नम इति मंत्रेण सूर्यं ध्यात्वा यथा संभवं मृद्रोमयं कुशदूर्वायुतताम्

गा. का.
२.

पात्रेणांजलिनावाकुशपुष्पाक्षतयुक्तं नमः संवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणे वि-
रञ्चिनारायणं शंकरात्मने इति मंत्रेण सूर्यायार्घ्यं दत्वा वस्त्रं निष्पीडनं भिधायाचम्य महद्भ्योनत्वा गृहे स्वेष्टदेवतार्चनमाचरेत्
यस्य मंत्रदीक्षास्तितेन स्नानानंतरं मागमोक्तप्रकारेण स्नानादिकं कार्यमेवाशक्तो कंदस्नानं वा ससागात्रप्रोक्षणं वा तीर्थोदकप्रो-
क्षणं अथ प्रतः संध्या विधिनाचम्य अग्निवायुसूर्यप्रजापतिमन्वादि लोकाधिपतिभ्योनमः इति प्राणानायम्य विवारं प्रदेत्
अयमेकः प्राणायामः एवं त्रीन्प्राणायामान्कृत्वा मम रात्रिकृतदुरितक्षयार्थं प्रातः संध्यां करिष्येति संकल्प्य तीर्थे तीर्थस्थि-
ताभिः गेहे वा महस्तस्थिताभिः ताम्रपात्रस्थिताभिर्वा अद्भिर्मार्जनं कुर्यात् तत्र मंत्रः इमा आपः शिवा शिवतराः शरत्थाः शरत्थ-
तराः पूताः पूततमा अमृता अमृततरामे ध्यास्त्वमं ऊर्जे बलाय पुष्ट्यै क्षेमाय संतु इति मार्जयित्वा सूर्यो ज्योतिषी रात्रिकृते स्वा-
हेति सकृदाचम्य त्रिरात्रमेतः पुनस्तेनैव मंत्रेण मार्जयित्वा सत्याय ऋताय तपसे रात्र्यै समुद्राय संवत्सराय अहोरात्रेभ्यः
सूर्यचंद्राभ्यां रात्रे वा वापृथिव्यंतरिक्षेभ्योनमः इति नासाय सृष्टजलं त्यजेत् ततो आचम्य यथाशक्ति स्वमंत्रं जपेत् ततः सूर्या-
य नमस्कृत्य प्राच्यां दिशो इंद्राय नमः दक्षिणायै यमायः प्रतीच्याै वरुणायः उदीच्याै सोमायः उर्ध्वायै ब्रह्मणेन अध-
रायै कूर्माय नम इति दिशामधिपतीन् नमस्कुर्यात् अग्नये ब्रह्मणे क्ष्मायै ओषधीभ्यस्तथैव च वाचे च वाचस्पतये विष्णवे

प. प्र.
३

चनमोनमः- इति मंत्रं पठित्वा प्रदक्षिणां कुर्यात् नतो नमोस्त्वनन्तायेति पठित्वा पुरोहितगोत्रप्रवरांनुच्चार्य स्वनक्षत्रनामगृही-
 त्वा अमुकनाम्भोगुरोः अहमभिवादये इति गुरुं नमस्कुर्यात् इति प्रातः संध्या एवमेव सायं संध्यायि अथ मध्याह्नक-
 त्यं संध्या मध्याह्नसूर्ये यथाविभवं मृद्गोमये कुशदूर्वा पुष्पतिलयवानादाय तीर्थं गत्वा शुचिदेशे मृदादिसंस्थाप्य पृथक् तत्रासृ-
 दाहस्तोपादी संशो ध्याचम्य श्रोतरीयो नोत्तरीया वा बद्धशिरवो वरुणं संपूज्य सकृन्निमज्ज्याचम्य देशकालौ स्मृत्वा मध्याह्नस्नानं
 करिष्ये इति संकल्प्य मदस्तुता योशने नम इति मंत्रेण शिरोनुलिप्या परं परेण मुरवमारभ्य नाभिपर्यंतं नम इति मंत्रेणानुलिप्याप-
 रेण तेनैव मंत्रेण नाभेरंधः सर्वमनुलिप्य निमज्ज्याचम्य प्रातः स्नानवदेवाद्यामर्षणं कृत्वा स्नानांगतर्पणादि प्रातः स्नानवदेव कार्यं-
 गोमयं पाक्षिकं मितिकेचिदाहुः अथ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः सूचार्वाकृतर्पणात्कार्यं पश्चाद्वा प्रातराहुते वैश्वदेवा वसानेवानान्य
 दर्तेरिबन्धनादिति नमस्कारेण मंत्रेण पंचयज्ञा ब्रह्मपदेदिति वा आचम्य देशकालौ स्मृत्वा ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्ये इति संकल्प्य
 दर्शेषु पविश्य दर्शगर्भं ब्रह्मांजलिं कृत्वा पद्मासनेनोपविश्य नमस्कारमंत्रं नमोनम इति त्रिरुच्चार्य यथाशक्तिसंमंत्रं जस्वांते यज्ञ
 इति उक्त्वा दर्शान्परित्यज्योपस्पृश्याचामेत् केचित्तु देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगीभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव न
 मोनमः इति मंत्राभ्यां समाहुः अथ तर्पणप्रयोगः लङ्घ्यांतर्जले बहिर्जले वा आहुः देवेभ्यः एकोजलिः ऋत्विगभ्यो द्वौ द्वौ पितृ

स्यस्त्रयः सर्वेभ्यो वारस्त्रयस्त्रयः पितृणां तिलानि विष्णोः पञ्चान्वारब्धेन दक्षिणपाणिना वा देवक्रषीणां तिलानामप्यत्राभेतुस्त
 वर्णरजतान्वितम् तद्वाभावे निषिञ्चतुर्धने मन्त्रेण वा यथा तर्पणं यदेकेन हस्तेन तदा वामहस्ते तिलग्रहणं उद्धृतजलेन तर्पणे
 तु तिलैरुदकस्य मिश्रीकरणं कार्यं ब्रह्मयज्ञोत्तरं देवयज्ञपितृतर्पणं करिष्ये इति संकल्प्य सध्वं जान्वाञ्च ब्रह्माणं तर्पयामि
 विष्णुं चंद्रं प्रजापतिं देवान् नागान् स्रक्णांश्च तरून् जृम्भकान् नागान् विद्याधरान् जलन्दरान् आकाशं स्वगा-
 न् निराधाराश्च ये जीवास्तांस्तर्पयामि पुण्यैर्नरास्तान् अथ निवीति सनकं सनंदनं सनातनं कपिलं आसुरं वायुं पंच
 विश्वं मरीचिं अंगिरसं पुलस्त्यं दुर्लभं क्रतुं प्रचेतसं वसून् ऋग्ं नारदं इति ऋषिः अथ प्राचीना वीति दक्षि-
 णाग्निमुरदः अग्निष्वात्तान् तर्पयामि सोमं हविर्भूतं उग्रयान् सकालिनः बर्हिषदः आज्यपान् ततः स्वपित्रादितर्पणं त
 यथा अस्मत्पितरं तर्पयामि पितामहं प्रपितामहं मानरं पितामहीं प्रपितामहीम् मातामहं मातुः पितामहं मातु-
 प्रपितामहम् मातामहीं मातुः पितामहीं मातुः प्रपितामहीं गुरुं गुरुपत्नीं पुत्रं कन्यां पितृव्यं तत्पत्नीं मातुलं
 मातुलपत्नीं सत्तृदं इति ततो ये बांधवा बांधवाः ये येन्यजन्मनि बांधवाः ते तृप्तिमखिलां यांतु ये चास्मत्तो भिवांछित मित्यं-
 जलित्रयं दत्त्वा ये के चास्मत्कुले जातास्त्यपुत्रा गोविणो मृताः ते गृणहंतु मया दत्तं वरश्च निष्पीडनोदकं इति वरश्च निष्पीड्य तर्प

णकुशान्त्यन्काचम्य ब्रह्मणे. रुद्राय. सवित्रेमित्राय. वरुणाय. नम इति मंत्रेण सूर्याय. पुष्पांजलिषट्कं जले प्रक्षिप्य नमो विव-
 स्यते ब्रह्मन्मरुते विष्णु ते जसे जगत्पवित्रे शक्र च ये सवित्रे कर्मदायिने इति मंत्रेण सूर्याय जलांजलिं दत्वा गृहे इष्टं देवता षोड-
 शोपचारान्कुर्यात्. अत्रैव द्वितीयां स्थाने प्रथमामुच्चार्य तृप्यतु तृप्यतमिति चोच्चरः अथ आश्वलायनोक्तप्रकारः प्रज्जपति स्तुप्य-
 तु ब्रह्मा. वेदाः ऋषयः सर्वाणि छेदांसि. ओंकारः षषट्कारः व्याहृतयः सावित्री. यज्ञाः धावपृथिवी. अंतरीक्षं. अहोरा-
 त्राणि. सारख्याः सिद्धाः संमुद्राः. नद्यः गिरयः क्षेत्रौषधिवनस्पतिगंधर्वाप्सरसः नागाः वयांसि. गावः साध्याः विभ्राः यक्षाः र-
 क्षांसि. भूतानि. एवमतानि अथ ऋषयः शतचिन्ः स्तुप्यतु. माध्यमा. गृत्संमदः विश्वामित्रो. वांमदेवः ऋद्धजः वशिष्ठः
 प्रगाथाः पावमान्यः क्षुद्रसूक्ताः महासूक्ताः प्राचीनावीती. अत्र जीविपितृके पसव्ये विशेषमाह अपसव्यं द्विजाभ्याणां पितृ-
 सर्वत्र कीर्तितं. आप्रकोष्ठात्मकर्तव्यं मातृपित्रोस्तु जीविते इति आचारात् कर्मतज्जोमिनिवेशं पायनपैलसूत्रकाव्यभारतमहा-
 भारतधर्माचार्यस्तु. जानंति बाह्वीगार्ग्यगोतमशांकव्याचार्यमांडव्यमांडूकेयास्तु. गगीचाचन्कवी. वडवाप्राचीथेयी-
 सुलभा मैत्रेयी कहोलंतर्पयामिः कौषितं महाकौषीतकं पैंग्यं महापैंग्यं संयज्ञं सारख्यायनं ऐतरेयं महैतरेयं शाक-
 लं बाष्कलं. सजातवक्त्रं औदवाही महोदवाही सौजामी शौनकं आश्वलायनं यैचान्दे आचार्यास्ते सर्वे तृप्यंतु अत्र कारि-

गा. का.
४

का विंशद्विरेके मासे स्तदा दशैश्च तथा भवेत् त्रयोविंशति वाक्यैस्तदेवर्षिश्च पितृक्रमात् इति अस्मात्पितरममुकगोत्रममुक
शर्मणं वस्तरूपं तर्पयामि एवं पितामहं प्रपितामहं मात्वादीन्मातामहांदीन्सप्तत्वाकान् पितृव्यमातुलं भ्रातृपितृस्वसा आत्म-
स्वसा यथायोग्यं सपत्नीकान् सर्वांधवान्सतनयान्श्च श्वशुरं गुरुं च तर्पयेत् आब्रह्मस्तं भूपर्यंतं देवर्षिपितृमानवाः तृप्यंतु वि-
लंजाता अपुत्रा गोविणो मृताः तैर्मृण्हेतुमया दत्तं वस्त्रं निष्पीडनोदकं इति उत्तरीय वस्त्रं तदे निष्पीड्या च मृगहृगच्छेत् मित्राय
नमः वरुणाय नमः आदित्याय नमः स्कारं मिति अर्घ्यं पूजामुच्चरितमिति अथ देवपूजा सा च नाना मंत्रेण विश्वेश्वरादिजीर्णलिङ्गा-
र्चायां स्वस्थायित लिङ्गादौ तु स्पर्शसहिता वाराहे शालग्रामं न स्पृशेत्तुहीनवर्णो वरसंधरं स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शो वज्रस्थ शौधिको-
मतः शालग्रामस्फाटिकं द्विजं स्थापित लिङ्गादौ स्पर्शरहिता हरतः कार्यः विष्णुधर्मोत्तरे विष्णोस्तपूजनं कार्यं तदनुष्ठानसंयु-
तं पादौ आदित्यं गणनाथं च देवं द्रव्ययाक्रमम् नारायणं विशुद्धारव्यं मते च कुलदेवतां निगमः ब्रह्माणं शिवं विष्णुं च सूर्यं मणिग-
णाधिपं दुर्गोसरं स्वतीलक्ष्मीं गौरीं चानियतः पुमान् मनुः जपस्तपस्तीर्थसेवा प्रभूजाम्यवसाधनं देवताराधनं चैव स्त्रीशूद्राणां
पतनानिषिद्धाति तत्साक्षादर्चनं परं विहीतं भिन्नं परं वा यत्तु मातस्ये सौवर्णी राजती वा पिताम्ही रत्नमयी पिवा शैलीदारुमयी वा-

प. प्र.
३

४

पिलोहसंघमयीतथा लोहसद्यःपञ्चधातुरसाः रीतिकाधानुयुक्तावाताम्रकांस्यमयीतथा शूलदारुमयीवापिदेवताचोप्र-
 शस्यते अंगुष्ठपर्वदारुभ्यवितस्तिंयावदेवतु गृहेतुप्रतिमाकर्ष्यानाधिकाशस्यतेबुधैः भागवते वैदिकस्तांत्रिकोमिश्र
 इतिचत्रिविधोमंत्रः रामार्चनचंद्रिकायांपाद्यै वैदिकोमिश्रितोवापिविप्रादीनांविधीयते तांत्रिकोविप्रसक्तश्चक्षुद्रस्त-
 पिप्रकीर्तितः तत्रोपचाराराधनमंत्रैःपदार्थादर्शोउक्तः आचारचिंतामणौ सपर्याविविधाभोजास्नासामेकांसमाश्रयेत्
 गंधादिपंचकंचेतिउपचारदर्शादिताः अथषोडशोपचाराः आसनंस्वागतंचार्घ्यं पाद्यमाचमनंतथा मधुपर्कंचमनकं वसन-
 भरणानिच गंधपुष्पैधूपदीपौनैवेद्यश्चदनंतथा अथाह्लादशोपचाराः आसनावाहनेंचार्घ्यं पाद्यमाचमनंतथा स्नानं व-
 स्त्रोपवीतंच मूषणाच्चिचसर्वशः गंधपुष्पेतथाधूपं दीपनैवेद्यमेवच माल्यानुलेपनंचैव नमस्कारविसर्जनं अथषट्त्रिं-
 शोपचाराः आसनाभ्यंजनेतद्दूर्जनंचविरूक्षणे संमार्जनं सार्थिरादिस्नापनावाहनेतथा पाद्यार्घ्याचमनीयंच स्नानीयं म-
 धुपर्ककौ पुनराचमनीयंच वस्त्रयज्ञोपवीतं अलंकारगंधपुष्पैधूपदीपौतथैवच अनुलेपनं सर्वांगेचामृत्यजनंतथा आ-
 दर्शदर्शनंचैव नमस्कारेथनर्तनं गीतवाद्येचदनानिरुक्तिर्होमः प्रदक्षिणा दंतकाष्ठप्रदानंच देवपूजाविसर्जनं उपचाराद-
 मेष्टंयाषट्त्रिंशत्स्वरपूजने अन्यत्रापिकाम्यपूजायांचतुषष्ट्युपचाराभार्गवांचनर्दापिकायामुक्ताः तेयंथ गौश्वभयावलि

स्त्रिताः ब्राह्मे ब्रह्मांजलग्नं विप्रेभ्यो वैष्णवं च प्रदीयते रुद्रांगलग्नमग्नौ तु दहेत्सर्वं च तं स्फुप्तात् शिष्येभ्यस्त्वथ देवेभ्यो दत्त
दिनेषु निक्षिपेत् पुष्पपत्रादिनिर्णयो नियतकृत्यं दिनकरद्योते ज्ञेयं इति प्रयोगः अथ वैश्वदेवो मार्कण्डेयपुराणे
ततस्स पूजयेद्दह्निं दद्याच्चैवाहुतीः क्रमात् प्रथमा ब्रह्मणो दद्याद्दद्याद्ब्रह्म बलिततः पर्जन्यां मो धीन्त्रीणां दद्यात्तु मणकत्रयं वा
यव्ये प्रतिदिग्भ्यश्च प्राच्यादिभ्यो यथाक्रमं ब्रह्मणो चांतरिक्षाय सूर्याय च यथाक्रमं विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो विश्वभूतेभ्य एव च उ
षसे भूतपतये दद्याच्चोत्तरतस्ततः स्वधानमभ्यस्तथा इति त्यक्त्वा पितृभ्यश्चापि दक्षिणे कृत्वा पसव्यं वायव्यां यस्मेतत्ते व मे
जनं ततस्तोयमुपादाय तेषां नाम्ना क्षिपेद्भुवि इति विष्णुपुराणे प्येष होममुक्त्वा बलौ विशेष उक्तः तच्छेषं मणिके पृथ्वी
पर्जन्येभ्यः क्षिपेत्ततः हरिधातुर्विधातुश्च मध्ये च ब्रह्मणः क्षिपेत् इंद्राय धर्मराजाय वरुणाय तथैव देवा प्रागादिषु बुधो दद्या
द्भूतशेषात्मकं बलिं प्रागुत्तरै च दिग्भागे धन्यं तरि बलिं विदुः वायव्यं धाय वै दिक्षु समस्तात्पुरतो दिशि ब्रह्मणो चांतरिक्षाय
मौनवे च क्षिपेद्भुलिं विश्वे देवा विश्वभूतास्तव विश्वपतिं पितृन् यक्षमाणं च संमुद्दिश्य बलिं दद्यान्मलेभ्यरे तत्र बलिदानं
गृहदेशेषु कार्यं अग्नये पश्वाहा अन्नं कात्यायनस्मृतौ निरग्नेष्वीहृति होमं शाकल होमं चोक्त्वा शेषाद्भुत बलिं हरेत् इति
विश्वदेवोक्तः शाकलमन्त्राश्च देवकृतस्येनेति षट्देवता कनाम मंत्रैर्होम इति मदनपालः वस्तुतस्तु पुराणोक्तः अग्निरुक्ते

हेमाद्रौ व्रतकांडे स्त्रीबालशूद्रमूर्खैश्च होतव्यं प्रत्यहं तथा सभ्ये वा वसथे वापि न तु कुंडे कदाचनेति बालाद्विजानां सूर्यावेदा
ध्ययनानधिकारिणो नुलोमस्थश्च भागशः सभ्यः श्रोत्रियागाशदानीतः आवसथो महानसस्थः कुंडं गृह्याग्निरित्यर्थः अ
थ प्रयोगः दर्शहस्तं आचम्य तूष्णीं प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा पंचसूनापनुत्तये परमेश्वरप्रीत्यर्थं वैश्वदेवं करिष्ये कुंडे ह
स्तमितस्थं हिलेवा अश्व्युक्ष्य लौकिकाग्निं संस्थाप्य अग्नये नमः मुखं यः सर्वदेवानां हव्यं भुक्त्र्यं भुक्त्वा पितॄणां च नम
स्तस्मै विष्णवे पावकाल्पने इति संपूज्य पर्युक्ष्य गृहान्तेन तंडुलैर्वा आज्यप्लुतैः फलैर्मूलैर्वा होमं कुर्यात् तद्रव्यमग्नौ निधाय उ
हास्याभ्युक्ष्य पाणिना घृतं पूतं जुहुयात् पुण्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिकाद्रा मलकं मान्नावा अग्नये नमः वायवे सूर्याय प्रजापतये अ
ग्नये इति षट् इति शाकलहोमः अथ पौराणः ब्रह्मणे प्रजापतये गृहाभ्यः कश्यपाय अनुमतये विश्वेदेवेभ्यः अग्नये सिष्टक
त इति ततः पर्युक्ष्य विभूतिं धृत्वा नमः कुर्यात् विज्ञानेश्वरमते देवताभ्यः पितॄभ्यः श्वमहायोगीभ्य एव च नमः स्वाहा
यै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः इत्येतेन मंत्रेण होम इति मदनपारिजाते परिशिष्टे शाकंबायदिवा अन्नं मूलं वायदिवा फलं
संकल्पयेद्यदा हस्तेनाग्नौ जुहुयादपि व्यासः जुहुयात्सर्पिषाभ्यक्तं तैलं क्षारविवर्जितं दध्यक्तं पयसाभ्यक्तं तदभावं भसापि वा
चतुर्विंशतिमते अलाभे येन केनापि फलशाकोदकादिभिः पयोदधिघृतैः कुर्याद्वैश्वदेवः स्कंदेण तु हस्तेनान्नोदिभिः कुर्यात्

गा.का.
६

दरिद्रांजलिनांजले इतिदेवयज्ञः अथभूतयज्ञः मध्येपर्जन्याय अङ्गः पृथिवी द्वादशांस्वयैः धात्रेविधात्रेनमः प्रति
दिशोदिभ्यः इंद्रायधर्मराजायवरुणायइदं इंशानायधन्वंतरये वामदेवायब्रह्मणे अंतरिक्षायसूर्याय उत्तरेभिश्चेभ्योदेवेभ्यः
विश्वेभ्योभूतेभ्योनमः भूतानांपतयेनमः ततः दक्षिणे प्राचीनावीति पितृभ्यःस्वर्धानमः इदंपितृभ्यः अलस्पर्शः अथकाति
यः पौराण्यस्वशब्देनेत्यक्ते पात्रंप्रक्षाल्य वासवैयस्मैतत्तेनमइतिनिनयेत् इदंयक्ष्मणे अथदेवताभ्यः पितृभ्यश्चेति व
ह्नौसकृद्बुत्वातेनैवबलिस्तेनैवपितृयज्ञइत्येके आचारचूडामणौतु ओंभूः स्वाहेतिविप्रेणोक्तेनमोनमइतिस्वयंजुहुयात्
एवंयस्तासमस्ताश्चततोदेवकृतस्येनसोश्चयजनमसीस्वाहेति विप्रेणोक्तेनमोनमइतिस्वयंहोमः अग्नयेइदं एवंवषट्
ततोयमायस्विष्टकृतेचभूमौविश्वेभ्योदेवेभ्यः सर्वेभ्योभूतेभ्योनमः पितृभ्योनमइतिदक्षिणेप्युक्तं शेषमादायगृहंगणेप्रोक्ष्य
क्षैषानौश्यामशबलौ वैदस्वनकुलोद्भवौ ताभ्यांपिंडंप्रदास्यासिस्यातामेतावहिंसकौ भ्यभ्योनमः इतिदत्वा पुनरादाय ऐंद्रवरु
णवायव्यः सौम्यायनैर्ऋतास्तथा वायसाप्रतिगृहंतुभूमौपिंडंमयार्पितमिति काकबलिंदत्वा इदेवायसेभ्यः इत्युक्त्वापुन
रादाय विष्णुपुराणोक्तमंत्रैः बलिंदद्यात् यथा देवामनुष्याः पशवोमनुष्याः सिद्धाः सयक्षोरगदेवताद्याः प्रेताः पिशाचाः
पशवः समस्तायेचान्न मिच्छंतिमयाप्रदत्तइदंदेवादिभ्यः पिपीलिकाः कीटपतंगकाद्याबुभुक्षिताक्र्मनिबद्धबद्धाः प्रयांतुतेच

प.प्र.
३

६

तिमिमं मयान्नं तैभ्यो विसृष्टं सखिनो भवेत्तु इदमनाथबन्धुष्वः भूतानि सर्वाणि तथानमेतदहंच विष्णुर्न तथान्यदस्ति त
 स्मादहं भूतविकायभूतमन्नं प्रयच्छामि भवाय तेषां इदं भूतेभ्यः चतुर्दशो भूतगणोऽय एव तत्र स्थिता ये शिवलभूतसंघाः तृतीय-
 मन्नं हि मुया विसृष्टं तेषां मिदं ते मुदिता भवेत्तु इदं भूतगणाधिप्यः इत्यर्घ्यं नरोदद्यादन्नं अथा समन्वितं सुविभूतोपकाराय
 गृही सर्वश्रयोयतः स्वच्छां डाला विहंगानां सुविदद्यान्नरोत्तमः ये चान्ये पतिताः केचिदपुत्रा सुविमानवाः ततो गोदोहमात्रं वैकालतिष्ठे
 इह गण इति ततः कस्यादिपतिततथापरो गीश्वपचादिभ्यो दद्यादिति पंचयज्ञादि वैवेत्याह जमदग्निवाक्यादि वैव अथ नित्य
 आहं तत्पृथक् कार्यं श्रमत्यं वा पितृयज्ञस्यात् पित्रो बलिस्थापिवेति छंदोगपरिशिष्टात् मनुः - एकमंष्यशये द्विप्रंषणामप्य-
 न्वहं गृही नाभिमंत्रण होमश्च नावाहन विसर्जनेन पिंडदानं च तथा नित्ये कुर्याद्दिजेऽन्नमः दक्षिणे स्वधाकारविश्वे देवानां विकल्पः
 अयप्रयोगः आचम्य देशकालौ स्मृत्वा नित्यं आहं करिष्ये इत्युक्त्वा अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकगोत्राणाममुक
 नास्नां एवं मातो महमातुः पितामहमातुः प्रपितामहानां सपत्नीकानां स्थानेक्षणः कर्त्तव्यं इति क्षणं दत्त्वा पितरो मातामहाश्च इ
 देवः पाद्यमिति पाद्यं दत्त्वा चम्यो दुष्पुंस्वः कुशासन उपविश्य पितरो मातामहाश्चैव वोगंधः इमानि पुण्याणि धूपदीप आच्छादनं चेति
 दत्त्वा पूर्णतं वान्वयेत् द्विगुणमागन्मनुकल्पप्रोक्ष्य पात्रमालम्ब्य तिलान् विकीर्य अन्ने गुच्छं दत्त्वा पितरः मानां महश्चैव देवताः इदं

वः आमाने त्रिगुणं वा सोपस्कर गयेयं भूर्गदाधरो विप्रः ब्रह्मरूपमिदं पितृभ्यो मुकं गोत्रेभ्यो मुकं नामभ्यो विसृज्य रुद्रादित्यस्वरूपेभ्य
स्तथा माता महादिभ्यश्च स्वधा संपद्यंतां नमः दत्तमक्षय्यमस्तु शिवा आषः सौमनस्यं अक्षतं पितरं दीर्घमायुरस्तु स्वस्ती ब्रूत पितृ
णां यद्दत्तं तदक्षय्यमस्तु दक्षिणां दत्त्वा वा एतावदशक्नोऽपित्र्य बलिर्नैव नित्यश्चाह सिद्धिः इति नित्यश्चान्तं अथ मनुष्ययज्ञः
सत्वातिथि पूजनरूपः स च नित्यश्चात्थाग्रागिति हंरुहस्पतिः प्रीयेत स्वागते नाग्नि रासनेन रातऋतुः पितरः पादशौचैश्च प्रज
नेन प्रजापतिः याज्ञवल्क्यः अध्वनीनोतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियोधेदपारगः मान्यावेतो ग्रहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीप्सतः न वै पृच्छेच्च तंगो
त्र देशानामकुलं श्रुतं अध्वनोभ्यां गतं विप्रं भोजनार्थमुपस्थितं विष्णुपुराणे दिनेतिथौ तु विमुखे गते यस्यात्तकं नृणां तदेवाष्ट
गुणं पुंसां सूर्येऽपि विमुखे गते सूर्यास्त इत्यर्थः विष्णुपुराणे इष्टे वायदिवा द्वेभ्यो मूर्खः पंडित एव वा संप्राप्ते वैश्वदेवांते सोतिथिः
स्वर्गसंक्रमः आतिथिकं पाद्यादिभिः संपूज्य तस्मै सनकादिमनुष्येभ्यो नमः इत्युक्त्वा मान्दद्यात् ततो गोघ्रासः मदनपारिजा
तैर्ऋष्यशृंगः गवाग्रासं च कुर्वन्ति नित्यमेव समाहिताः गवांकडूयनं स्पर्शग्रासमान्दिकमेव च मंत्रस्तु सौरभेयाः सर्वहिताः सवित्रा
पापनाशिनीः धृतिगृहं त्विमं ग्रासं गावस्तैर्लोक्यमातरः सुरैर्मित्रं जगन्माता देवी विष्णुपदे स्थिता ग्रासं गृहाण मे दत्तं गोमात
रुत्पातुमर्हसि पंचभूतेशिक्वेषुण्ये पवित्रे सूर्यसंभवे प्रतीक्ष्य मे मया दत्तं सौरभेयिन मोक्तुं इति वा अथ भोजनं बालवृद्धगर्भि-

ण्यातुररुन्नीबोधवादिनां संभोज्य पाणिपादं प्रक्षाल्य हिराचम्य शंखौ देशोरहसिचतुरस्रं पंच सप्तगलिकं कांस्यं त्र्यधः कठभोज-
 नाय वै गृहस्थे तु तदा कार्यं भवेद्देहं मरुष्ययोः इति अत्रिवाक्योक्तं अशक्तं पत्रावलिरूपं वा संस्थाप्य त्रिकोणं वा तत्र भोजनपात्रं स्थाप-
 येत् तत्र परि विष्टपात्रं प्राङ्मुखो मौनी घृतं तं प्रोक्ष्य धर्मराजाय नमः चित्रगुप्ताय नमः प्रतेभ्यो नमः इति बलिं दक्षिणतो दत्वा सुखं मुञ्जी वा-
 तं नो छिद्ये ग्राहयेत् यथाज्यं जग्ध्वा शिष्टेन संत्यजेत् भोजनं तु न निःशेषं कुर्यात् प्राज्ञः कथंचन अन्यत्र दधः क्षीराज्यक्षौद्रं सक्तुभ्य एव उ-
 च्छिष्टं भागधेयेभ्यश्चोदकं निर्वपेद्भुवि भोजनं ते पुनर्जलं प्राश्य स्मादनं दुच्छिष्टं शेषमादाय भूमौ दत्वा तत्रोदकं सिंचेत् ततो मुखं पाणिपादं प्रक्षा-
 ल्य हिराचम्य जानुनीं स्पृष्ट्वा पुनराचम्य अगस्त्यं निर्वडवानलं च भुक्तं मयान्नं न्वरयं त्वशेषं सुखं मे तत्परिणामसंभवयच्छूलरो गोममवासुदे-
 वः अगस्तिकुम्भकर्णचरानि च वडवामलं आहारपरिणामार्थं स्मरामि च ह्युकोदरमिति उदरं समृज्य तांबूलं प्राश्य पुराणश्रवणादिना ह शेषेन
 येत् ततो रात्रौ रविपूर्वे संक्रमणव्यतिपातवैधृतिप्रसूतं द्विन पूर्वरात्रौ न द्वितीयवारं भुज्यात् कामाक्षरं अगस्त्ये नमः माधवाय नमः मुकुंदाय न-
 मः अस्तिकाय नमः इति नत्वा प्राच्यां दक्षिणतो वा शिरः कृत्वा स्वपेत् इदमन्तिकं प्रत्यहं कुर्यात् इति श्रीगागाभट्ट कृते कायस्थधर्मे दीपिका-
 त्तिकप्रयोगः ७३ ७४ ७५ श्रीचंद्रसेननृपतेः प्रभूवरे वंशप्रसिद्धमतयः प्रभुरामधेयः कायस्थइत्यभिदधुस्त्वभिधानं दानीं क्षत्रांतकारिजमद-
 ग्निमुतप्रसूद्रात् तदन्वये प्रादुरभूद्गणाख्योरामाभिधः सर्वलिपिप्रवीणः तदात्मजः श्रीहर्षाजिर्वर्मा कथं यवैकिलचित्रगुप्तः तदात्मजश्चापाजि-

गा. का.
८.

नामधेयः स्वजातिधर्माचरणानुरक्तः श्रीरुक्मिणीतन्महिषीप्रगल्भाबह्मच्छवर्माणमसूतसूतं बलाढ्यः प्रसुरेषसंविदीपिविद्राज्ञः कृपाभाजनं स
र्वानन्दकरस्वजातिविहीताचोरकनिष्ठः सुधीः लिप्यासर्वमनोज्ञयासमभवद्यच्चित्रगुप्तोपरः स्वाचारस्यनिबन्धननिजकुलेचक्रेबुद्धिः समतं ५ ब्रा
ह्मण्डखण्डदेवोक्तश्रीबलाच्छुभेच्छया कायस्थधर्मदीपोयं धर्मान्कायस्थवंशजान् ५ प्रकाशयन्तुलोकेषुधस्तां धर्मस्यपद्वतिं कायस्थधर्म
दीपेनकायस्थाः स्वकुलोचितान् धर्मान्पश्यन्तिसज्जनधर्माचरणतत्पराः ६ इतिविविधविचारान्तरसंचारनिष्ठैः सकलगुणवरिष्ठैः पण्डितैर्निर्मितोयं प्रभुज
निजधर्मोद्दामशर्मप्रकाशः प्रकटसूक्तमार्गीकारिबलाच्छनामा ७ कायस्थानांस्कृत्तचरितेब्राह्मणानांविवादोलोपासुद्रापरिदृढकव
भागभाजोबभूव साक्षान्नारायणइवशिवोयन्नदेवोस्ति तत्रज्ञातुं धर्माद्भुतगतिमथोवाडवानां गणोगाम् ८ सर्वज्ञतानिलयतालयमा
नसोपिचारदेवतायतनमंबुमुखान्बुजोपि विख्यातमापयितुमेवसदाबुधानांकाशिस्थपण्डितजनघजसाञ्चकार ९
प्रकारयतुलोकेषुधस्तासिध्दांतपद्वतिः कायस्थधर्मदीपेनकायस्थाः स्वकुलोचितान् धर्मान्पश्यन्तुसततंधर्माचरणतत्पराः इतिविविध
विचारान्तरसंचारनिष्ठैः सकलगुणवरिष्ठैः पण्डितैर्निर्मितोयं प्रभुजननिजधामोद्दामशर्मप्रकाशः प्रकटसूक्तमार्गीकारिबलाच्छनामा ११ सिद्ध
नयनंतृतीयमंशि शिष्यामंगलं कज्जलं स्यच्छांगं मुकुरं निशाकरं कलामाभुग्नरक्तं स्वजं गंगां नूनिनिबद्धपिंगटजटापेहास्थितामालतीं विभो
णोगिरिजासहानिशमसौदेवः शिवाग्रास्तवः ॥ ॥ इतिगांगोभट्टकृतकायस्थपद्वतिसमाप्ता ॥ ॥ नमितिचैत्रसु १५ शके १७९४ ॥

अ.

३

१

८

हाग्रंथ श्रीमंत राजश्री भास्करराव विठ्ठलबाबा साहेब दिवाणजी, व श्री. सदाशिवराव देवाजी दादा साहेब मुकाम बडोदे यां-
णीं व श्री. रा. बळवंतराव शिवराम देसाई मुकाम मुंबई यांणीं मुख्यत्वेन आश्रय दिल्यावरून मुंबईत " जगदीश्वर " छाप-
खात्यांत परशुराम रघुनाथ शिंदी घंगवे व नारायण जनार्दन कातरणे यांणीं छापून प्रसिद्ध केला, शके १७९४ माहे पौष मास

याग्रंथास आश्रय देणारांची नावे.

नांवें	प्रति	नांवें	प्रति	नांवें	प्रति
बडोदे.		श्री. सं. सदाशिवराव देवाजी दादा साहेब दिघे.	१०	श्री. रा. कृष्णराव विठ्ठलभाऊ साहेब दि.	२
श्री. रा. भास्करराव विठ्ठलबाबा साहेब दिवा	२५	" " आनंदराव आबाजी कि ही मकर	५	श्री. रा. बळवंतराव यशवंत	२
णजी.		" " गोविंदराव लईक मणशिंदकर	३	श्री. रा. देवराव गोविंद दिघे	२

रा. स. वामनरावगोपाळचिंचरकर
 " " गणपतरावसरवारामवाकसकर
 " " नारायणरावनामराव
 " " मोतीभाईविनायकराव
 " " रघुनाथराव नारायणकर्णीक
 " " गोपाळराव बाबाजीसिंदकर
 " " असुतराव कृष्णगडकरी
 " " रामचंद्र भैराव येसवीकर
 " " शिवराव रामचंद्र चिंचरकर
 " " लालजी लाडो पारकर
 " " गोपाळराव गोविंदतळेकर

२ रा. रा. बाबाजीगणेशमाहाडकर
 १ " " यादवराव रमाकांत फणशे
 १ " " गोविंदराव अमृतवाडेकर
 १ " " दामोदर दंडकृष्ण पनवळे
 १ कर
 १ " " शंकरराव कृष्ण
 १ " " अनंतराव आपाजी
 १ " " मार्तंडराव नारायण पारकर
 १ " " वासुदेव शिवराम दवळेकर
 १ " " रामचंद्रराव वामन मुरमाड
 १ कर

१ रा. रा. यशवंतराव बळवंत वंकीकर

१ " " माधवराव नारायण हरणीकर

सुंबई.

१ श्री. रा. बळवंतराव शिवराम देसाई

१ रा. रा. मोरोबाजगनाथ मोहिले

१ श्री. रा. नारायणराव बळवंत भिसे

१ रा. रा. निळोबागणपतजी चौबळ

१ " " गणपतराव आबाजी करणीकर

१ रा. रा. बाबाजी काशिनाथ करणीकर

१ " " विनायक आत्माराम मोहिले

१ " " अनंदराव बापूजी लिखिते

१ " " मल्लनाथ बाबुराव कामत राईकर

१ " " केशव शिवराम सांडारी

डाहाणु.

२ रा. रा. आबाजी भास्कर दवणे

१ " " बजाबा कृष्ण नाचणे

१ " " रामचंद्र भगवंत दिक्षीत

मांहीमः

रा. रा. बंछवंतगव आपाजीश्वर
गोरपुरे

धर्मपूरः

श्री. रा. भगवंतसबबाबाकर्णीक

यसई

रा. रा. आत्मारामबंछवंतवकील

" " दामोदरकृष्णगुप्ते

रा. स. आत्मारामकृष्णगुप्ते

" " नारायणकृष्णधारकर

" " शिवरामगोपाळ देशमूरव

" " गोपाळरावरावजीदेश पांडवे

" " नारायणभास्कर

स्फुरतः

श्री. रा. आप्पजीरामचंद्र मेडेकर

दत्तरदार

पुणेः

रा. रा. विनायकविठ्ठलगुप्तेचिटणी

समाहाडकरमा.डे. नाझर, ये

नशानर

रा. रा. अनंतरखंडेशावदिये पौडकर

पेनशनर

" " केशवरावरायचंद्र गुप्ते-माम.क.

" " खंडोराजारामपाटणकर.पेन.

" " गणेशसरवारामचिटणीस का.

स्टांप.हपीस.

" " दाजी धोडेदेवपाटणकर का. रि.

" " वरश.रामबापूनी. चिटणीस.

" " बाळकृष्ण आपाजीतळोजकर

" " भिवरावबाबाजीदिघे.

" " नारायणमाहादेव प्रधान

" " नारायणसदाशिवरुळे.

" " वामनसितारामूलिखिते

" " विठ्ठलगंगाधरदिघे

इतिगागाभट्टकृतकायस्थपद्धति समाप्तः

